

ECUADOR MAMALLAKTA
MAMALLAKTA WIÑANAMAN
PAKTANA YUYAYKUNA

MAMA LLAKTAPAK
SUMAK KAWSAY
PAKTAYKUNA

2009 - 2013

**Tawkasami Mamallakta Kashkata
Kawsakpura Rurankapa**

KICHIKISHKA KILLKA

ECUADOR MAMALLAKTA MAMALLAKTA PAKTAYMAN TANTARIY RUNAKUNA

Rafael Correa Delgado
Mamallaktapak Kamachishka Pushak

René Ramírez Gallegos
Mamallakta Wiñarina Paktay Yuyayta
Killkakamayuk Pushak

Miguel Carvajal Aguirre
Rikurayana Tinkichik Kamaywasipak Pushak

Katuska King Mantilla
Kapu kullkillaktay Tinkichik Kamaywasipak Pushak

Doris Soliz Carrión
Llaktayta Tinkichik Kamaywasipak Pushak

Nathalie Cely Suárez
Pukuchiyta, Llankayta, Mishanakuyta Tinkichik
Kamaywasipak Pushak

Jeannette Sánchez Zurita
Runakunapak Allikayta Tinkichik Kamaywasipak Pushak

María Fernanda Espinosa Garcés
Wiñay Kawsay Tiyakta Tinkichik
Kamaywasipak Pushak

Jorge Glas Espinel
Kawsay Ruraykunata Tinkichik Kamaywasipak
Pushak

Montgomery Sánchez Reyes
Ecuador Marka Pushakkunapak Tantariy Shutipi

Paúl Granda López
Ecuador Kitiy Pushakkunapak Tantariy Shutipi

Hugo Quiroz Vallejo
Ecuador Sulka Pushakkunapak Tantariy Shutipi

Carlos Díez Torres
Runakunapak Ayniyay, Rikurayanapash Tantariy
Shutipi (chapaklla)

Diego Martínez Vinuesa
Tantaripak Killkak

Ecuador Mamallakta. Mamallakta Wiñarinkapak Paktaykuna
Mamallaktapak Sumak Kawsay Paktaykuna 2009-2013: Tawkasami Mamallakta Kashkata Kawsakpura Rurankapa
Kichikishka Killka

© Mamallakta Wiñarina Paktay Yuyayta Killkakamayuk - SENPLADES, 2010

Quito, Ecuador (shukniki killka, 2.000 Kamukuna)

Kay kamu killkay yuyayta hapisha nishpaka, kay sapita nipay

Mamallaktapak Paktana Yuyaytaka SENPLADES rurashkami, payka Secretaría Técnica del Sistema Nacional Descentralizado de Planificación Participativa kashkamantami, imashina Pushak Kamachishka 1577, 2009 watapi, 26 panchi killapi; chayta Pushak Rafael Correa Mamallakta Paktayman Tantariy Runakunaman ari nichun rikuchishka. Mamallakta Wiñanaman Paktana Yuyaykunata, kay pushak kamachiy pachapika “Mamallaktapak Sumak Kawsay Paktaykuna 2009-2013” nishpami riksinchik, kayta ari nishkami 2009 watapi 05 sasi killapi, Kamay Yuyariwan N° CNP-001-2009.

Kay killkayka, Mamallakta Paktayman Tantariy Runakunapak, kunan pushak kashka shutipimi killkashka.

Tinkichiy

María Belén Moncayo – Paktayñanpak, Llankayñanpakpash Pushak
Adrián López – Llankayñanpak, Runakunapak Yuyarishka Kaypash Kati Pushak

Tikrachikkuna
José Caiza Caiza
Arturo Muyoleta
Elvira Miñacajas
María Juana Paca
Tránsito Chela

Killkayman Rikukkuna
Rosa María Vacacela Gualán
José Atupaña Guanulema

Killka Shuyuk
Miguel Dávila P.
Soluciones Gráficas

Tikrachikkuna, rikukkuna, llankay tinkichikkunapash, españolmanta alli mana alli kichwaman
tikrachishka yuyaykunata rikuna kan.

Kay killkay Paktay Yuyaymanta, kichikishka killkaymi kan
Hatun kamuta killka katinkapakka kaypi yaykupay: <http://plan.senplades.gov.ec>

SENPLADES

Av. Juan León Mera No. 130 y Patria. PBX: (593 2) 3978900. Fax: (593 2) 2563332. Quito- Ecuador
Nikiklinchi panka web www.senplades.gov.ec; zirna willay: senplades@senplades.gov.ec/ pnd2009@senplades.gov.ec.

Katikilla

Rikuchi.	5
1. 2009-2013 Mamallakta Sumak Kawsay Paktaypak Wallpariy Katikuy.	10
1.1. Mamakamachiy churashka hatunwiñariy llankayñan.	10
1.2. Paktayta wallpankapa pushay yuyaykuna.	10
1.3. Kawsaypak Ayninakuy Lllankayñan.	13
1.4. Katikuy pachapi Paktachishkakuna, ushashkakuna.	14
2. Allikay yuyachikuna, kati ruraykunapash.	15
2.1. Allikay yuyaychikuna.	15
2.2. Rurana pushay yuyaykuna.	16
3. Mushuk kawsayman kutik: kullki yuyaymanta Sumak Kawsayman Wiñariy.	17
3.1. Sumak Kawsay yuyayman kuchuyaykuna.	18
3.2. Sumak Kawsaypak yuyarikuna.	18
3.3. Ecuador llaktapak Mamakamachiypi Sumak Kawsay.	23
3.4. Tawkasami, tawka kawsay Hatun Mamallaktata Wallpashpa.	25
4. Taripay yuyari : 3 chunka wata kullkipilla yuyal, 31 killata runakunapak Kuyurimuy.	26
4.1. ¿Imamantatak mushuk waranka watapak Ecuador llaktaka mushukyayta mutsun?	26
4.2. Revolución Ciudadana tantanakuyapak 31 killa.	48
5. Charishkata mushukllaman wiñachina, Sumak kawsayta charinkapa rakina.	54
5.1. Mushuk kawsanakuyman arininakuy.	54
5.2. Shuklaya mushuk kullkayta wallpay, Sumak kawsayta charinkapa rakinapash.	55
5.3. Mushuk pushay yachay kullkaypak tatikikuna, suni watakunapi kutin rakinapash.	56
6. 2009-20013 watakunapak Pushay yachay.	59
6.1. Kapukyachik ñankunata kimirichina, charishkakunata kutin rakinapash imalaya kikin charishkata shuktakyachina, tantarinapash.	59
6.2. Mamakullkimanta yachayta mushukyachiy, murukunata akllashpa shuktak Mamallaktamanta yaykuchimuy.	59
6.3. Kapukkuna tiyachun mirachina, tawkasamita kanchaman kachana, istaman katukkuna, allpapachaman kachaypash.	60
6.4. Pushay yachaywan yaykuchina, allpapacha watupi kachun, Apya-Yala tantarichunpash.	61
6.5. Hatun yachayta mushukyachina, amawtaywan, sumakruraywan, mushuk yuyaywan yachayta mushukyachipash.	62
6.6. Tinkunakuy, willanakushpa kawsak runakunaman karumanta willana, riksiykunapash.	63
6.7. Zirma urmata mushukyachina.	64
6.8. Hatun kullkipak milka ukupi Sumak Kawsaypak kullkita churana hayñita, paktakayta charik Mamakamachiyyuk Mamallatapak ukupi hayñita kamanapash.	65
6.9. Runakunata yanapaywan yaykuchina, ukllana, hayñita, paktakayta charik Mamakamachiyyuk Mamallatapak ukupi hayñita kamanapash.	66

6.10.	Iñilyay, wakaychiy, pachamama charimushkapak yachay, tukuyapak riksiyta mirachinapash	68
6.11.	Wiñachiypash, saywashka allpata kamachiyna, mana ñitirina, karuman yallichipash	69
6.12.	Llaktayuk ushay, runakuna umayaypash	72
7.	Sumak Kawsaypak Mamallakta paktaykuna	73
1 Paktay:	Paktakayta yanapana, tawkapurapi llutarinapash runakanacha tantanakunapash.	73
2 Paktay:	Llaktayukkuna ima ruraytukuytapash ashtawan allichina	74
3 Paktay:	Llaktakunapak kawsayta alliyachina	76
4 Paktay:	Pachamamapak hayñikunata kamana, uksikpash iñilyakpash pachamamata ñawpachina	77
5 Paktay:	Awkikayta, kasillatapash kamana; allpapachapi pushayyachay yaykuchinata, Apya-Yala llaktakuna tantanakuchun tankana	78
6 Paktay:	Alli llankay kuskata kamana, paktakay, tawka wallpapi allikaytapash kamana	80
7 Paktay:	Tukuylla llaktay kuskakunata, kawsaypura kimirinakuyta, wallpana, sinchiyachinapash.	81
8 Paktay:	Mamallakta kikinkayta, tawkasami kinkikayta, tawkapura kikinyayta, kawsaypura kimirinakuyta arinina, sinchiyachinapash	82
9 Paktay:	Hayñikuna, paktakay katikuyta kamana	83
10 Paktay:	Aynipipash, llaktaypipash yaykurita kamana	84
11 Paktay:	Runakunata yanapak, kullki allikay llikata shayachina.	85
12 Paktay:	Sumak Kawsaypak llakta ushayyuk Mamallaktata wallpana	87
8.	Mamallatapak Saywashka allpata pushayyachay	89
8.1.	Sumak kawsayta paktankapa mushuk shinalaya saywashka allpa	89
8.2.	Wiñaykawsaymanta Ecuador llaktapak saywashka allpata milkay	90
8.3.	Mamallaktata shuk shunkupilla wallpayta, tinkirishka, runakuna tiyarichun paktachik kachun yanapana, sinchiyachinapash.	93
8.4.	Sumak kawsayta paklla kawsana llaktakunapi tankana, awkikay mikuytapash tankana	96
8.5.	Kuyurik hillaayta allikachina, chakramanta mikunakunata, ushaykunata, tinkirinakuyta hatunyachina	97
8.6.	Pachamamapak charimushkata rikushpalla mawkayachishpa charirayayta kamana, pachamamapi wiñarik, mana wiñarik tiyakkunata sumaychachun kamana	99
8.7.	Tawkasami kawsayta, kawsaypi charimushkatapash hawayachina	104
8.8.	Apya-Yala mamallaktakunawan Pushayyachipi, allpapachapi awkiyashpa tukuykunawan tantarina.	107
8.9.	Mushuklaya karupi llankayta, mana ñitirishkatapash sinchiyachina, llankayñan ushaywan, kawsana llaktapi llankaytapash sinchiyachina	108
8.10.	Kawsay llakta llankayñanpak yuyachiykuna	110
9.	Llankayñanta rurankapa yuyaykuna, tukuyapak kullki yaykuy kallaripi kachun	113
9.1.	Ushayta, llankay pachatapash mirachinkapak, tiksi mutsuykunata kushpa kuchuyachina.	113
9.2.	Acumulación de capital en sectores productivos generadores de valorPukuchik hatun kapullankaykuna , chanita wiñachik kullkita kullkachinapash	114
9.3.	Tukuyllapak kullki churayta imashina aklashpa churankapa yachayñan	114
10.	Sapikuna	116
11.	Mushuk Shimikuna	119

Rikuchi

Kulla killapi 2007 2010 watakunapi, Plan Nacional de Desarrollo, “Plan para la Revolución Ciudadana” wallpana yuyaykunawan kallarkanchik, kaykunaka mana illakmanta kallarkanchikchu. Mushuk yuyaywan, allí kawsayta mashkashpa, pushak akllarina 2006, 2007, 2008 watakunapi, Pushak Kankapak Hatun Yuyaykunata hapishpa Movimiento País tantanakuyka, tukuyaya Ecuador llakta runakunaman, llaktayukkunamanpash ricsichirka. Kunanka, chay yuyaykunata sinchiyachinkapakmi Plan Nacional para el Buen Vivir 2009-2013 kamupi, mushuk kawsana yuyayman yallinkapa, shinallatak, Ecuador mamallakta Tukuy Sami Runakunapak kachun, sumak kawsayta tarinkapakpash, Revolución Ciudadana yuyayka kanmi.

Kayna watakunapi shina, Apukkamak llankashka shinalltakmi kay 2009-2013 watakunapi, llankaypipash llaktayukkuna mushukyayta tantachishpa paktachinapakmi Revolución Ciudadana tantanakuyka munan. Kay mushukyachina yuyaykunami Mamallaktapak Kamachiyta ruraypipash yanaparka; shinami tukuripika, Ecuador llaktapak runakunata mushuk yuyaywan tantarichunpash yanaparka; Ecuador llaktapak Mamakamachiytapash wiñachirkakuna. Chaymantami mushukyachik yuyaykunaka kaykunami kan:

1. **Kimirishpa, Mamakamachiyta Mushukyachina**, tukuytura runakuna kimirinakushpa, sinchi ushaywan ñukanchikpak mamallaktata mushuk kawsayman pushankapakmi kan, shina pakta pakta tukuy sami runakuna, shuklla tukushpa. Kawsankapakpash kanmi.
2. **Ama Llullashpa Mushukyarina, achikllarina**, ñawinchishpa, rikurayashpa kawsashpaka, tukuy runakuna

wallparishpa, kimirinacushpaka, shayak kaspikunashinami kanchik, shinami runapura riksirinakushpa, kay mushukyay katikuy kawsayta shamuk watakunapi, tankanakushpa sinchiyachishun.

3. **Kullkimanta, kapukmanta, chakramanta mushukyari**, ñawpamanta, shitashka, kunkashka kawsayta ama katinkapak, Mamallaktapak kullkita yachaykuypi, ñan ruraykunapi, wasikunapi, amawtay taripaykunapi, sumakruraypi, llankaypi, tikra tikra pukuchinkapak, runakunata yuyachinkapa, kiti llaktapi kawsaywan, paklla llaktapi kawsaykunawanpash, rantimanta paktachinakushpa kawsana kan.
4. **Tukuykuna mushukyana**, kullki kuyuchinapi, kapu kuyuchinapi, runakunata allichirina yuyaywan kimichishpa, runakunapak ayllu llaktakunapak, runallaktakunapak tiksi hayñikunawan, Mamallaktata kamachichun.
5. **Allikay, kikinllay, Abya-Yala Mamallaktakuna Tantarimanta mushukyana**, atikuywan, shuktak Mamallaktakunawan, kikinllay, kari karita chimpapurashpa apanakunkapak, shuktak achka Mamallaktakunapura hatun tantarikunawan, kimirishpa Abya-yala, Caribe llaktakunawanpash tantarishpa ashtawan sinchiyachina; shinallatak shuktak Mamallaktakunawanpash allí apanakunami kan.

2009 watamanta 2013 watakaman Plan Nacional Para el Buen Vivir kamuka hatun yachaykunata, pushak yachaykunata, mushuk yachay ñankunamantapash charinmi. Shinapash ashtawan kushikuyka kanmi: Consenso de

Washington¹ tantanakuyupi imashina charik tukunkapak yuyaykuna churashkakunata, mana alli kachishpa, anchuchishka, kutin, shuktak sumak kawsayta mashkankapak.

Kay tukuri chunka watakunamanta Apya-Yala llaktapi, tawkasami runakuna, Sumak Kawsayta mashkashpa tankamushkakunami, ama kullki yuyaypilla, katuykunapilla yuyarishpa kawsankapa. Chay sumak kawsaykunaman chayankapak yuyaykunatami, hatun Ekuatur Mamallaktata Kamachiypi churahskakuna; shina mushuk ñankunata, muskuykunata tukuytura tukushpa, paktankapak yuyarishkakuna.

Shinapash, Sumak Kawsay yuyaytaka, punchanpi, punchanpi kawsaykunamanta, ruray ushayta churanchik; ama kullkillapilla, katuykunapilla yuyarishpa, mushuk kawsayta mashkashpa kachun; chayka, ama yapa kullki yuyaywanlla, tukuy mamallaktapi tiyashkakunawan tukuchichun, ashwanka, charishkakunata tukuy sami runakumanmi paktachina kan; shuklaya nishpaka, tukuy yapa charishkakunata, tukuytaya runakuna ñawpamanta, chay kullkiyuk yuyaywanlla, wakchayachishka, kipayachishkakunamanmi rakina kan. Shinami, ruraykunapi, kawsaypipash, ña mana katuyupilla, kullki ruraypilla yuyarishpa, Sumak Kawsayta tarishun.

Shinallatak, runakunawan, pachamamawan allita kawsanakushpa kawsaytapash taripashpa kutin rikushpa, kutin yuyarishpa, chay sumak kawsayta paktana, shuk shimipi nishpaka, imashinami kunanka runa kawsaypilla yuyashkata anchuchishpa, sami pachamamapi tiyashkakunawan pakta pakta kawsankapa, (Guimaraes en Acosta, 2008) runa llankaykuna, ama pachamamata llakichishpa ashtawankarin, mirachispa (kutin mirachishpa), rikurayashpa kawsana kan.

Tukuchinkapakka, sumak kawsaytaka paktapurallata, wankurishpa paktakayta mashkashpallami sumak kawsayka tiyanka; llaktakunata, runallaktakunata kutin riksishpa, allikachinakushpa rimanakushpalla, chanishpalla paykunapak kawsayta, yachaykunatapash riksirinakunka.

Shina kashpaka, Sumak Kawsay imakayka sinchi yuyaymi kan, runakunapak wiñaykawsay pachamanta yachayka mana wachuyashka yuyaymi kashka. Shina kaktami kunanka, kutin kutin rantinchishpa Sumak Kawsay yuyaytaka

hamutanata munashkanchik “tukuykunapak mutsurikunata allichishpa, allí kawsay, allí wañuyta charishpa, ayllupura kuyashpa, kuyanakushpa, sisay pacha shina kari-warmi, pachamamawan asilla kawsashpa, tukuytaya runakunapak kawsaykunaka wiñay wiñayman katinka.. Sumak kawsayka ama llakirishpa, sapan kishpirishkashina, samakukshina pachapi imalla tiyashkakunata, muskuytashina rikuyta ushashpa, hamutashpa, shinalatak, tukuytaya runakunapak ushay yuyaykuna, kishpirikunapash hatunyakpi, sisayakpi, chaypimi imalaya runakuna, llaktakuna, sami kawsaykunapash, -tawkasami runakuna, shuklla runapi wakurishpa, mamapachapi tiyashkashina, kawsayta munashpa (ña aycha mutsuypipi, ña samay mutsuypipi ama shuktak mashikunapak kawsayta tsiknishka sarushka kachun). Shina ñukanchik Sumak kawsay yuyayka tukuy tukuyturapak kashkata yuyashpa, riksirinakushpa, hamutanakushpa, chaninakushpa –tukuytaya kashpapash, pakta pakta kashpa-shinami yanapay yuyay tiyanka, ñukanchik ima kashkata riksirinakushun, shinami ñukanchikllata shamuk watakunapi jatunyarina, pakta pakta kawsanatapash ushashun” (Ramírez, 2008: 387).

Kay mushuk yuyaywanka kallari alli yuyaywan kawsayta kallarihunmi churanchik, kayak ukumanta mushukyuritami rikuchin, shinami paktakayta charik, kishpiyirishka mushuk runakunata wallpankapa, tukuykunapak pakta pakta kachun yuyayta kun. Chaymantami alli yuyaywan kawsayka pichka paktakay pushaykunata rikuchin: runakuna pakta pakta kawsay, kullkimantapash, pakta pakta kawsay, tukuykuna pakta pakta kimirina, wawa-wanpra-ruku-paya, sapalla kashpapash pakta pakta kana, pachamamapitiyashka jatun llaktakunawan pakta pakta kana, huchakunapipash, ama shukman, shukman tukushpa. Shinami chay mushuk yuyayman chayankapakka, mana ushay yuyaykunatami katikpika rikuchin:

- Tukuytaya kashpapash, shukllashina wankurishpa kankapakka, minkanakushpa rurana.
- Tawka runakunantin aylluyarishpa kawsana munayyuk runakuna kakta riksina.
- Tukuy runakuna tawka runakunawan pakta kashkata, shukllashina kawsanata ñawpachina.
- Tukuy runakunapak runakay haynikuna, ushaykunatapash, allimanta paktachishpa kamana.

¹ Washinton llaktapi, 1989 watapi, Institute for Internacional Economic tantari rurashkapi, ashtawan kullkillapi yuyay kawsayta charishpa, llakimanta kishpirina.

- Pachamamawan runa kawsaykunata, ruray-llankaykunatapash aynishpa kushi kushi kawsana.
- Karanakuy, ayninakuy, wankurinakuy kawsayta wallpana.
- Llankay kimirinakuyta, shinallatak kishpiyri samaytapash sinchiyachina.
- Tukuy kashkata, tukuykunapak kakta wallpana.
- Tukuykuna ayninakushpa, tukuykuna llankay, kishpiyri rimanakuypak llakta ushay tiyachun sinchita wallpana.
- Tawkasami kawsayuk runakunawan, mana iñikkunawanpash, Mamallakta ushayta sinchiyachina.

Llapik yuyaymanta pakirishpa, mushuk Mamallaktata wallpanaka, shamuk watakunapak shuk pushay yachaypimi churashka kan. Kayka pachamamapi tiyakkunata runakunapak kawsaywan pakta mashkankapakmi kan. Shinallatak punkara tukurikpi kipa watakunapak tukuykunapak Sumak kawsay paktachunka, tiyakkunatapashmi chimpapurashpa rakina. Kay yachay pushayka 2009-2013 paktachishpa kallarinakapaka chunka ishkay ñankunatami mutsurin, shina:

- I. Mamallaktapi kapuchiy hillaykunata tukuykunapak ushachina tiyachun, shinallatak charishkakunata tukuykunaman rakishpa, chikan sami tantanakuyta charinakunapash tiyachun ushachina.
- II. Karu llaktamanta rantishkakunata asha asha akllashpa, kullkiyay yachay tiksita mushukman chayachun wallpana.
- III. Alli kapuchikta mirachina, karu llaktaman katunkapak, sami kapukkuna tiyachun, shinallatak katukkuna allpapachapi sami kuskakuna tiyachunpash rurana.
- IV. Pachamamapi awkiyaywan kimirishpa, shinallatak Apya-Yalapipash ñukanchik uku yuyaywan kimirinapash kanmi.
- V. Hatun sumak yachayta mushukyakman wallpana, shinallatak amawtay yachay, hillaykunata, wiñachinakunapash punchanta paktachichina.
- VI. Runakunapak willaykuna tiyachunka, tinkirik hillay llikakuna pakta tiyachun rurana.
- VII. Kunan achikyachikkunata, sapimanta mushukyachina.
- VIII. Sumak Kawsaypak, kullkiyay hatun tiksikuna tiyarayachun hawapi churana.
- IX. Mamallaktapi tukuyypura kimirinata kamashpa aynina, hayñikunatapash allichina.
- X. Ñukanchik pachamamanta yachayta, shinallatak munay kuskakuna ayllullakta

kawsay wakichishka kachun, chariyaypakash kachun.

- XI. Allpa kamachiy niki, wiñariypash; sami paktachikuna markakunaman urikukuchishpa ashtawan hawalla tukuchun rurana.
- XII. Runakuna ushay tiyachun, llaktakuna wankurishkapash kachun rurana.

Kay tiksikunawan, Mamallakta Paktay yuyaypi mañantami rurana, shinallatak llankayñanka 12 hatun paktanakunatami tukuy mamallaktaman tiyan, 2007-2010 pushay yachaypimi churashka karka. Kunanka Mamallaktapak kuchupilla paktanakuna ukupimi llankanakunataka mushukyachishka kan, tukuylla hatun kуска, saywashka allpapi paktanami kan, ashtawankarin mushuk Mamakamachiy Plan Nacional para el Buen Vivir rikuchishka ukumanta wacharishkamanta katishpa rurana pakmi kan, kunan tiyak, kay paktanakunatami yuyarinakushkanchik:

- 1 Paktay: Paktakayta yanapana, tawkapurapi llutarinapash runakanacha llaktakunapi tantanakunapash.
- 2 Paktay: Ushaykunata allichina, llaktayukpak ushayyaypash.
- 3 Paktay: Llaktakunapak kawsayta alliyachina.
- 4 Paktay: Pachamamapak hayñikunata kamana, uksi, chariraypak shuk pachamamata ñawpachina.
- 5 Paktay: Awkikayta, kasillatapash kamana; allpapachapi pushayyachay yaykuchinata, Apya-Yala llaktakuna tantakuchun tankana.
- 6 Paktay: Llankarayana kuskata kama, paktakay, tawka wallpapi allikaytapash kamana.
- 7 Paktay: Tukuylla llaktay kuskakunata, samikawsayypura kimirinakuyta, wallpana, sinchiyachinapash.
- 8 Paktay: Mamallakta kikinkayta, tawkasami kinkikayta, tawkapura kikinayta, kawsayypura kimirinakuyta arinina, sinchiyachinapash.
- 9 Paktay: Hayñikuna, paktakay katikuyta kamana.
- 10 Paktay: Tukuyllapi, llaktaypipash yuyaykuchichun kamana.
- 11 Paktay: Runakunata yanapak, chariraypak kullkillita shayachina.
- 12 Paktay: Sumak Kawsaypak llakta ushayyuk Mamallaktata wallpana.

Kay Paktay Yuyayka, mana chawpishkakunata tantachishka shinalla, chakchushka nipakunata, chaskishka shina mana kanchu. Tukuy kashka rikuytami Yaykurishka rikuytami charin,

hayñikuna achiklla kachun tiksishkami kan, kayka ñawpa yuyaywan llankashkata yallitami charin. Shinallatak pachamamata charirayana shunkutami charin; kari-warmi pakta pakta kanata, wiñarinata, kawsaypurata, saywashka allpatapash charinmi. Hatunkuskakunapak, Mamallakta paktana yuyaykunawan aylluyarinkapa kimirina hatun ushaytami kurka. Mamallaktapak llakikunata, llaktapak yuyayta, hatun kuskakunapak hatun munaykunawan huninakunkapa hatun ushayta kurka.

Kay mukuyay rurarichunka, Paktana Yuyaytaka kуска katiy ruraykunapimi sinchiyachishpa rurashkami kan, arininakushpa kimirinakunapak hillayshina kashkamanta, ima llaktaykuna, pushay yachaykuna, ruray katichiykuna, ñawpakuy yuyaykunata sapan Mamallakta pushapak, llankaykamayupak achikyachik mashkaykuna kaymantami kan. Kuska katiy ruraykuna llaktaykunapash Mama kamachiy, sumak Kawsay katiy yuyayta yanapana, shinallatak llankayñan nikushka shina pakta llankaytami kun, kaymi ñallapash ruraywan pakta mañaymashkaywanpash llankayta awachin.

Kuskakunapurallowan arininakuyka mana paktachu kan, kaypakka tantanakuykuna sinchiyarita, Ecuador runakunapak kawsaytapash alliyachinkapa, shuktak kawsakkunapak llakta kawsakkunapakash munay yuyaykunata awanami kan. Nawpakman alliy yuyaykunaka, katiy yuyayshinata rikuchin. Kay katikunaka mamallakta kashkapi, uchilla llakta kashkapipash, rishpa tikrashpapashmi rikuchin, shina tikramanpash, maypimi mushuk chawpipi tawtarik Mamallaktachiyta awarin. Shinami, Ecuador 2007 watapi Plan Nacional de Desarrollo katikuyta tankan, maypimi llaktakay marka paktana yuyaykunamanta wiñari kallarin. Kipa, 2009-2013 watakunapakka Mamallakta Kawsayllakta Pushayyachaymi mushukyarishka rikurin, saywashka allpa utkakamachiyta hapinamanta, shinallatak imatalla llankana, pushayyachay ñawpay yuyayta kawsay allpakunapi achikyachik kashkamanta rikun.

Katikilla llankay ñanpak kanchis kuskami kawsakukunapak imalla mutsurik kakta chaskirka, ruray ushay, harkarikkunatapash, llaktakunapi kawsanapak yachakchayachin; shinallatak imashina kawsana llakta ushayta kaypak maypimi ima saywashka allpa, imashinayala pampakunalla imallapak kakrikta rikuchinmi, Mamallakta pushaywan, mañaywan aysarishka kaktapash rikuchinkunami.

Tukuy kay mushuk Mamallakta llankayñanpash tukuytura runakuna sinchita ayninakushpa wallpanami tukun. Kay paktay wallpaytaka, 2007-2010 watakunapi Plan Nacional de Desarrollo rurarikuk pacha tapuykunamantami rikurishkata kallariya kutichiyki kan. Tawka sami shukllapi kawsakkunapura tantarishpa yuyarinakushpa rurashkatami rikuchin, washaman tawka pachapi rikushkatapashmi yuyachin.

Esmeraldas, Babahoyo, Portoviejo, Santo Domingo, Cuenca, Loja, Latacunga llaktakunapi, Tena llaktapi llaktayukkunata tapunkapa llankay tantarikunata rurashpa may mutsurik kashkata hawayachishpa rikuchinmi; mamallaktaman llankayñanta imashina awanamanta yuyarinkapa, Quito, Guayaquilpipash, ishka llankay tantarikunata rurarkakuna. Mamallaktapi, kawsay llaktakunapi, kawsaykuna chinkan chikan kashkamanta Galápagos llaktapi, Baños llaktapipash, tukuy sami runakunapurawan, sapi runakunawan shuktak llankay tantarikunata rurashkami kan. Chay ña nishka tantarikunapika, 85 killakunata llankashpa, 4.000, Ecuador llaktapi tiyashka pushkakuna, umayarishpa rikurik runakunawan, imashina uchilla llaktakunapi, llankaykunata paktanakunamantapash rimanakushka kan. Kay tantarikunamanta ima yuyaykuna llukshishkakunaka pankakunapi llikachishka kipa tukuykuna killakatishpa yachachun willayllika pankapi churashkami karkakuna.

Katimushka tantarikunata yapapashmi, shuktak achkapura tantarikunata rurarka, chaypi Paktana yuyayta llaktayuktura willana ñanta kurka, Quito, Guayaquil, Cuenca, Loja, Manta kitillaktapipash. Shinallata, Sumak Kawsay Yuyayta ricsinkapak, kipa wata mamallaktata pushka ruraykunata yachanpakpash, mana tantanakushka runakunawan, paykunapak kikin yuyaykunata churachun nishpami 5.000 rurakunapak yuyaykunata hapishpa rurashkami kan.

2007-2010 watakunapi Hatun Sumak Kawsayman Paktanakuna Plan Nacional de Desarrollo, shinallatakmi 2009-2013 watakunapash yuyaykunaka kimsa tiksi yuyayyukmi kan: kallariya imashina hamutanamanta, ishka ynikipika hatun ruray ñankuna (políticas públicas), tukuripika imashina uchilla llaktakunapi rurana yuyaykuna kan.

Paypak shuknikipika, Wiñariy paktana yuyayka, sapimanta Sumak Kawsayta rantinchirinkapa

yuyachiyta, tiksikunatami rikuchin, chaymantaka imashina kawsayta charinkapa sinchi allirikuyta yaykuchin; imashina kullkimanta, runakunamanta, llaktaymanta Mamallaktata rikuchishkatami rikuchin; shinallata kuchulla mitapi shuk mushuklaya kullkaripi rakinatapash yuyachin, Sumak Kawsayta charinkapa.

Ishkaynikipika, Hatun Paktay kamuka, 12 mamallaktapak Sumak Kawsayman chayankapak paktanakunatami ricsichin. Chaymanka, kawsaykamaypak awlli ruraypak awllipi yuyashpami mushukyachishka kan, 2007- 2010 watakunapak Plan Nacional de Desarrollo yuyay, llankayta alli mana allita rikushpa tarishkatamanta charin, llankana katikillakuna, uchilla llakta paktanakuna, ruraykunapi, kullkita churaykunapi, llaktayukkuna kullkichuraypashmi kani. Chaypimi pushakkunapak llaktay, ñanta ruraykuna, paktachi rikuchik rurashkakunata, kuchulla paktanatapash yuyachin. Kay paktanakunaka kamaywan, arinishkami kan, shinami paya llankaykunata, paya tantanakuyta mushukyachina yuyay kan, kay Mamallakta kamachikkuna mushuk llankaykunatami paktachin, hatun llankayta tukuchinkapakka hatun kullki llankaytami churan.

Kimsa nikipika, mushuk ruraykunashina, Mamallaktapak uchilla llaktakuna saywashka allpaka pushayyachayta yaykuchin, payka tawka rimaykunatami allpapi shayachin, hatun pushayyachay ñawpa yuyaykunatapash yaykuchinmi. Allpa pushayyachaykunataka yapa paktachiy shinatami yaykuchin, shinami kallari uchilla suyupak katikillata rikuchin. Kaykunami hatun rimanakuypak katikuy yanapay tiyarin, kayka tukuylla llaktay wallparipakmi sinchita tiyarin, shinami Mamallaktapak kikin tawsami kawsaypak awllita yanapan.

Tukuripika, Hatun Paktay yuyayka, Chusku Watakunaman Hatun Paktana Yuyaypi kullki churanapimi yuyachin; Hatun Llankayñan, shinallatak imakunapilla kullki churanakunatapash, yachaykunata patayachiwan, tinkirishka paktalla pushayyachay hamutayaywan, chaniwan, shuk shuk paktayman, chusku watakunakaman, yuyarishka llaktaykunawan tantarishka kan..

Paktay yuyayka, kati kati allichinkapak, shuk llankana hillayshinami kan; chay yuyay yachaykunaka killkana hillaypimi tantachishka, chaypika, ñaka rimashka yuyaykuna, tukuy runakunawan tantarishpa tapuykunamanta, riksishkakunamantapash tantachinmi. Kayka

yapa kikin Paktay yuyayta kamankapak rikunkapa willay mushukyaymi kan; imashina yaparik llaktay wallparishpa rin. Kay llankay hillaykunapika allpashuyukunata rikuchik, tukuylla llaktaykuna rurakta rikuchiktami yanapan. Llaktakuna llankaykunamanta imata nikukta yachanami kan. Pachamamata charirayashpa kamanatami rikuchin, kari warmi runakuna pakta pakta kana, tukuylaya runakuna, tukuy llaktakunapi kimirinakushpa kawsanakuchunmi yachachin.

Tukuripika, Hatun Sumak Kawsayman Paktanakunata ricsishpami, Sistema Nacional Descentralizado de Planificación Participativa wallpay kallari tatki kan. Kayka mana hatun llaktakunapilla llankashpa, uchilla karu llaktakunapi llankaytami yuyachin, ñitirishka ushayta karuman kachana yuyaytami charin, shina Tawkasami Hatun Mamallaktata, kawsayyuk, kawsaypura kimichishpa rurankapami kan. Kay yuyaywan, Mamallakta Paktayyuyayka, tukuykunata kayan, ña ayllullaktakunapa Kawsay Paktay Yuyayta, ña Llakta Saywana Yuyaykunata Antisuyu llaktakunapi rurankapakpash, tukuykunaman punku paskashkami sakirin; shinami Mamallaktapi kawsak llaktakuna, sapi runallaktakuna kawsana llankayta wallpankapa kayan, saywashka allpakunapak Paktay Yuyayta rurankapakmi kayan. Shinallatak, marka llaktakuna, kiti llaktakuna, shuk uchilla llaktakunapash Mamallakta paktayyuyaykunawan tinkirichunmi minkan, paykunapak llaktakunapi, llankana ñankunatapash mushukyachishpa llankachunpash mañan.

Kay “Hatun Sumak Kawsayman Paktaykuna”, Construyendo un Estado Plurinacional e Intercultural” 2009-2013 watakunaman yuyayka, Secretaría Nacional de Planificación y Desarrollo (SENPLADES) imashina paktay yuyaykunawan, yachayñankunawanpash, rurashkami kan; shinallatak, chikan chikan Kamaywasikunapak, Mamallaktapak Killkakkamayukkunapak, kimirishpa sumakyachakkunawan rurashkapashmi kan; ashtawankarin Ecuador llaktamanta kari warmi llaktayukkuna yanapashkapash kanmi. Shina “Hatun Sumak Kawsayman Paktayta, Consejo Nacional de Planificación runakuna allikachishpa, Mamakamachiypak yuyaykunata, llakta ushay kimirinata sinchiyachishpa paktachinmi.

René Ramírez Gallegos
MAMALLAKTA WIÑARIY
LLANKAYÑANPAK KILLKAKAMAYUK

1. 2009-2013 Mamallakta Sumak Kawsay Paktaypak Wallpariy Katikuy

Kay Mamallakta paktay yuyayka, chusku hatun atinakunatami apan: llankay ñanka Mamakamachiywan tinkichishpa paktachina; Sumak Kawsaypakka Mamallakta paktaykuna llankayñanpi sinchiyachina; tawka sami tukuyapak kak llankay kamayuk wasikuna paktaykunaman chayana; kawsana **llaktakunapi** llankayñan tiyachunpash ruranakunami kan; llankayñanpi tawka sami tantanakuykuna llaktayukkunapash, sinchita llankachun yuyashka kan.

1.1. Mamakamachiy churashka hatunwiñariy llankayñan

2008 watapak Mamakamachiyka llankayñanta, tukuylla llankana yuyayta tiyachin, kayka Sumak Kawsay paktana yuyaypak hillaikunami kan, hayñikunata paktachinkapapashmi kan. Mamakamachiypi nishka shinaka tukuykunapak pakta kawsay tiyachunmi rikuchin, llakta allpakunapipash shinallatak yuyarinakuy tiyachunpashmi rikuchin. Chaypaka, kallariyika ama wakchayay tiyachun anchuchina kan, tawka sami kawsay llaktakuna pakta pakta kawsayta charichunmi, llankay wiñariykuna tawka watakunapak kachunmi ñawpachina; tiyakkunata, charishkakunata pakta pakta rakinkapakpash. Kay mushuk achiklla rikuykunaka, kari warmi llaktayukkuna, shuklla kashpa, wankurishka kashpash, arininakuypi ayninakunapi, hayñitami charin, shinallatak tantanakuykuna sapalla, mana kashpaka wankurinakushpami tukuyapak mañamashkaypi paktachinatami charin.

280 nikipi, Mamakamachiypi imashina nishkashina, ñawpaka “Plan Nacional de Desarrollo” shutiwan karka, kunanka Hatun Sumak Kawsayman Paktaykuna shutiyuk kan, paktay yuyayka tukuyapak kak llankayta pushak kachun yuyan, shina: llankana llaktayta ruranakunata, tukuylla paktana yuyayta pushana hillaikami kan. Mamallaktapak hatun kullkita imapilla churana pushachunmi; shinallatak Mamallakta charishkakunata pakta pakta rakichunpashmi kan; Mamallakta kamayuk pushay, kуска kamayukkunawanpash paktalla llankachunmi kan; paykunapakka mañakuymi kana kan. Tukuylla kuskakunapi llankakkunataka rikuchun mañashkami kan. Shinallata, ista tantanakuy llankaykunamanpash kanmi.

1.2. Paktayta wallpankapa pushay yuyaykuna

Tukuy runakuna mushuk ari nishka yuyayta hapishka, 2008 Mamakamachiy rurashkapiy tapukpi, ari nishpa allikachishkakuna, chaymi mamallaktapak paktay ñanta rurankapa, sapi kashka. Chaywanmi pushak kamanaman mamallaktapak Paktay Ñanta mushukyachishkakuna, chaymi shuklayata yuyachin, kullkipilla yuyaymanta, Sumak Kawsayman yallikunchiy. Shinami 2009-2013 Hatun Sumak Kawsay Paktayman yallinchiy: Tawkasami Kawsaypura Mamallaktata rurakunchiy.

Kay Paktay yuyayta wallpayka, Rafael Correa pushaktukuna yuyaypipashmi yapa tiksirishka kan. Chaytami Ecuador llaktamanta llaktakuna akllaykunapika sinchiyachishpa arinishka. Shinami Mamallakta Pushakka llaktayukkuna munashkata paktachishpa, ima rurashka, ima llankashkatapash rikuchinami kan.

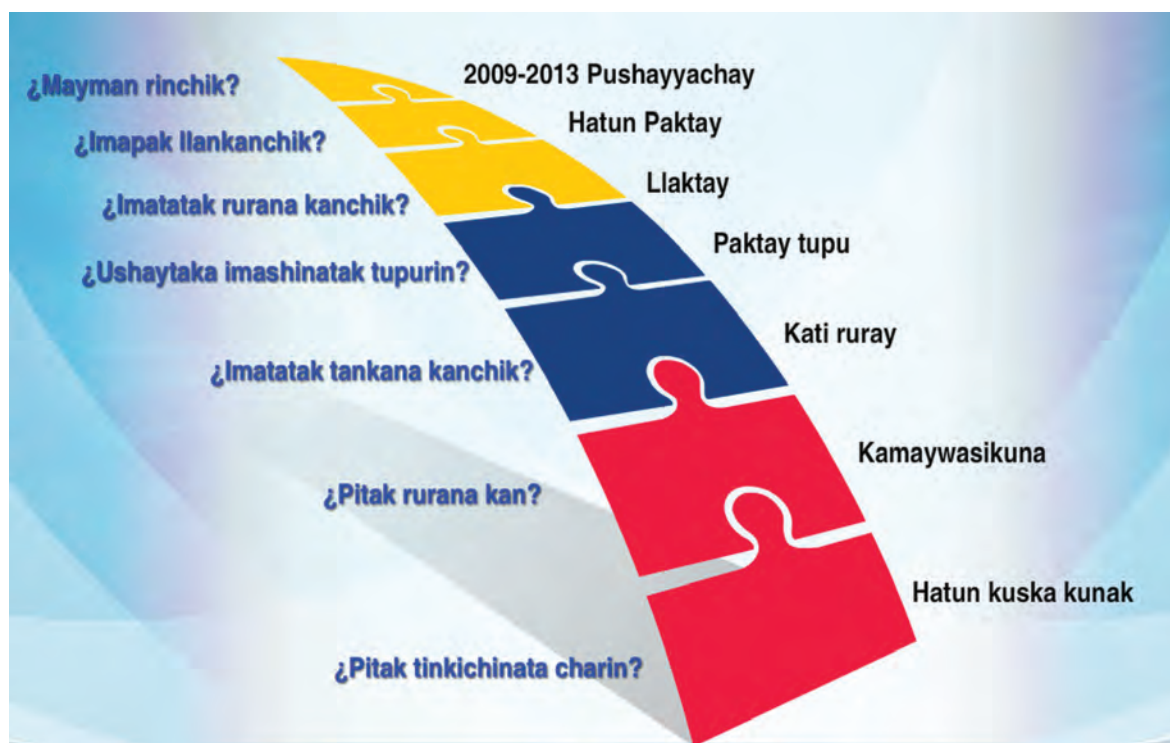
Shinallatak, Mamallakta imashina kakta sinchita rikushpa, 2007-2010 watakunapi Paktay chayanakunawan, ushaykunata allinta rikushpa tiksinkami. Shinallatak tukuypak kak llaktay yuyaykunata alli mana alli kakta, ruraykunata, llankana yuyay imashina alli paktakunata chimpapurachispami tiksiyarishka kan. Kallarimanta paktay taririmushkata kunan ushashkawan kimichishpa rikuchin.

Mamallakta, tukuypak mañaymashkaypash, 2007-2009 Mamallakta llankayñan katinapika, kayta paktachinapash, chikan chikan kuskakunamanta tantanakushpami llankay wiñayta kallarikka. Kayta tantachinaka sinchimi kan. Llaktaypi, ruranaypi chanakunata

tinkichikpi rikurikta mashkanaka sinchimi kan, tukuypak llankak ukukunapura ayninakushpa pushana, alli mana allita rikuna, paktashkakunatapash allikachinami tukun.

Chikan mutsurikunamanta llankayñan rurashkamanta, shuk shuk mutsuri paktayñanman llallinkapaka, sinchi llankaymi kan, shina tukuylaya mutsurikunawan tantarishpa, tinkinakushpa tukuypak kak llaktaytaka, kaya watakunapak wallpaska kachun. Shina tinkirinakuy llankayta charinkapakka, shuk shuk Hatun Pushak Ministerio tantanakuywan, katikilla mutsurikunata churanami, shina tukuylla yachanakushpa llankankapa. Chay chikan chikan mutsuri katikillakunaka tukuy mañaymashkaywan, Mamakamachiwan, Hatun Sumak Kawsayman Paktaykunawan, watan watan paktaykunawanpash tinkirina kan. Chaymi, kipa pachakunapi, katiruraykunawan, mañaymashkaykunawanpash sinchi tinkirinata ushanka. (1.1 shuyu).

1.1. shuyu: Kamaywsipak llankaykunawan pushayyachay tinkiri kacharin

Rurashka: SENPLADES, 2009.

Tukuypak kak mañaymashkaykunata 2013 watakaman rurankapakka, paktay tupukunata, rikuchikkunatapash, llankaykunata katinkapak, tupunkapakpashmi kan. Llankay paktaykunata rikunkapa 2008 watamanta, mana kashpaka shuk tukuri watakaman taripanakunata² charina kan. Chaykunaka, Tinkiwasi kunapak Kamaywasikunapakpash ña allikachishka yuyaywanmi kan.

Shinallatak, Paktay yuyaywan, kamaywasi llankayñan katikuypak tinkinakuymi kan; tukuypak kak sami llankaykamayuk wasikunawanpashmi pakta katina kan. Shinami Mamallakta paktaykuna, Paktay yuyay rikuchiynuna chayachun yanapan; chaypak rikuchikkunawan, kikin sapan kamaywasikunapak mañaymashwan yanaparin.

Mamallaktapak Paktay yuyayman chayana paktachinapika, Markapak, kitipak, shullkapakpash llankaymi kan; shinallatak, Mamallakta Kamachikkunapak, sami kуска llaktayukkunapash, tukuylla rikrata churashpami, paykunallatak llankayta aparina tukun.

Ashtawanpash, hamutashka yachay, rurashka, chikan chikan runakunapi rikurishka kachun, shinapash mana rikuripak unanchashka, tawka ruraykunata llaktakuna mañashka kachun. Llaktayukkuna chaypi kashapa kutintak llankashka kanka; Paktay yuyayta paktachinkapaka sami tantanakuykuna tiksishka, munashkapashmi kan. Chaymantami Paktay yuyayka llankaymanta rikurishkata llaktayukkunawan rimanakushpa tukuylla kullkiwan llankaykunata katinkapa ñankunatapash churashkami kan.

Kay chusku watapak Paktay yuyay wallpaypika maykantak kallari llankaykuna kaktami rikushpa, mashna kullkita churanatapash rikuchin. Achka yuyayta hapishpa, maykan ashtawan alli kati ruraykuna, ruraykuna kashkata; shinallatak Wasikamayuk tantarishpa katikillakunata alli kashkata rikushpami, kullkita churankuna. Kaymanta kallarishpami, tukuypak kak llankaykunata paktachinkapakka mashka kullkikuna yaykurinatami rikuna kan, Consejo Sectorial tawka sami mutsuykunata rikushpa akllashpami katikillataka rurashka kan. Shinami kay Paktay yuyaypak chikan sami mutsushka llankaykunapak chikan sami, kimirinakuyta

pushak kamay wasikunamanpash, tawka ñankunata rikuchishpa, shamuk watakunapakpash kullkita pakta pakta rakirinatapash churan. Mamallaktapak kullkita charik wasipak, mashka kullkita charishka rikuchishkawanmi mashna llankaykuna rurankapa yuyayta charinata ushachin. Plan Plurianual de Inversión pushaypi allita rikushkawan watan watan imatalla llaktakunapi llanakanata rikuchin.

Mutsurikunamanta, Kamaywasipura Pushakkunalla, allikachishpa rimaririshkallaka, mana paktanchu. Paktana yuyaykunata paktachinkapakka, markakunapi, kitikunapi, sullkakunapi, ayllu llaktakunapipash, imashina chay llaktakunapi rruayta yachana kanchik; shinami ishkay ñanta charina kanchik; shukka marka, kiti llaktamanta paktana yuyaykuna Hatun Paktayta yanapanakapak; shinallatak kaymanta shuk yuyaykunawan, marka, kiti, shullka, ayllu llaktakunamanpash karankapak. Shinami Mamallaktapi, uchilla llaktakuna hatunyanakuna. 2007 watapi Ecuador Mamallakta Plan Nacional de Desarrollo kamuta rurankapak, markakunapak, llankayñankunawanmi rurashkakuna. 2009-2013 mita watapika Estrategia Territorial Nacional pushay ñanmi, Mamallakta Paktay Yuyaytaka mushukyachirka, llaktan llaktan mutsurikunata paktana yuyayman chayankapak. Kawsana llaktapimi kamachiykunata, uchilla kamachiykunata rurana kan, chaymi mashna kullkita yaykuchinata rikuchin. Kuska paktay yuyayta Mamallakta paktay yuyaywanmi mushuk Mamallakta kawsachun rikuchin. Shinami uchillasuyu katikilla paktay yuyayta killkakupika llakta kawsakkunapak mutsuykunata rikushpa, kawsana llaktapi, karma suyukunapi illashkakunata ushaykunatapash riksishpa Mamallakta paktay yuyaytaka wallpasha katinka.

Mamallaktapi kawsana llaktatata pushay yachay ñanka llankayñanta, kawsana llaktatapash wiñariy katikuymanta chaninatami charin, kaytaka Markapak, kitipak, shullkapak kamachikkuna huntachishpa alllichinka. Kamachikkunawanpash llankankapa rurashka. Imalaya kawsana llaktapi tukuypak kak llankayta pakta pakta apanatapashmi sinchiyachina tukun.

Paktay yuyayka mana Ecuador llaktapak ayllullaktamanta, kuskapak paktay

² Kay paktaykunaka rikuchikkunawan yanaparishpa Llankay Paktaytaka katina, tupuna kan.

yuyaykunatalla tantachishpa yapashkallachu kan, ashtawanpash kawsana llakta mutsuykunata rikushpa, hapishpa, paykunapak yanapaywanmi wallpashka kan.

Chayta sinchiyachinkapaka, Kawsayllakta Paktay Yuyayta runa llaktakunaman rurana yanapashka, Antisuyupak kawsana llakta wiñariy paktay yuyaykunawanpash yanapashka kan.

1.3. Kawsaypak Ayninakuy Llakayñan

Llaktayukkuna ayninakuna shuk hayñimi kan. Paykunapak munaykunata, mutsuykunata rikushpa, paykunapash kikin yuyaywan, ushaywan llankayñantaka wallpashka kan. Shinami tukuyapak kak llankaypi, tukuy Mamallaktapak llaktakunapi kawsak runakunapak allipak kachun yanapanami kanchik. Tukuylla mañaykuna, wallpaykuna tantarishka runakunapak Paktay yuyay kachun yuyanmi.

Paktay yuyayta llaktayukkunawan wallpaypika, 2007-2010 watakunapak Plan Nacional de Desarrollo killkakukpirak tapuykunata rurashpami kallariushka. Kay rurarikuypika tawka sami llaktayuk tantanakuykunami tawka pachakunapi yaykushka, shinallatak tukuyapak kak llankaykuna allita paktachunka, llaktayuk ñawikunata churashpa, Mamallaktapi, suyukunapi llaktayukkunata tapushpa apana. Shina kushka llaktakuna, runakuna, kamay wasikunapash tantarichun.

Llaktayuk ñawinchikakuna

2008 wata intiraymi killamanta, 2009 wata pawkar killakamanmi llaktayukkunapak rimana pachakuna tiyarirka, chikan sami kawsayuk karikuna warmikuna, paykunapak yuyaykunata churashpa yanapashkami; shinallatak chikan chikan mitayuk, chikan kari warmi, tukuyapak alli kachun yuyaykunata kurkakuna. Shinami kay mushuk Hatun Sumak Kawsayman Paktaykuna pushaypika llaktayuk ñawikuna nishkata pallashpa, kanchis suyukunapi Plan Nacional de Desarrollo llankayñanpi, ruray katichiykunapash pushakun, paktakun rurashka kan.

Kashnami, tukuyapak kak llankaypika, tantarishka runakuna, llaktayukkunapak yachashkakunawan, atiri llankaykunawanpash rurashka. Kay atikuyka

makanakuykunapi wakaychishka yachaykunawan tawkasami, runa kawsayta, wankurikunatapash sinchiyachina tukun.

Llaktayukta Tapuy Llakaykuna

Kay Paktay yuyayta wallpankapakka kawsana llaktakunapi Esmeraldas, Babahoyo, Portoviejo, Santo Domingo, Cuenca, Loja, Latacunga, Tena, marka-kitikunapimi suyu tantanakuyta rurarkakuna. Quito llaktapi, Guayaquil llaktapi, ishkay hatun llankay tantanakuyta rurarkakuna. Kutin, Galápagos chikan kushka kawsay kashkamanta, runa ayllu chikan kawsaykuna kashakamantapash ishkasy tapuy llankaykunata rurarkakuna; shukka Baños llaktapi, shukka Galápagos llaktapi. Chaykunapika, 4.000 yalli runakunami tantarirkakuna.

Hatun Tapuy Llakaykunaka Mamallaktapak hatun paktana yuyaykunata riksinkapakmi, ayllullaktakunamanta, kitikunamanta, markakunamantapash, paykunapak imashina kawsay kashkata ricsishpa, yachashpa, hatun mamallaktapak mutsurikunata yachay chayanchik. Chaymantami, imashina rurana, shuk yuyarina ñanta rurarkakuna. Shinallatak, chay mutsuri llakikunata yachashpa, killkashpa, llankay tantanakuykunapi riksichirkakuna, willachirkakuna. Kay willaykunata chay yuyaywanllata willayllikapash riksichirkakuna.

Ashtawankarin, Paktay yuyayta llaktayukkunaman willankapaka, Quito, Guayaquil, Cuenca, Loja llaktakunapi, pampa tantanakuykunata rurashpa riksichirkakuna. Shinallata Ecuador mamallaktapak hatun mutsurikunamanta yachankapaka, mana tantarishka-wankurishka runakunawan tantarishpa, yuyaykunata llukchirkakuna. Paykunaka 5.000 runakunamanta yapami karka.

Runakunawan, kamay wasikunawan rimanakuy, yuyarinakuy

“Consejos Nacionales para la Igualdad” pushak-llankakkunawanpash, tapuykunata rurarkakuna. Paykunami llaktayuk tantanakuykunawan, ayllullaktakunawan, wiñaykawsaymanta shitashkakunawan, kiti llaktakunapi, tantarishka runakunawan, runa llaktakunawanpash tantarishpa, rimanakuy tapunakuyta rurashpa, chay wakcha runakunaman paktana yuyaykunataka, alli kawsayman rinkapak llukchishkakuna.

Llaktayukkunapak kallarik llankayta rikuchik ñankuna

Yachaypak rimanakuy. Amawtay yachaykunawan, kawsay yachaykunawanpash pakta pakta tukuykunapak uyanalla kachun, shinallatak rurarikuy ñanpipash tantachishka kachun.

Kawsay yachayta chanina. Tukuy kari warmi kawsaykunapak yachaykunami llankay tantanakuykunapi purikallarichirka, mana yachak amawtakunapak yuyayllata hapishpa, shuk llaktayukkunapakta yuyaykunatapash allikachirkakuna, mana llapishka sakirichun.

Tawkasami kawsay kurishinami. Tawka sami kawsaypura, yuyaykuna, mushuk rikuchikunapash sinchiyachirkakuna. Tawka sami kawsayka, mana harkashina rikurirkachu; ashtawankarin kuyashpa, ñawpachishpami kana kan.

Chikan rimanakuy hawapi paktarinakuy. Llaktayuk runakuna pakta pakta kana yuyaywan mamallaktapak mutsurikunamanta rimarinakuyta, atinakuyta, chimpapurashpa rimaritam allikachishpa churarkakuna. Chikan rimari yuyaykuna kakpipash, paktarinakuy yuyaykunaman chayankapakaka, payallami karka.

Pakirishka yuyaymanta ashtawan watarishka yuyayman. Kuska llankayñan yuyaymanta, hatun mamallaktapak paktayñanman chinparkanchik, mamallakta paktaykunawan, ima shina llakta markakunapi ruraykunawan paktachishpa kankapa.

Shunku chayana ñankuna. kari warmi, wawa kashkamanta, yuyak kashkakaman, tawkasami kawsaypura tiyashkamanta pakta pakta kachun, kawsay llakta mutsurikunamanta tinkichinkapakmi yuyarishka.

Sanpa kuyuchinalla. Tawka sami pachakunapi, tawka sami llaktayukkunawan tantarishpa rimanakunkapakka, sanpa kuyuchinalla ñantami wiñachishka.

shukllapi sinchiyachishka kan. Shinapash, ama chikan chikan llankankapa, ama hatun mutsurikunata sakinkapakpash, mañaymashkaywan, mamallaktapak hatun llankayñankunawanpash kimichishpa tinkichinkapakmi llaktana kanchik.

- Kay llankayñankunapika, tukuy pushak kamaywasikuna, tinkichiwasikuna, shinallata shuk pushak kamaywasikunapash ima shina shunku chayana ñankuna (kari warmi, wawa yuyak tukunkakaman, tawkasami kawsaypura, uchilla llakta mutsuykunamanta yachashpa) pakta pakta kankapakmi kan.
- Paktay yuyaypak, paktanakunataka, tawkasami runakunamanmi riksichirkakuna. Tawka runakuna allikachishpa, paykunapak yuyaykunatapash, Paktana Hatun Yuyaypi, shuk yachaykunata, yuyaykunatapash churashpa hatunyachirkakuna.
- Tantanakuykunawan, llaktayukkunawan allipak rimanakuymi apashka /charishka karka, shinallata tawkasami mutsuri llakikamayukkunapash, sinchi, sami yuyaykunatami churarkakuna.
- Shamuk watakunapak llakta ushayta atiyankapakka shuk ayninakuyapak llikata wiñachishpa, kimirina ushayta wallpankapa llankayñanta churashkakuna.

Hatun mana paktay yuyaykunapika, kaykunatami rikuchinchik:

- Tawka sami llaktayukkunapak, tantanakuykunapak munashkakuna chikan chikan katikuk llankayñanpi puchanta puchanta tankankapakka, shuk ayninakuyapak llikatami sinchiyachina kanchik.
- “Sistema Nacional Descentralizado de Planificación Participativa” yuyayta wallpankapak, paktachinkapakka, kawsana llaktakunapimi allipak /hatun ayni rimanakuyta apanami mutsurin.
- Hatun tinkinakuyami mutsurin, tukuyapak llankaypura arininakushpa tantachishpa, tukuy llakta pushakkunawan, kawsana llaktakunapi llankayta utka utka allichinkapakmi yallita mutsurin.
- Kallarishka katikuykunata sinchiyachinami mutsurin; kayka llankayñanwan, Mamallaktapak ashtawan hatun mutsuykunaman kullkita churankapakmi kan.

1.4. Katikuy pachapi Paktachishkakuna, ushaskakuna

Hawayachinchik:

- Mamallakta hatun paktay yuyaykunaka, kuska llaktayñan ruraykunawanmi

2. Allikay yuyachikuna, kati ruraykunapash

Mayhan ñawpaman paktana yuyayta charishpaka, kimsa pushak yuyaykunatami charina kan: allikay yuyaykunata, mana ushay yuyaykunata, umapilla tiyak yuyaykunatapash, chaykunami, hatun muskuyshina paktkana yuyaykunata paktachinka. Kay yuyachiykunami runa tantarikunaman, pushakkamayukkunaman, kullkikamayukkunamanpash, ima ñan katinata, ima arinishkatapash pushan.

Kay Paktay yuyaypi tiksishka yuyaykunaka paya yuyaykunawan takarinatami mashkan, kunanmanta wiñaykawsayta rikushpaka tukuykunami mana alli kashkamanta kunkurina kanchik. Mushukyarinata mana munak llaktayukkunaka shamuk pachataka killanayaywanmi rikun, kunanpi mushukyarik yuyayta wallpanataka mana munanchu, runakuna tantarishpa arinishkami mushuk shuktaklaya kawsaykuna charinata ifñichin. Chay tukuykunata tantanakuchik yuyaykuna rikuchinatami mutsurin, shamuk punchakuna mushuk kawsay hayñita hapinatami tarichin

2.1. Allikay yuyaychikuna

- *Runakunapa, kullkipash paktakay*: kari warmi runakunapak kishpiyrinapak ruray tiksimi kan: runakunapika paktakay, tukuy sapan runakunami ima charishkakunapi, runakunawan aylluyanapi, kawsay yachaykunapipash kushilla kawsayta pushankapami kan, shina allí kawsayta charishpami pakta pakta kawsay kashkata riksirinakushpa, tiksichina kanchik (Wright, E.O., 2006:3).
- *Chaypi kashpa kimirishpa paktakay*: llaktaypi paktakak runakunapika, tukuy kari warmi runakunami tukuykuna ushayta charishpa, rikurayankapa kan, kayka kamaywasi alli kachiska tukushkami kan, mayman chayana ñanta ama llakichichun llaktaykunata arininami kan, pakta pakta llaktay tiksita ukllakshina hamutarichun, chaypikay tukuylla uchay kimirishpa tiyana kan (Wright, E.O., 2006).
- *Chikan chikan watayukpura sapanpurapash paktakay*: paktakashpa kawsaykunapika, kunan ruraykunapash, paktay yuyaykunapash shamuk watakunapi wiñarimuk runakunapimi yuyarina kan. Pachamamawan mana mapayachishpalla kawsashpa, tiyashkakunata rakishpa, llankanatapash yachanami kanchik. Kunanpi kullkita imakunapilla arinishpa churayta yuyarishpa, imashinami tukuyman, kari warmiman, Mamallaktapi tawkasami kawsakkunamanpash, pakta pakta kachunpash, riksina yachana kanchik.
- *Shuktak mamallaktakunantin paktakay*: tukuy allpapachapi kawsak runakuna paktakak yuyayta hapishpa, sapan runakunapak kawsaykunata maypi wacharishkamanta, may llaktamanta kashkatapash rikushpa; allpapachapi charimushka tukuyllapak pakta riksishka tiyakpi, runakuna kuyurishpa kimirinakuy sinchiariktapash rikuna. Mamallaktapura yuyari tiyaktapash rikunami kan. Istallaktapura alli paktakayta rurana tukuykunapakmi rikurin, wañunakuy tiyakpilla, kasilla tiyakpilla rikunaka mana shinachu kan, kullkimanta paktakaytapash rikunami kan; tiyashkakunata llukshichinalla, mana llukshichinalla, rakinatapash rikunami, hatun llaktay karmakunapi llashakta chaypikanatapash pakta pakta kachun mañanami kan (Nussbaum, 2006, ob. cit.).
- *Mana rakirishka paktakay*: tukuy runakuna paktakak yuyaywanka, kawsaykamayta tukuykunaman kunmi, tukuy kari warmi

llaktayukkunatami kamachiypak, pushak kamaywasipak ñawpakpika paypak tukuy katikuykunapi mashipura kashkata chaskin. Maypimi tukuysami kikipak hayñikunaka sumaychashka kan, kayka tukuy runakunapak paktaymi tukun (Dworkin, en Campbell, 2002; Rawls, 1999).

2.2. Rurana pushay yuyaykuna

Kay Paktay yuyayka, wiñaykawsay ñanta, allí kawsayman kimichishkatami Ecuador llaktapi rurana kanchik, kaytaka Katikuk mushuk wallparinata milka ukupi rikuchishka, shinallatak Revolución Ciudadana tantanakuyapak llaktay-allikay yuyaytapash rikuchishka:

1. *Kimirishpa, Mamakamachiyta Mushukyachina*, tukuypura runakuna kimirinakushpa, sinchi ushaywan ñukanchikpak Mamallaktata mushuk kawsayman pushankapami kan, pakta pakta tukuy sami runakuna, shuklla tukushpa Kawsankapash kanmi. Chayka kunan Mamakamachiy katikuyta sinchiyachinatami munan; kamachiykuna wiñariwan, tukuylla llaktay mirariwan, Mamallakta mushukyariwan paktanka. Mushukyarina ñawpakyuyaywan Sumak Kawsaypak hayñikuna kawsaypi pushashka kachun pakta kanka. Kaypakka, sinchi yuyayta charik llaktayukkunatami wallpana mutsurin, paykuna Mamallaktapak ñawpakyuyay tiksita rikuchun, tawkasami kawsay shukllashina kachun shunkumanta yuyashka kanka.
2. *Ama Llullashpa Mushukyarina*, ñawinchishpa, rikurayashpa kawsashpaka, tukuy runakuna wallparishpa, kimirinakushpaka, shayak kaspikunashinami kanchik, shinami runapura riksirinakushpa, tukuykunapi iñishpa, kay mushukyay katikuy kawsayta shamuk watakunapi, tankanakushpa suni watapak sinchiyachishun.
3. *Kullkimanta, kapukmanta, chakramanta mushukyarina*, ñawpamanta, shitashka, kunkashka kawsayta ama katinkapak, Mamallaktapak kullkita yachaykuypi, ñan ruraykunapi, wasikunapi, amawtay taripaykunapi, **sumak yachaypi**, llankaypi, tikra pukuchishpa, shinallta runakunapa kiti llakta kawsaywan, paklla llakta kawsaywanpash paktachinkapa. Kay mushukyaykunaka llaktapi yaku ushayman, allpa ushayman, kullki mañay ushayman, sumak yachayman, shuk yachaykunaman, willaykunaman ushaywanmi rurana kan; shinallatak pukuykunapi, allpa charinakunapipash chikan chikan kachun.
4. *Tukuykuna mushukyana*, runakuna allichirina yuyaywan, kullkipi allichirina yuyaywan kimirichik, runakunaka kuyurishpa kawsayta kuchun, runakunapak tiksimi kan. Kay hatun llaktay, pakta, tantachik llaktaymi runakunapak kullki llankaypachaman kayashpa yaykuchin, ashtawankarin ushayta sinchiyachishpa kun, ayllullaktakunapak, runallaktakunapak, kallariپی paykunatarak rikuna tantarishkakunaman tiksi hayñikunata Mamallakta runakunapak yuyaywan kamachun ushayta kun, shina paykuna kishpiyrishka hayñita pushachun.
5. *Allikaymanta, kikinllaymanta, Apya-Yala awkiyay, tantarinakuy mushukyay tiyachun*, shina achiklla yuyayta, kikinllayta, awkiyayta Mamallaktakuna kimirinakuyta charichun. Shuktak achka Mamallaktapura hatun tantarikunawan, kimirishpa Apya-Yala, Caribe llaktakunmanta, ashtawan sinchiyarishpa ama anchurichun; shinallatak allpapachapi tiyak Mamallaktakunawanpash tantarichun.

3. Mushuk kawsayman kutik: kullki yuyaymanta Sumak Kawsayman Wiñariy

Hatun mishak “wiñariy” yuyayka shuk ancha llakipimi yaykushka. Kayka mana tukuyta kichukkunapak rikuymantallachu, paykunami wiñariyta rurarkakuna. Wiñariy yuyayka tukuy allpa pachapimi wakllirichishka. Kay tukuy allpapachapi llaki tukushkapika, mayta mana katipakchu rikurin: kullasuyupi ima tiyashkata tukuyta llukchishpa, tukuchikshinalla rikurin, chinchaysuyuwan kullasuyuwan mana pakta pakta katuna-rantina ushay tiyanchu; shinallata, ima mikuna, churana, ima tiyaktapash illakta tukuchishpa, mana kutin mirachinata ushashpaka, allpamamata waklliman apakrinkuna. Chaymantami shuklaya tarpuykunata, mikuykunata, kikin kawsayta allichishpapash, shukkunawan kawsana tukun.

Charinaraykulla yuyaykunawanka, shuklla runa kawsaytashina rurashpa, mana ñaupá sami ayllu runakunata kunankaman inilyashkata riksishpa, paykuna charishkallata alli kachishpami, ñukanchik kawsay yachaykunata pakashkakuna. Charikyana, mushukyana, wiñariyna yuyaypika; runakunapa wiñay wiñay kawsayka paykunapa rikuyapika, shuklla ñan, shuklla suni wachu pachashina rikurin; shinami yapa charik Mamallaktakunaka ñawpakpi rikurin, paykunapak “kawsaylayata” katichun munan. Chaylaya kawsayta mana katikpika, sacha runashina, ñawpa runashina, washayashkashina, mana mushuk yuyaykunata chariktashinata rikuchin. (De Sousa Santos, 2006: 24).

Charinapilla, kullki wiñariypilla yuyaykunata charishpaka, alli pacha rikurin, chaytaka Allpamama Ukupi Ima Tukuy sami tiyakkunapimi (AMTT - PIB) tupun. Kapukkamay wiñariyka ashta munashkami kan, shinami runakuna mushukyaytaka tupunkuna. Tukuy runakuna wakcha tukushkamantaka

paykunallata “washayashka” nishpa huchachinkuna, kanchamanta paykunallata llakichishkataka mana riksinkunachu; imashina paykunalla ninan kullkisapa tukushkatakash mana tapurinkunachu.

Mama katunapilla, rantinapilla, pukuchinapilla sumak kawsaytaka tarina kanchik, ashtawankarin runapak yachay wiñariymi tukuy wiñariypak chawpipi kan, chaymi ashtawan yalli sumak kawsay yuyay. Chaymanta, mana Allpamama ukupi ima tukuy tiyaktalla (AMTT) tupunachu, ashtawanka, imashinata runakuna, kikinllata mutsushkata allichishpa kawsakukta rikushpami, tupuna kan.

Runakunapak allikana yuyayka, kikin sumak kawsay tasrishkapimi rikuchin, imashina shuktak shuktak ushay yachaykunawan chikan chikan mutsurikunata allichinata ushan, shina mikuymanta, kuyarinamanta, aynirinamanta, minkarinamanta, kishpiyrinamanta, kikinayarishpa, wiñarinamanta, shukkunapashmi kan.

May alli kawsayka achka watanta unkuy illak kawsaypimi kan, alli yachayta ushashpa, alli kawsayta charinkapakka, tukuy ima mutsushakta paktay ushashpami kan. (PNUD, 1997: 20). Alli kawsayka mana achka “charinapilla” ushaypichu, ashtawanka ima “ruranata, ima kanata” ushaypimi tiyan. Alli kawsay ninkapakka runakunapak ushaymantami llukshin: kikin imashina yuyaymanta, mutsuymanta, yachaymanta, imashina tantanakuymantapash.

Shinapash, runakunantin mutsushkata kunan tukuy paktashpaka, kaya mincha kawsayta ama llakichinkapakka, allpamamapi ima tiyashkata asha ashalla, paktanallata hapishpami kawsanakuna. Kaytaka tukuy sami runakunapak

sapi wiñay kawsayta allikachishpa, tukuy llaktan kawsaykuna tantarinata mutsunkakuna. Kay yuyayka ashtawan shuk hatun chulla runa shinami: ayllullaktamanta karipura, warmipura, llaktapura, sami ayllupura, wawapura, wanprapura, hatunpura pakta pakta charichunmi apan. Shinaka tukuykunapa kimirina minkarina yuyaykunawan kanakapakmi kan.

Shinapash, ashtawan hatun mishak wiñariy yuyayka, shuk yuyaymi tukushka, uyaylla rinri tukushpa, ima huchachikukpipash mana uyan. Shina warmikuna, sachakamayukkuna, kawsaykamayukkuna, ayllullaktayukkuna, llaktaykamayukkuna, shukkuna rimakpi, huchachikpipash, “llumiyashkashinami” kan. Shinapash chay huchachikkunaka mana chaypak rantipi, shuk wiñariylaya yuyayta churanata ushashkakuna. Chaymantami shuklaya kawsaypi kutin yuyarina kan, imashina tawka runakunapura apanakuna, kawsanakuna, kullki-kapukuna rakinakunapi, allpamamapi llankaykunapi, shukllaya kawsaykunamanta yuyaykunata churankapa. 2008 watapi Mamakamachiypi mushuk kawsanakuyta alli killkatishpa, kay Llankayñanka: wiñariy shimipak rantika, Sumak Kawsaypi yuyarinkapakka, asha pachata kuchun nishpami pakta yuyarishkakuna.

3.1. Sumak Kawsay yuyayman kuchuyaykuna

Punasuyu runakunaka shuktak mushuk yuyaykunata, shuklaya rikuykunamanta, sumak kawsay yuyayta, may allí kawsanatapash, rikuchin. Paykunapak rikuytika kullki wiñariy yuyayka illanmi, shamuna yuyayka washapi mana rikunchikchu, mana riksinchikchu; yallishka pachataka chimpapurapimi charinchik, rikunchik, riksinchikmi; paywanmi purinchik. Kay ñanpika ñawpa taytakunami ñukanchikwan, ayllu llaktawan, mamapachawanpash, shuklla tukushpa pushankuna. Shinaka tukuy kaypi kawsakpurami tanta “kanakunchik”, kawsanakunchik. Hawapacha, uraypacha, ukupacha, kanchapacha, kaypachapash, tinkirishpa, wankurishpa churupacha yuyayta rurankuna.

Ñawpa yayakunapak yuyayka wankurishka yuyaymi kan. Sumak Kawsay yuyayka “ñukanchikpak” kashkatami yuyachin. Ayllullaktaka tukuykunata katachin, ukllachin, mañaykunatapash mañan, tukuy llakta kashkata kutin kutin wiñachishpa, chay tukuyman sapi tarpukka tukuykunami “kanchik”. Chaymantami

runakunaka kay tukuypakka shuk chulla shinami kan, shinaka sapan sapankunaka shuklla wankurishkapi mana yapankapaklla kanchu. Tukuy wankurishka kashkaka, sapan kawsaypimi rikurin, sapan kawsaypipash wankurishkashinami rikurin. “Pachamamaka wiñay wiñaytami kawsashka, kawsankarakpash; paypillatakmi wacharin, wañurin, pacha yallikpillami shuk tukun” (kichwa yuyay). Chaymantami allpapachata wakllichishpaka, ñukanchikllatakmi wakllirinchik. Sumak Kawkayka, chay rikuytami rikuchin. Alli kawsay paktayka. tukuy ayllu llaktanwan, tukuy muyushka pachawan, sumak alli apanakuspa kawsayta rikuchin.

Alli Kawsay yuyayka, wakinpi shuktak yuyaykunawan, Kuntisuyu (Occidente) kawsay llaktakunapimi tiyan. Aritóteles pay yuyaripi, mana llullashpa rimanapi, llaktaymanta rimaripi, ñami Alli Kawsaymanta rimarka. Paypamanka, runa kawsayka kushikuyta paktankapakmi kan, tukuykunawan kushikuy, sapan runapak kushikuyka rurarin. Shuklaya nishpaka, sapan kushikuyka, tukuykunapak kushikuyi, chayka ayllu llaktaypimi rurarin. Kay ukupika, kushikuyka mashiyaywan, kuyaywan, ruray ushaywan, llaktay paktanawan, pachamama sumak kashkata rikuywan, sumakurayta killkay wiñachi ushaywanmi kan. Kay tukuy alli yuyaykunami hatun mishak wiñariy yuyaypika kunkarishka kan.

Shina hawa, wiñariy shimika kushi kankapak ukupimi kashka, kayka kushikay allikay yuyaymi kan. Shinapash, kushi-kay yuyaytaka kutin kutin castellano shimipi uku ukumanta allichinata mutsurin. ¿Imamantatak?. Well-being shimika inglés shimipi yallichishpaka “allikay” nisha nin. Shinapash, inglés shimipi “to be” shimika kana imachikmi kan. Castellano shimiman tikrachishpaka “kana” hatun kawsay yuyaytaka chinkachikunmi (Ramírez: 2008, 387).

3.2. Sumak Kawsaypak yuyarikuna

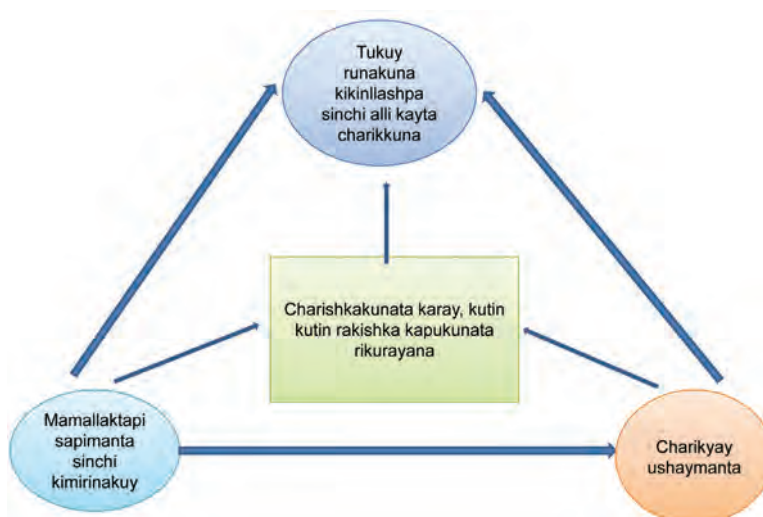
Alli Kawsaypakka allí shunkuwan yuyarishkata katiruraykunata rurashpash, kimirina kishpirina yuyaywan tinkichishpa wasichinashina pakta pakta rurankuna: shukkunaka charik, shukkunaka wakcha ima illak, ushay illak kana yuyayka kishpiyishka runakunapika illanami kan. Kaypak imashina ushay rurayka, allpamamapi imalla tiyakkunata imashinami charinapipash kanmi.

Wright, E.O. (2006) imashinami rikuchin, kay shinaka, sapimanta tukuy runakuna alli

kankapak, kikin charikyaypash mirarichunka tukuy runakuna alli kishpiyrinata wiñachinata kallarinami kanchik. Kishpiyrinkapak runakuna ashtawan sinchiyanami mutsurin, mana katuk-rantik wasi sinchiyanaka mutsurinchu (kullkipilla yuyak shina), ama Mamakamaylla (tukuymi tukuypak) rurana nishpa – shuklla pushay ñanwan tukuykunata apankapak. Kay

sinchiyayka, kikin munaywan tantanakushpa ima llankayman rinkapak, shukllapash llankankapak, minkapi, maypipash tukuy sami llankayta alli wiñachinkapak kishpiyrina kan. Tukuy llaktayukkuna, ima kapukunata, kullkikunatapash rakishkata, churashkata rikuray ushayta charichun mañakun.

3.1. shuyu: Sinchi runakuna

Sapi: Wright, E.O., 2006.

Rurashka: SENPLADES

Tukuy sami runakunapika³, sumakta tukuykuna paktay ushanaka sinchimi kan. Shinapash hatun chullan kawsayta uchillayachinkapak ñantaka paskanami mutsurin. Shinaka kikinllatak kishpiyrina kushkakunata wiñachi kallarinami, rantimanta yanaparinami, minkarinakunami, yupaychaywan riksirinakuyta kallarinami, tukuy ñawpakman rinata ushankapak.

3.2.1. Tukuysami runakupi tantanakuyman

Ñawpa tukuy charishkata kichukpi, mishay tukushpa kawsak runakunapi, ayllu llaktanpi alli kawsay ushaypi, Sumak Kawsaypak chay ayllu llaktakunaka ñawpay kallarinamanmi yallinkakuna. Kawsaypi yachaypura yachaywanmi, tukuy sami runakuna shuk hatun aputinapak

sapikuna shina kakta riksin, pachata imashi rikuna, yachaykuna, shuk yuyaykuna, tukuyta ruray ushaywanmi allitaka yachakyanchik.

2008 watapi Mamakamachiyka hatun ñawpaytami charin: tawka kawsay yachay, achka sami runayuk 1998 Mamakamachiytaka, Mamallakta yachaypuraman yallin. Ecuador llaktapi runakuna shina kullkimanta hatun chullanyashkapika, mishay paktamushkata mana yuyarishpaka, kawsay yachaypurapi yuyaytaka mana usharinchu. Kawsay yachaypura rimarinakuyka paktapurapimi kallarin, ranti shuk yachaykunaka shuktak yachaykunawan kaktakpika illanmi. Charikyaypi chullanyayka runakunataka llankaymanta surkukpi, tsiknikpi, shuktaka mana riksikpimi, wakchayay llakika tukumushka.

³ Tukuy Sami, imashina kashkamanta: chikan kawsana llakta, chikan kawsaypi kana, chikan watayuk kana, chikan kari-warmi tukuna, chikan sami ayllu, chikan mikuy, shina shukkunapash.

Tukuy tawka sami runakunapak shuk alli kayta rurankapakka, kay kimsa ruraykunatami alliyachinkapak pushay yuyayta mashkan: Tukuy alli pakta kanapak, tukuy – charikyayta; Ushakka masma ushaypi allichikukpika sakichun, shinaka chikan sami runa kakpi llapishka chulla kanataka ña sakichun. Tukuysami kawsay yachayka riksik ñanpi purichun, tukuykuna yuyayta paskankapak, shuk kawsay yachaypurata yachankapak (Díaz Polanco, 2005).

Tawkasami Hatun Mamallaktata charinkapakka, kimirina ushaywan, hatunyana yuyay kashkata sakishpa, mushuk mamallakta rurayta usharinka. Tawkasami yuyayka, runallaktakunapa pushakkunata, paykunapak kawsaypi akllashkata riksik, shuk runakunashina kashkata paktayachin. Chaymantami tawkasami kawsaypika, imashina chikan chikan tantanakuy-kimirinakuykunata allikachin: llakta kimirina ushay, yuyachi kimirina ushay, tukuyta pushakkunata paktachishpami sinchiyachin.

Tawkasami Hatun Mamallaktata sinchi kimirimuyta churashpa achka Mamallaktakuna shayachinashinami rikurin. Tukuysami kawsayka mana hatun llaktakunamanlla kanchu, ashtawanka marka llaktakunata, kitillaktakunatapash, sinchita yuyarin. Shinami tukuy llaktakunata rikushpa, tawkasami llaktayukkunawanpash, sinchi Mamallakta tukun.

3.2.2. Sapan runa tantanakuypi kawsanata munak⁴

Warmikuna, karikuna tukuyllami apanakuy yuyaywan, minkarik yuyaywan, llaktay yuyaywanpash kanchik. Tantanakushpa allí kawsayka, tukuytura riksina kushpa, minkanakushpa, mana shuk sapan ayllulla kawsana kan. Kunanpi, mana ñukanchikpa kawsayllata riksina, shukkunatapash rikurayashpa – kunan kawsakkunata, shamuk kawsakunatapash,

chashna tantarishpa, sapan runakuna, ayllullaktakunapash paykuna munashka kawsayta, paktaykunatapash kawsachun.

Sapan runapak chay tantari yuyaywanmi, shuk kishpiyri yuyayman kimirinchik. Kishpiyrika shuk mashikunapak hatun ruray ushaymantami sapan aputikman hatun ruray ushayka paktamushpa rikurimun. Tukuypak kishpiyrika, sapan aputikkunapak hatun kishpiyrina ushayta paktayllatami kan.

Kutinmi ninchik, sapan tantarishka runakunata riksina mana chikanyachinkakchu, shinaka kikinllatak yachakyankapa, charikyankapa, mashiyarinkapa kayshuk runakunawanmi rantimanta mutsurinakunchik. Runakunaka ayllukunapi, yachay wasikunapi, tantanakuypipash utka yuyaysapa tukun, kuyaysapa tukun, kikin charishkakunata, munaykunata, yuyaykunata alli pacha rikunata mutsunkuna; shinami wakinpika asha wakinpika achka tukuy kawsaypi rurashka, ashtawanka: wawa kakpi yuyak kakkimi yanapayta ashtawan mutsurin.

Chaymi, Sumak Kawsayka, llankarayay pachawan, llankaymanta ima llukshishkawan⁵ tinkirishka hamutarin. Sumak kawsaypi sapiyashpa shinalaya sikanaka, tukuyman shuk llankayta karanami kan. Alli llankakpika kuyanami kan. Warmikunaman ña mana chikan yanka llankayta kunachu kan. Shinaka warmiman, kariman pakta paktami llankayta karana, shinami llankaypika alli rikushpa chaskina kanchik (Herrera, G., 2009).

3.2.3. Pakta kawsayman, tantanakuyman, tukuykuna wankurinakuyan

Shuk kawsak aputikka, tantakuk runakunata kutinmi chaskinata mañan. Paykunapi yaykunkapak, shuklla kakta rikunkanpak,

⁴ Kay yuyaymanta ashtawan sinchi yachaykunaman chayankapak, Ramírez R. Mingeguiaga A. (2007) killkaypi rikuy.

⁵ Ecuador Allpamama Ukupi Ima Tukuy sami Tiyyakkuna (AMTT-PIB) mantaka 25% patsakrimanta 50% patsakrikaman warmikunapak wasi ukupi llankaykuna, wawakunata, rukukunata rikurayashpa, yanushpa, takshashpa, pichashpa llankaykunapashmi kan (León, 1998). Kay rikurayashpa llankayka, sinchi llakichik, chullanyachi, shuk runakunamanta karkuypash kan. Mana pishi kullki kushkamantalla shuk llankaywasikunapi llankakshina llaki kan, ashtawanka mana rikurayashka runakuna tiyan, warmikuna tukuy kawsaypi shuk ayllukunata rikurayashpa kawsashpash nima kullkita mana chaskinchu, paykunata, pipash mana rikuyaran, shinallatak mana ninatapash, mana ushan, imashina tawka karikuna rurin. Chaymanta warmikunaka pacha illak kawsankuna.

rimankapak, pakta kankapak, alli wankurinkapak, kikin yanapak minkarik samay kuyuyta ushaypakmi munan.

Tukuykunawan paktanata munak runakunaka, mana shuklla ushak tukushka rikurinchu, tantanakuykunata mana chullanyachishpa mirachinchu. Chay karankapaklla rikkunaka mana kanchu. Karankapa chayakrikkuna karupi kawsak tukuy sami aputikman mana karanchu. Shinaka shukmanka karan, shukmanka mana karashpami yapa chullanyayta mirachin. Chay kuskapi shayarita ushankapak hatun llapiri kawsaytami charin. Chaypika tukuy warmikuna, karikunapak shuk kuskata mashkashpa, tukuy kancha tinkirishkata riksirinakushpa tantanakuy munay kawsayta charinaka washayanmi. Shinapash, achikyachinami, tinkirimanta rimashpa “tukuy kancha chayllatak kullkita [chay shinallatak wata kawsayta, nayayta, munayta, rikuyta, shukkunatapash] charinataka mana usharinkachu, shinaka wiñay mishakkunapak ukupi ña ama llapirishka kawsayta munak mashikuna shuk sinchi tinkirimunami mutsurin” (Fraser, 1999).

3.2.4. Runakunakunapak hayñikunata paktachinaman, runakuna kikin ushayta hawayachinkapa

Alli kawsaymanta kallariushpa, paktachinkapakka mana pishilla yanapaypi, ashalla mutsurishkawanka mana sakinachu kan. Ashtawan alli munayka kikin runa kay kashkapimi, hatun alli ushaykunata mirarichikunatapash paktankapakmi. Chaytaka runakunapak sumak kawsaypimi rikuna. Wakcha irki kawsayka mana allichu kan.

Imashina Premio Nobel de Economía Amartya Sen nishka: “ashtawan mutsurishka alli kaykuna tikraypichu, kishpiyrishkapi akllaypak hillaykunapi sapan runakunapi chikan layami rikurin, charinakuna kapukunapi, shuklaya tiyashkakunapipash paktami chullayashkaka rikurinka, mana pakta kushikuyka tiyankachu” (1992).

Shinaka tukuykunaman hayñikunaka paktachunmi kan. Hayñikunawanka rantimantami ima ruraykunatapash shukkunawan, kikin ayllullaktawan, tukuy Mamallaktapak runakunawan paktachinakunatakmi kanchik. Hayñikuna paktana kakpika, ushaykuna mana akllashkachu kana, tukuyapak ushaymi kan. Achikyayka hatun ninan mutsurik ashalla pachapillami achikyachinata ushanka, shinaka alli charikyankapak, tukuy mashikunawan

ashata, unayta llankankapakmi shuklla shina yanaparimi ñawpachinka.

3.2.5. Pachamamawan mashiwarishpa kawsayman

Kunan kawsakwan, kayamincha kawsakwan, shuktak kawsakkunawan alli kanaka, kikin yachakyayta ñawpachinkapak shuk sumak ruray kallariimi kan. Kayka pachamamapi chariyayka tiyashkata ñami riksin; charikyayka shuk hatun llikapika, allpa llikami kawsayta charichin, tukuyta mutsushkata karashpa, ñukanchik imakunata hichuskatapash paymi chaskishpa kawsayta karan (Falconí, 2005).

Pachamamapi ima tiyakta kasilla sakinaka mana kanchu; chayka mana ushaypakchu kan, tukuy sami aputikkuna ninata, hillaykunata mutsunchik, chaytaka allimantami hapinchik. Shinapash imataka wakaychishpa asha ashallami hapina.

3.2.6. Yanaparinakuyman, minkarinakuyman, shuk kuyanakuy kawsayman

Tukuykuna sumak alli kawsanakuyta charinkapak shuk rikuchikta mutsurinmi. Kayka antimanta kuyanakuywan warmi karinpara yanaparinakuywan shuklla shina tantanakuyta ayllullaktapi hatunyachinami kan, riksichinatapash paktay ushanami. Kay paktanaka shuktak runakunawan ushayta charinami, sapan runakuna tantanakuypi munaywan kimirinami, sapallaka mana yapa charikyanachu, maypipash sapalla hatuk-rantik mitsa runakuna shinaka mana kanachu kanchik.

Mashi kayka kitipi shuk alli ruraywan yanapaymi: shuk warmikuna, karikuna mutsuykunata, munaykunata riksinami, kamachiypak alli pakta kaktaka chaskinami, tukuy runakunawan alli kamachik ukukunapika sumaktami rimana, chaypika ama pi shukpak munayllawan taktashka shina rikurinachu. Tukuy karikuna, tukuy warmikuna mashiwarishpa alli llankay ushayta rikuchina kanchik.

3.2.7. Llankayman, shuk kishpichik samarinaman

Hatun kishpiyri kallari iñuka llankaymi kan. Llankayta charishpami tukuy kikinllatak imata rantishun, mikushun, churarishun, kikin wasipi alli kawsankapa.

Runakunapak llankay ruraykunapika, llankay rakinawan, ruryay rakinawan pantarishkakuna.

Kunan kullkisapa runakunapika, llankay ruraykunataka shinami rakin: kullkipak llankay, kikin katuy-rantiy llankay, mana katushpa wasipilla llankay, ayllullakta llankaypash. Kay yuyaywanka, shuk paktay katikilla shinami: tukuy llankana kipita tukuyman llankachun rakina, mana kullkipi llankayllata chawpinachu (Riechmann y Recio, 1997).

Shuklaya pachaman yllinkapa, shuk paktayka kashna nishkawan paktan “ashallata llankana, tukuyllatak llankachunkuna, ashallata millpuna, tukuykuna allpamama karashkata wakaychishpa millpuchun, kawsayta alliyachinami tukuykuna kikin manya kawsakkunata, kikin kawsayta achka pachawan yanapashpa; imata rakishkatalla mana rimarinachu, kikin llankaywan imata surkushkata, surkushkataka imashina millpushkatapash rimarinami” (Riechmann y Recio, 1997: 34). Shinapash, llankayppachata pishiyachishpa rakina tukuypak paktayta yanka rikunallaka mana kanchu, shinaka tukuy runakunapa kullkipak llankayta charishpaka sumakyayta paktachunmi.

Imalaya pukuchina yuyayka llankaypimi shunku kan, shinapash mana mamallaktapak kashka, charishkakunawan, imashina socialismo real yuyarirka, ashtawanka Mamallaktapak kashkakunawan, ista runakuna charishkakunawan, chawpi chawpi kankapa, maypi ista runakunapak kashkataka (cooperativas) kamachiykunawan allichinkapa. Chayka sapalla kullkita hapikmanta, tukuykunawan ayñiyana tiyachun. Tukuykuna alli charikyayka karanakuywan mishaymi, sapan munaywan charikyaypakmi, shinapash karanakuy, minkarinakuy, tukuy runakuna alli kaktaka sumakllami rimana (De Sousa Santos, 2007).

3.2.8. Tukuykunapak kashkata hatunyachinaman⁶

Kay puchuk chunka watanpak, tukuypak shuk hatun llakika, mamallaktapak kashkakunata, wakinkunallami kullki yarkaywan kichurkakuna, kay mushuk hatunyak runakunaka ima kichushkata kutichichuntakmi mañan. Ña charishkataka kutichichun, tukuyman yanapayka alli surkushka shina, tukuypak chaskishka rikurichunmi yuyan. Tukuy charishkakunataka, mana pipash mitsanata ushankachu, mana kusha nishpa shayrinkachu, mana katuna-rantina,

ñukallami rikuna kani ninkachu. Mamakamachiyka chay tukuypakayta, tukuykunaman karana, yanapana kan.

Chay hawa, tukuyka charishkata kutin hapinaka pakashkata hapik shinami.

Mamallaktapak kamachiypika tukuy ima rurashkata achiklla rikuchina sumakmi. Mana shinakpika, imakunata rakikukpika chullanyay mirarinman, mana chaskikkunaka imashinata paykunamanpash mañayta ushanmankuna. Tukuypak kashka, tukuy achiklla kaspika, mana pispash, kayka ñukapak nishpa, llapinata ushankachu. Shina ñukapakmi yuyashpa warmitaka anchatami waktan.

Tukuy runakunapak kak yuyayka tuparinakuna kuskakunami kan: tukuyllatak yaykuchun sakinami, mana pita surkunachu, mana katuk-rantik yanka pampapi katukkuna, rantikkuna shinaka kanachu kan.

3.2.9. Kimirinapi, Shuk pushak llakta ushayman, ayniriman, kishpiyrinamanpash

Tukuyman kak Mamallaktaka ushayyuk ukukunatami mutsun, tukuyman imashina alli ushakkutapash mutsunmi, shuk llikapi tawka laya ushakkuna sinchita charirishpa, tukuy runakunata yaykuchichun. Chaypi kishpiyrik runakunaka kikin yuyaywan rikurichun, mama kachak tukuyman ima rurakushkata chapachun. Chaypak tukuykuna yuyarinakuna kushkanta paskakpimi, tukuy kikin sumak yuyaykunawan tukuyman allipak rimarinakushpa mirachinka, payllatak imashina kamachirinata ushanka, kikin tantanakuykunata ruranka, shinami paykunallatak shuk hatun shunku kaspishina tukuyman yanapay ushayta shayachinkakuna kaytami Mamallaktaka mutsun.

Tukuykunawan kamayka : shuk ninanta llankak runakunawan, tukuy sinchita kuyurik runakunawan, ayllu llaktan tantanakuykunawan, kitipi tantanakuykunawan, tukuy sapi tantanakuyman Mamallakta kamaypi tiyakkunawan mamallaktapa llankakkunawan; kikin llaktapi, Mamallakta yachaykunapi tinkiri rimarinakuykunawan, chaykunapika kikin alli yuyaykunawan sumakta yuyarichinata ushakkunawan, imata rurakushkata chapachun mutsurinmi.

⁶ Tukuypak kakkunapi, ashtawan sinchi riksinata munashpaka Rabotnikof, 2005 killkapi rikuy.

Imashina yuyarinakuypi ashtawan munaykuna, ashtawan wakcha ayllu llaktakunapi pushakkunara ña charikpi, chaymanrak, runakunaman pakta pakta kutin rakikpika alli llukshikpi kushikurina kan.

3.2.10. Llakta ushay, Tawkaymanta, mana iñikatik shuk Mamallaktaman

Tawkasami Mamallaktaka runa ayllukunata, warmitukuk karitukukunata, imalaya charik allpakunatapash tukuyta riksinkapakmi mashkan, shinallata shuk mamallaktaypilla yuyayta churashpa kankapa.

Tawkasami hatun Mamallaktaka, achkapak alli kana yuyaykunawan sumakta mama llaktawan sinchi tinkirishpa ima allitaka surkun.

Shina warmipak karipak shuyuka, kikin shukpaklla kashka hayñikunataka mañarayashpami, shuk hatun hayñikunapi tantanakuna, shina: rimaypi, kawsay yachaypi, paktaypi, allpa charinapipash, tukuyapak kashkata chaskina.

Shinallatak, shuk Mamallaktapak riksika tukuy laya karipak warmipak pak tapakta kachun yanapak ukunpi tukuytaya runakunami kamaywan ñawparayashpa ña allichikunami kan.

Shinami wakin runakuna, ayllukuna ñawpa pachamanta ñitishka kawsayta charishkapi, kunanka sumak paktayñankunata churashpa, chikan kashpapash, kari warmikuna, alli pakta pakta kawsayta ushankakuna

Sapimanta tukuyapak shuk alli kay runakunapika, kawsaypi sumak rurayka, kikin yuyay allichu llukshinta ruraypi rikunkapakmi. Shinaka kishpirishka kasi wayra shinami kikin yuyaywan rimarinata usharin. Kay sumak ruraypak shuk may allika kikin ushaypimi sapiyan: ayllupak, kawsay yachaypak, ñawpa pachamanta tukuy kawsay shinami rurarin. Shinaka, sumak yachay rurayka Mamallakta yanapaywan tukuyapak allimi kallarina. Mamallakta kamachimanta kishpiyrishkami, tukuy katuna rantinapipash kawsaypi sumak rurayka kacharishkami kashka. Chaymi, kawsaypi sumak rurayka ama ima llakikunapi urmachunka rikurana, chaparayana kanchik.

Mamallaktataka kushipata yuyaymantami kishpichina kan, chaymi paktay kamachikuna, llaktay yuyaykuna tukuy runakunapash, wiñarinata, wichayman rinatapash ushankakuna. Kikin hayñikunapi sumak yuyayta sapiyachishpami sine qua non, tukuytaya tawka runakunapak kushiyay tiyan. Mamallakta mana ima apunchikkunapak iñikunata hapishpaka tukuykunamanmi imalaya llankayñankunata churan.

Shinami sapan kari, sapan warmi runa kikin kishpiyrina yuyaywanmi, tukuy muyuntin tukuyapak runakunamanta payllatak akllarin, tukuytaya rikuchishpa kunaytami chaskin. Shinapash pay kikinpak ima alli yuyayta, kikinpak alli charinata, may iñiman rinata, pay ima munashkallatami akllan. Shinaka tukuy sami iñi apuchik wasipuranta, Mamallakta kamachikmantapash rakirinaka mutsurintak kashkata ari rikuchintakmi. Ima iñita katik, imashina Apunchikta mañana kishpiyri yuyayka, sapan runapak hayñipimi tiyan, shinaka tukuyman ushakkunaka mana pita akllashpa, tukuytami alli chaskina.

Warmitukuna karitunapash hayñi ruraypi, mirari hayñikunapipash mana iñita katik Mamallaktaka sapan kikin munashkata akllakta chaskinmi, iñipi yuyaykunataka mana chaskinkapak ñawpakmanmi kuyurin. Shuknikipi tawkalaya yuyak runakunawan mana nanarishpalla kawsanakuyta yachaymi. Ishkayniki imata alli yuyaypak, yachakyaypak, hatun yachaypakmi kana, taripanalla kakta, sumakyanalla kakta. Ranti yankalla alli laya iñikunapak rimakka imata ruraypika mana rikuchinchu. Chaymi sapan runakunallatak kikin imashina kawsaypi kana kakta (warmitukuy-karitukuy) mashna mirarinatapash sapan sapanmi akllana tukun, mushuk yachaykunata chaskishpa, willaykunata uyashpa, mana hucha yuyaywan, kishpiyrinataka yachakyaywan akllana.

3.3. Ecuador llaktapak Mamakamachiypi Sumak Kawsay⁷

Mamakamachiya, charikyaypilla hatunyashpa wiñarina pishi rikuytaka mishanmi. Runa hatunyaytami shunku kawsaypi churan; Sumak

⁷ Kay wankupika Larrea, A. M. 2009 killkashkamanta llukchishka.

Kawsay paktanami runakunapak yuyayka kan. Yanka kishpichik yuyaymi, Mamakamachiy katuk-rantikwan ishkaypurami nishpa llullan. Mama kamayka, Mamallakta kamachiywan, katuk-rantik, runakuna, allpapi tiyakwan tinkirinami nin. Katuna-rantina wiñari yuyayka washaman sakirin, ashtawankarin Mamallaktawan, runakunawan, allpapi tiyaykunawanpash tinkirishpa llankay yuyaymi.

Amérika Latina llaktamanta runakunapak kishpiyri tiyachun llankashpa katirayaymantami kay Sumak Kawsayka, yuyayka ñawpakman paktamushka. Kay tawka chunka watantami ashtawan allitak rikunata mutsushpa, chay mashnata charikyanapilla kichki yuyaytaka mishan. Shinaka shuklaya mushuk charikyayta rurachun sakinmi. Chaymi, tukuy ima tiyashkata sapalla huntachishpa katikuchunka mana munan; ashtawankarin, ñawpa pachamanta, katuk-rantik kullkisapa yuyaypi mana kimirishkakunawanmi, shuklaya pukuchina, shuklaya mirarichina yuyakunatapash hapishpa, tantachishpa, shuklaya kawsayman katichunta munan.

Shinallatakmi, allpapi ima tiyakwan, runakunawan imashina tinkirinmanta kutintak alli rikushpa, alli yuyarishpami, Sumak Kawsay, yuyayka ñawpamushka. Kayka, runakunapaklla rural munay kashkamanta, allpamamapi tiyaykunawan runakunawanpash yuyal kawsaymanmi yallikunchi (Guimaraes citado en Acosta, 2008), chaymanta tukuy allpamamapak kapukunataka runakunami paykunapak mashna muturishkata millpushpa, shukkunataka mirarichun, kutin kutin mirachunpash sakinami.

275 nikipi Mamakamachika Sumak Kawsaytaka tawkasami runakunapura, allpapi tukuy kawsakkunawanpash kushi kawsayta charinkapa chay hayñikunapimi, hapirina kanchik nin. Shina allpapacha kashkapak hayñikunata riksin, yachan, imashina allpapacha kapushinalla yuyay kashkamantaka “kuska kawsay llakta, mirarina kawsay kashkaman” yallin.

Mamakamachiyka Mamallaktapak llankay ñan rurayta, kamachiynata, kapukunata rakinatapash kutichimunmi, tukuykunaman llankana ushaymanta. Mana mana mushukyashina kanchu, shinallata mana ñawpa katuna-rantina yuyayta Mamallakta kashkawan rantipi churanchu.

Chaypak rantika, hayñikunata sinchiyachishpa, mirachishpa, minkanakuypi mushuk runakuna kanakapakka, Mamakamachimi, chaykunataka sinchiyachina yuyayta mashkan.

Mushuk Mamakamachiypak, Sumak Kawsayka tukuy tawka sami runakunapak may alli kawsayta charinkapa, paykunapak achka ushaytapash mirachinkapakmi; shinallata shuklaya pukuchita-kullkita charishpa tukuy llaktaman, uchilla llaktakunamanpash tukuy tiyashkata pakta pakta rakina; shinallata mamallaktapak kikin aukiyana, Aby-yala Mamallaktakunawan tinkirinakunata, tukuy kawsaysami runakunatapash rikurayashpa, allikachishpa kawsana. (276 Niki).

Mamakamachiypika tukuy sami runakunamanta rimashpa, mana kawsaymantallachu alli kachin, kullki charina llikapipashmi allikachin. Mamakamachika chay kullki charina llikataka sami runakunaman, ayñi yuyaywan, yanapay yuyaywan rikun, ña mana cantina-katunata shunkutashina churashpa, kunanka tukuy runakunaman katuy-rantiy kachunmi yuyarin. Charikyaypika kawsay miraripak imata surkushpa yanapaytami charina kashka. Kay hawa alli yuyaripika tukuy tantachishpa kullkisapakunapak waklli yuyaypika kullkimi shunku kawsay kashka. Chaymanka llankaymi shunkupacha kan. Chaymanta tukuy runakunapak, kulli charina yuyaykunapi yanapan; ima llankay, ima tiyak, ima kullkipash, llankak runakunapak makipi sakirichun. (Coraggio, 2004).

3.3.1. Sumak Kawsaypak hayñikuna shayakkaspishina

Runakunapak hayñipak Mamakamachiy kana rantika, mushuk Mamallakta kamachikpak Sumak Kawsay rikuy hayñikuna yachayka hatun mushukyaymi, “hayñikunapak, alli kanakuyapak kamachik” Mamakamachiyka 1 nikipi riksishpami kallarin. Kay Mushuk Mamakamachiy yanapaywan sapimantami, hayñikunataka utka kikinpi paktachinata kanchik. Hayñita paktachinkapak wawa kamachiykunata mana mutsunchikchu. Ecuador llakta kikin yanapayta mirachinmi, yanka kamachiypi kichkiyayka illanmi. Kimsa sami yanapaymi tiyan: kamachiykuna tukuy runakunaman llankayñankuna, kikin llaktakunapi kamachikuna (Ávila, 2008: 3-4). Shinami, llankayñankunaka, tukuy ushak hayñikunata yanapanpakap yallin.

Alli kawsayta charinkapaka tukuytaya hayñikunatami shukllapi tantachishka Guyana kanchik, chayka Mamakamachiypimi mana chikanyachishpa alli killkashka kan., hayñipura tantanakushka pakta pakta riksin (11 niki, 6 yupay). Mana pi takarina sapalla hayñi tiyanchu

shukkunata llakichishpa, pawashpa yallik hayñipash illanmi, mana kallari hayñikunatarak alli paktachinakamanka. Kay kullkipilla yuyay rikuyipika kishpiri yuyaytami allikachin, kuyan (mishak yuyaywan runakunapak hayñikunata hamutashkapi killka katipay) pakta pakta hayñita ruranapak ranti llakichinmi; pakta pakta ayñimi Declaración de los Derechos Humanos de 1948 shunkuka kanmi (Díaz Polanco, 2005).

3.4. Tawkasami, tawka kawsay Hatun Mamallaktata Wallpashpa

Ecuador tukuy sami runakunaka tukuytaya kawsay yachaywanmi rikurin, shinapash, Mamallakta kamachikka kallarimanta, chaytaka mana rikuchishpami, paykunapak ima mutsushkatapash mana karashkachu, ayllu runakunamankarin mana imata kushkachu. Tawkasami, tawka kawsay Hatun Mamallaktata Wallpankapakka, tukuy sami runakunata shuklla Mamallaktapi tantachina, shinapash paykuna sapan sapan ayllu kashkata chanishpa, maypi tawkapura kawsana ayñikunawan paktachishpa, kushi kushi kawsankapa: runa ayllukuna, yanakuna, mishukunapash.

Tukuy chariskata kichushpa atitukushka chikanyachishka pachamanta llakirishka runakunamanka, kikin kishpirita, kikin ñawpa kawsaymanta ima charishkata ña kutichina pachami kan. chaytaka tukuy runa ayllukunaman, pakta kachun ruraykunata, llankaykunatapash Mamallaktata pushakkunaka rurana kan, shinami Tawsami Hatun Mamallaktata ruryata (Mamakamachiy, 1 nikiipi) tantarinata usharinka.

Tantanakuy runa ayllukuna chikan kawsaykunawan, Mamallakta pushakkuna mana imata kukpi, ashtawan wakchayachikpi, kaparishpa, jatarishpa mañankapakmi kan, mana chikanyarinkapak, mana shuka Mamallakta kashkata rakinkapakchu kan.

Sumak kawsayka tukuytura pushanakushpa, kimirinakushpa kawsayta mutsunmi. Chaymantami Mamallaktaka tukuy sami kashka runakunawan, kutin mushuk kawsay, mushk Mamallaktata wallpashpa, tukuytura kimirinakushpami, chikan ayñikunata, kamachiykunata, llaktay kashkatapash ruranata usharinka.

4. Taripay yuyari: 3 chunka wata kullkipilla yuyal, 31 killata runakunapak Kuyurimuy

4.1. ¿Imamantatak mushuk waranka watapak Ecuador llaktaka mushukyayta mutsun?

Kay Mamallaktapak Paktay yuyay, kunan llakikunata rikuchikunallataka mana ushankachu. Runakunapak kay llakikuntaka ñami alliyachina kan. Chaymantami, kay 3 chunka watanpi, Mamallaktapak chariyay, runakunapak alliyay, tukuyman alli ushay kallarishpa ñawpana yuyayka tukuyimi wakllirishka rikurin. Chaymi kay rikuyka, ñawpa yuyayta, chariyaypi mishak llikata, akllay ushay ukunta, sapalla usharishka llakikunatami killkanata mashkan. Kay tukuy llakimi Ecuador llaktapak runakuna ama ñawpakman richun shuktak hatun llakikunata mirarichirka.

4.1.1. Manarak Ecuador Mamallakta tukukpi, runakunapak allikay kawsaykunata kunkashkakuna

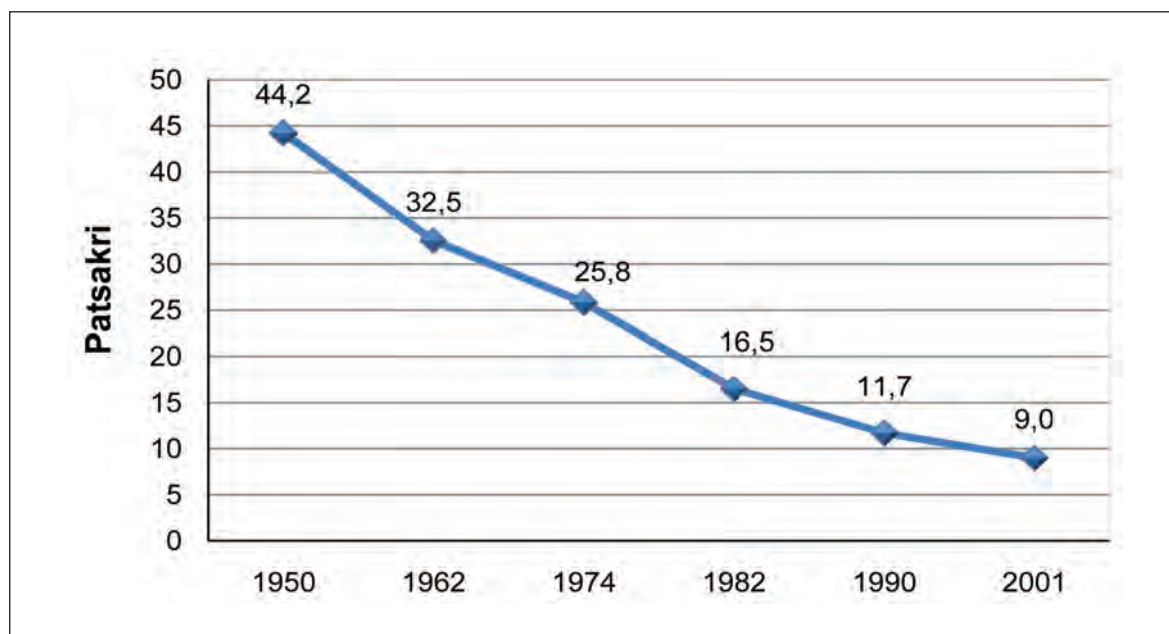
Ecuador llaktamanta runakunapak chullanyaytaka, Mamakamachiy kallariyimi willan. Chay kamachiypimi achka runakunata chikanyachishpa kanchaman sakirka. Ñawpa willayta killkak Juan Paz y Miño (2007) ninmi, 1830 y 1929 wantanpi, -tukuykuna Mamallaktata kallari patsak watanpika-, Ecuador llaktapak Mamakamachiyka, shuk achka manchanayay allpayukkunalla kamachiychunmi yanaparka. Chay pachapika, imata charinaka mirarinakushpa hatun ushayman sikankapakllami karka. Chay yapa chariyukkuna ashtawan hatunyachunmi, Mamallaktaka kullkiwan yanaparka.

1830 watapi Mamakamachiyka, 75 nikikunawanmi, mana chariyukkunata, kari warmimanta yapakay yuyayta, mana mishu-yurak kakkunata kunkashpa killkarkakuna. Shina kashkami 12 rakipi rikurin, runakuna hayñita charinkapakka, sawarishkami kana karka, 300 pesos kullkita charina, hatun yachakpash kana karka, mana kumuchishka, killkana - killkakatinatapash yachana karka; 68 niki, killkaypi, kushipatakunatami runakunapak yaya-mama tukuchun nin, runakunaka “muspami, yankami, nimata mana charikkunami”

Mamakamachiykunapak 9 nikipi, 1835, 1843, 1845, 1852 watakunapi, shinallata 8 niki, 1851 wata Mamakamachiypika 1830 wata Mamakamachikpak 12 nikipi killkashkata kutintakmi killkarkakuna, kullkitallami 200 pesos kullkiman urichirkakuna. Chay pushak ushaywan yuyaykunami kutin kutin chayllapita killkarinkuna. 1884 wata Mamamachiypillami, Kamchiy rural pushakkuna, tukuy llaktata pushakmanpash, kay llaktay kankapak kullki charinamanta anchuchirkakuna.

Wañiriyina, killkanata yachak kanaka sarun 1979 watapillami anchuchirka (Paz y Miño, 2007). Kay 1950 watapi, 44% patsakri runakunaka killka illakmi karka. Kay 1980 wata kallariyapika, Ecuador llaktapi, chuskumanta, shuk runa ñawiri, killkay illakmi karka (Gráfico 4.1), kay raki, tukuyapak ushaypika, shuk chawpi, mana kashpaka chawpipa chawpi runakunatami kanchapi sakikkuna kashka. Kaymantami, Mamakamachiykunaka runakunata kanchapi sakikkunalla kashka, Shinami Ecuador llaktapika chullayashpa, chikan chikan rakirishkata rikuchin.

4.1. shuyu: Killkanata mana yachakkuna, 1950-2001

Sapi: SIISE, versión 4.0, Basado en Censos de Población y Vivienda 1950 - 2001.

Rurashka: SENPLADES.

Apunchikta iñik kashkamanta, runa kashkamanta, warmi kashkamanta, yana kashkamantapashmi shuktak sami chikanyachikuna, karuyachikunaka tiyarka. 1869 watapimi García Moreno Mamallaktapak Pushak kashpa “La Carta Negra” killkashkapi, católico iñik kakpillami llaktayuk kashkata riksirka. 1852 watallapimi yana runakunapak llapishka kawsayka tukurirka (Paz y Miño, 2007.5). Warmikunapak llaktayuk kankapak, akllaykunapi shitana hayñikunapipash, Mamallakta wiñarishka patsak wata katipimi, 1929 watapi Mamakamachiya riksirka.,

1895 watapi, Revolución Liberal tantanakuy, Mamallakta mushukyarichun alliyarichun yanaparka; kawsay hayñikuna paktaypi, ashtawanka yachakuypi pakta kachun yanaparka. Shinapash 1925 watapi, Revolución Julianawan Mamallakta, allpa chariyukkunawan ari ninakushkata pitirirka. Chay pachamantami kullki llika charimanta ashtawan llankaykunaka kallarin, Runakunapa, llaktaykunapa ayñikunaka allimanta allimanta ñawpakaman katin, shinapah kullkimanta llankakkunamanmi, ayñikunaka ashtawan paktarkakuna.. Llaktayukkunapak, llaktaykunapak hayñikuna paktay kallarin, shinapash wankuri kawsay hayñika llankakkunapakllami karka. Shina, Paz y Miño nishka shinaka Revolución Juliana

chay pushakkunapashmi XX patsak watapi, Ecuador llaktaka Pachamamapi, Apya-Yala llaktapipash yaykuchirka, shinami alliyari pachaka, iskun waranka iskun patsak iskun chunka watakaman katirka.

1998 watapi rurashka Mamakamachiypimi, llaktayukkunapak, llaktaykunapak hayñikunataka ashtawan alliyarirkakuna. Shina kashpapash, wankuri kawsay hayñi, kullki chariyuk hayñi, rantikkunapak hañikunatapashmi riksirkakuna, ashtawanka llankak runakunapakmi hayñikunata rurashka, paykunata ashtawan yanapankapa rantinkapak kullkita paktata charikkunapa karka. Kay rikchakpika, hatun katukkunami ashtawan katunakunata mirachishpa, Mamallaktapak kullki chariyta llaktayukkunaman chayachishpa, charishkakuna kushkata llaktayukkunaman rakishpa alliyachirka.

Kunan pachakamanka, Ecuador llaktaka, 20 Mamakamachiyyunatami charishka. Yankalla wiñariy pachallapimi chikan chikan samimanta mana wiñarishka, Mamallaktaka paypak kallari pachamanta, allpapi tiyakkunata (punkara), pukushkakunata (patas, palanta) katushpalla, mana wiñarinata katushpami charikyana ñanta wiñachishka.

Kay wiñariynamanta yuyay puchukay pachakunapika, mintalay ñankunallami Mamallakta wiñariy, charikyay pachaman chayanchina yuyaykunata churashkakuna, shinallatak kikin charishkakunapash kan. Kay shina rikchak ñanpika, katuna rantillami charishkakunataka rakinka yuyanmi, shinallatak wakchakunata akllashpa yanapay kawsaypashmi alliyachin yuyanmi.

Kay wiñarina ñanta churashkamantami, Ecuador llaktapika achka kari runakuna, warmikunatapash katuna rantimanta karuyachishpa sakishka, shina kashpami hayñkunataka mana allí pakchichirka. Kay shina wiñariy ñanpika achka kullkita charishpa katuy ranti ñanpi yaykurita ushakkunapillami ashtawan yuyashka, mana kashpaka yayamamakuna charishkakunata hapishpa chariyukkunapipashmi yuyashka, shina kay wiñariy ñanta yaykurishpa sinchiyachinata yanapachun.

4.1.2. Wiñariy hatun yuyayta anchuchinamanta⁸

Kulki Wiñariy yuyayka kay pachakunapika shuktakyashkami, kallariyapika uchilla yuyaymi karka. Chinchaysuyu llaktakuna shina hatun rurakamayuk kanata munashpami, Kullasuyupipash shinallatak rurana munashkakuna. Mamallakta ukupi ashtawan pukuchinata munashkakuna, Mamallakpi tiyakkunaka ima pachapash mana tukuripakmi kan yuyashpa, shinallatak pachamamapipash nima pachapash mana tukurikmi nishpa kallariyashkakuna.

Chay pachapimi CEPAL shuti wasi, ñaanta wiñariychun shuk llankay yuyayta churarka; karumanta rantinata sakishpa, kikin rurana kamayta ashtawan sinchiyachinkapa nishapami shina rurarka. Kay ruray yuyayka shinami nin: wiñariyuklla llaktakunaka, ruray kamayka, llaktayukkunaman llankaykunata kushpapash, karu llaktakunapi rurashkakunata mana apamuy ushaskamanta; ashtawanka kikin Mamallaktallapitak makiwanlla rurashkakunatami sinchiyachinami nirka. (UN-ECLAC 1970). Mushukyachik ruraykamayukkuna, katuna rantinapi mishanakukkunapash pishishkamanta, Mamallaktami ruraykamaykunata,

chakraykunata, llankay wasikunata alliyachina llaktaykunawan wiñachishpa yanapana. Kullasuyu Mamallaktakuna ruraykamaykunata wiñachishpaka, amawtay yachayta hapishpa runakunapak kawsayta alliyachinatami yuyarka. (Prebisch, 1996).

Ashtawankarin, Kullasuyupi kullki llika yuyayka “tukuyay llika” yuyaytami charinkuna, chaypika allpapi tiyakkunata rantinpuraypika mana allichu karka, shinallatak kay wankuriy yuyaykunaka Mamallaktata alliyachikuypimi, wiñarirka, shinallatak wiñarikuklla Mamallaktakuna, charishkakunata rakinkapak yuyaymi karka. Chaymantami, kay yuyaykunaka shukkunata chawpi shunku shina, shukkunaka manyapi shitashkashina karka, ñawpa “neoclásica” yachay yuyayta mana allí nishpa, shuktak alli, mana llullak kullki chariyay yuyaykunatami churarka. (Prebisch, 1987).

Kay rurakamay yuyayta anchuchinaka, Mamallaktakunapi ajuste estructural alliyachinapimi waranka iskunpatsak pusakchunka watapi pachamama “kullki llika llaki kashkata” allichinkapa kallariy, chay llakika Estados Unidos kullki llika tiyanapimi kallariy, Vietnan makanakuyupi achka kullkita churashkamanta, shinallata pachamamapi punkara chanikuna 1973 watapi OPEP churashka mirarishkamanta.

Kay llakika 1990 watakunapimi ashtawan sinchiyarka, chay wiñarina yuyaypi ranti, ama ashtawan wakllirinkapak kullki kuyuchinapi llankayñankunata churashkamanta; chay yuyaymi kallari hatun yuyay karka, kullkimanta tukuy mamallaktakunapi wakllirishkamanta, manarak kutin kullki wiñarinapi yuyashpallatak.

Ñukanchik Ecuador llaktapi kapukkamay llankaykunata manarak alli tupushpami yankamanta rimashpa mana allichu nirakuna, shimani ñawpashina llankaykunaka kullurishkami nishpa sinchita willarkakuna, chikanyay katuy ranti llankaykuna Mamallaktachiyta yapa yaykurishka karpimi hatun llapi urmashka ninkuna. Chay llakikunata allichinkapaka Mamallaktachiypak yaykuri

⁸ Kay killka wankuka, Falconí y Oleas, 2004, killkashkapi ashtawan sinchi yachaykunata llukchishka.

pishiyachun yuyarkakuna, shinami ashtawan katuna-rantinata yuyayta mirachirkakuna. (Falconí y León, 2003). Astawanka hatun llakikunata allichinkapakka katuna rantina ruraypimi churarkakuna.. Kay tukuy yuyaykunataka shukllapimi tantachirka, Consenso de Washinton⁹ yuyaypi.

Kullki Wiñaymi ashtawan allí kan, washanman rinapak rantipika, chaymi ashtawan allí kawsayta charinkapa sapi yuyaymi kan; shinapash shuktak kullkikuna yaykukpika mana runa sumak kawsayta tarinkapakchu, ashtawan karu watakunaman paktachun.

Kullkipilla yuyakkuna Mushuk **llankayta rurashpapash, chay wiñarikunaka, mana kayna watakunashina mirarishkachu, ashtawanpash** runallaktakunapak kullki yaykuy astawan pishiyashpaka hatun wakcha llaktakunami mirarishka, kutin charikkunaka ashtawan kullkiyuk tukushpami katinkuna. Kullasuyu Mamallaktakunapika hatun makanakuykuna, **atipanakuykuna**, purik unkuykunami llakichirka, shinapash millay kamachikkunaka llakikunata rikushpa, yachashpapash mana imata rurankunachu. Kutin Chinchaysuyu Mamallaktakunapak allpakunapika achka yuyarunata tarpushpami mirachinkuna, Kullasuyu allpakunapika kawsaypash ashtawan wakllirishpami katin (Muradian y Martínez Alier, 2001).

4.1.3. Kullkipilla yuyay Ilika, llakituykunapash¹⁰

Kullkipilla kullkikamay yuyayllapikka kay puchukay kimsa chunka watakunapimi wakllirishka. Chaymantami hatun llakikunataka mana alliyachinata ushay tukushkakuna. Shinapash hatun paktana yuyaykunaka

kullurishkami. Chaymantami paktana yuyaykuna wakllirirka, mamallakta kullkikamayta kallariyapika pakta pakta kachun chayana karka, chaymanta, kutin kipaman kullki wiñarita churankapak.

Wiñariy ñanta rurashkapash kullkikamayllapi yuyashpami kulli hamutana yuyaytaka rurakakuna., ashtawanpash **tukuy tantachipak** “wankurishpa kawsaypak alli kachun” yuyaritaka kunkarkakuna. Kullki wiñaypi mana tukuy runa llakikunata allichinata ushay tukushpaka, mana imapakpash allí kanchu, Medio escolástica nishka yuyayman tikrana shinatami yuyachin.

Mushuk wiñariy rurayman chayankapaka Pachamamata mushukyachishpa hatunyachishpami kallarin, shinapash kullkikamayta alli rikurayashpa, mutsurikunatapash riksishpami llaktayukkunapak tantarikunata sinchiyachinkapa kikinyachinapash kan, shina; Mamallaktapak kamishka llankakkuna kawsan. Ashtawankarin, kullkikamay llakikunata chimpapurankapaka yupaychay shunkutami charina, shuk yachaykunawanpashmi kimirina kan, shina: chaypakka shuktak yachaykunawan alli kimirishpa kana; llaktaymanta, runa yachaymanta, wankurishpa kawsayta yachay, runapak kawsayta yachay, runa yuyayyachaypash kanmi.

Kullkikamay pishilla yuyayta washaman shitankapaka kikinllatak yankalla chanirishpa mana kayman chamuna tukuna kan, neoliberal llaktay yuyaytaka riksinami kan, imashina runakuna kashkata hamutayka chaninami kan, hatun yuyaykunami tukuylla llaktayta ruraypika pushankapa yanapan, ima wiñaripachata rikushpa.

⁹ Consenso de Washington (Washington llaktapi 1989 watapi, Institute for Internacional Economic shuk tantanakuyta rurashkamanta llukshishka) yuyayka kaykunami kan: mamallakta kullkita allí kamana, nisha nin, kullki paktaymanta, illak kullki, mana kashpaka ancha pishi kullki, manatak paktachun; ashtawanka tukuy ima ruraykuna, maypi achka kullkita mirachik llankaykunapi yapa kullkita churana yuyay, shina kullki yaykushkata ashtawan allita rakinkapak (ancha unkuykunata hampinapi, kallari yachachinakunapi, wasichina llankaykunapipash), hucha kullita shuktakyachina, ashtawan charishkamanta huchankapak; katuna-rantinapi huchay kullkikunata anchuchishpa; mañachina kullkikunata kamachiyanta llukchishpa, ashtawan allí wawa kullkikuna katuna-rantinapi tiyachun; kullki katuna-rantinapi shuklla kashpa ashtawan chanichun, shina shuk llaktaman katuykunata utkakashpa wiñachinkapak; mintalay llankaykunata ashtawan mirachinkapak, katuyumanta huchachik kullkikunata allimanta allimanta pishiyachinkapa, ancha kashpa 10% - 20% patsakriman chayankapak; shuk llakta kullkikuna hawalla yaykuchun, chariyyuk tantari kullkisapakunata ama harkana; mamallaktapak kak, charishkakunata shukkunamanlla katuna; llankay tantanakuyapak kamachiyta anchuchishpa, mushuk kullkiyak tantarikunata mishanakuy yaykumuchun; kikinpak charishkakunata, pishi chanita churashpa, hayñichishpa, tukuy wakchakuna, yapa wakchakunapash ushayta charichun (Achion y Williamson, 1998).

¹⁰ Kay wanku killkaka, ashtawanka, Falconí Oleas, 2004, killkashkapi alli sapiyashka kan.

Neoliberalismo yuyaymanta llukshishpa Mushuk ñankunata mashkankapaka, tawka sami yachaykunawanmi rurana kanka, shinami Mamallakta maykan ñantapash katikushkata yachankapa.

Kay puchukay chusku chunka watakunapika, Ecuador llaktapak kullkimanta, runakunapak kullkimanta llaktaypashmi kan, Mamallaktapi mushuk, wiñariypak mutsurikta mashkana, tukuykunapak kawsayta, imallata rurana pak shuk ñan katinallata rikuchina, Mamallaktapi tukuykunapura ushashpa alli kawsayman chayankapa katik pankakunapika chay yuyaykunatami killkanchik.

4.1.4. Yankalla wiñariy, masmayta kichkichina, Ecuador llaktapi dolar kullkimantapash¹¹

Kay puchukay chusku chunka watakunapika, Ecuador llaktaka kikin Mamallaktapilla yuyashpa, wiñariy ñantami kullki chariyaymantaka katishka, shinami shuktaksami llankayman chimpashka, chaypi Mamallakta tantarinata anchuchishka, shinallatak kamayta, ruray yuyayta, tikra rakina ushaytaka anchuchishkami, mintalayman yallishpa, kishpiyriman chayankapa yuyashpami shinashkakuna.

Mamallakta kamay ushaywan, mintalay llankaywan apanakuymanta shuktayachimi llankaytapash mushukyarirka, shinallatak rurakkunapash, tantarishka kawsakkunapash shuktayarishka, paykunami chay ruraykunawanka allikayta, mana allikaytapash chaskishkakuna. Shina kashpapash, ñawpa shinallatak llankay, ruray, **wankuriy kawsay** ushaypash katinrakmi (Offe, 1988), chaykunami ñawpa achkata charikkuna, ushayukkunapash kunankaman, paykunapak munashkakakuna, mutsurishkakunatapash hatun kawsay ruraypika churankuna.

a. Ecuador llaktapi yankalla wiñariypak saywakuna

Ñawpa patsak watapak washa, sukta chunka watapimi, kallari kutin Ecuador llaktapak wiñay kawsaypika, shuksami kullki chariyay shukllapi tantari karka; achka allpa charikkunalla charishkata, kapukkunata shuktak karu llaktakunaman katuytapash shuktak

yacharishkapash karka, paykunami XIX patsak watamanta llapishpa kawsashkakuna. Mushuk chariyay pachaka, Ecuador llaktapi yankalla wiñariy llankaymi wiñarirka, ruray yuyayta churashpa Mamallaktapak kullki chariyaywan yaykurirka. Achka chariyukkunata washayachishpa sakinkapa yuyaymi karka, achka allpata punasuyupii charikkunapak ushayta shuktachinkapa, allpa raki kamachiywan Kuntisuyumanta, karullaktakunaman katukkunapa ushayta pishiyachinatami yuyarka, hatun kapukkamaykunata rurashpa, shinami mushuk charikkunaka wiñarishka.

Shukpi katirishkalla kawsaymanta kishpiyriyapami hillaykamay ruraykunata ista llaktakunawan katuna-rantinapi chullayashka kawsaytapash kapukka may wasikunata rurashpa, aliyachishun yuyashkakuna. Karu llaktakunamanta kapukkunata apamunata anchunchinkapa, kikin hatun hillay kapukkamay wasita shayachishpa, llankachik kullkiyukkunawan, wackcha llankakkunawan, llaktay yuyakkunawanpassh pakta yuyaman chayashpa, hatun yuyayta rurashkakuna: "...kallari shuniki llankayñantakunata Mamallaktakashkamanta" (Mancero, 1999: 327).

Kay shuktakyarikunaka yachak runakuna, amawtakuna kallarishkami karka; paykunami kay mushukyarikunataka ñawpaman tankarkakuna. Mamallaktapak mañaymashkayta, hatun paktay yuyay ruraykunatapash ashtawan sinchiyachinata yuyarkakuna.

Shina kashpapash yankalla mushukyachik llaktaykunapash mana alli rakinata charirkachu, ashtawanpash runakunata kunkashpa chinkachinkapakmi kallarirkakuna, shina. sukta chunka chawpi watakunapimi achka chariyukkuna yuyashka shinami wiñariynaka tantrishpa, Mamallaktapak yanapaywan kullki yuyay llikaka ashtawan wiñashpa sinchiyarirka.

Shinapash, chay Mamallaktapi kullki charinamanta, runakuna kawsaymantapash, mushukyarinata kallarichik yuyaykunaka, llaktaykunawan mana paktachu karka. Achka chariyukkunapak llaktaykunata, Mamallaktata ashata pishiyachishpapash, tukuy llaktayukkuna llaktaykunapi kimirinata pishiyachirkami. Rurachik, uktachik ushay llapirina llankayta churashkamanta, chariyukkunaka ñawpaman

¹¹ Kay chuskuniki wanku killka raki, ashtawanka, Andrade P., 2005; Ramírez F. y Ramírez J.; 2005; y Falconí y Oleas (2004) llankaykunamanta yachayta hapishka.

charishka ushaykunata mana chinkachirka, ashtawanpash llaktata mushukyachi pachapika paykunallatakmi kullkiyuk tukuna yuyaykunata churarkakuna.

Ecuador llaktaka mana Argentina, Brasil México Mamallaktakuna shina rurarkachu, ashtawanpash karullaktakunamanta kapukkunata apamunapa, kay llaktapika kapukkamayta mana allita sinchiyarirkachu. Mamallaktallatak kullki chariyaypi, tiyashkakunata rakinapipash yaykurikami. Ashtawankarin Ecuador llaktapika yankalla wiñariy yuyaykunami sinchiyashpa katirka, chakrapi pukushkakunata karu llaktakunaman katuna llaktaywanmi katirka. (kallaripi tarpuy kapukuna i, katipika chukikunapi).

1925 watamanta Mamallaktapak kullkita patachina ushayta charishpapash, chariyukkunapi katirishka kawsaymantaka manatak rakinata usharkachu; shinami kaypillata kullki wiñachinamanta, chakra llankayñankunata churashpapash, mana ñawpa achkata chariyukkunamanta kishpirinata usharkachu. Mamallaktaka achka allpa chariyukkunawan apanakushka kashkamantami llaktata mushukyachinata mana usharka. Kay shina paykunapuralla apanakushpa llankay kawsaypika, ashatallata charikkunawan, katirishpalla pishilla charikkunawanpash yuyarishpa, tukuy wakcha runakunata, ashtawankarin karu llaktapi kawsakkunatapash kunkarishpami, kanchis chunka watakunapika kunkarkakuna.

1973- 1979 watakunapika awka runakuna Mamallaktapak Kamachikkuna kashpami ashtawanka kapukkamayta sinchiyachirka, chaypakka kay Mamallaktamanta charik runakuna, ista llaktakunapi charik runakunawanmi tantarinakurka. Shinami katirishpalla llankak runakuna tantarichunta harkarkakuna; paykunami ima mañaytapash wakllichirkakuna, ranti shuktak Mamallaktakunapika ashtawanpash llankakkunapak tantarikunami kapukkamayta sinchiyachinata usharkakuna. Shinami Mamallakta ukupi kullkiyayka wiñarirka, kapukkamayukkunapash, kullki chariyukkunapak katirikkuna tukurka. (Conaghan, 1984). Ecuador llaktapika achka runakuna paykunapak munaykunata, mutsuykunata katuyranti llaktayman yaykurinata harkarkakuna.

b. “Kullkiyankapak kikin llakta Yuyay”

Ecuador llaktata ishkay mitapimi rakinchik: shuknikika hawallami kan, chayka 1984 watamanta kallarishpa patsakmanta washaman,

iskun chunka watakamanmi kan; ishkaynikipika, 2005 watapi Gutierrez Pushak urmashka katipi tiyarirka. Kallaripika, Mamallakta kamanaman yaykushpami achka kullkita charik tukurkakuna, kullki shuktakyachipak kishpiyirina kamachiyta rurashpa, wawa kullkikunatapash hapishpa, ashtawankarin llankay kamaykunata usharka, kullki llikakunata ashata wakllichiskamantami shina karka.

Sinchi kak pachaka, charikkunapura sinchi makanakuyami tiyarka, Mamallaktata shuktakyachina yuyaywan karka; ashtawanka, runakuna hatun hatarikunata rurashpa makanakushkamanta neoliberal llaktayta ama churachun nishpa, Mamallaktapak kapukkamaymanta tukuykuna allikachun nishpa harkarkakuna. Shinallatak, allpapi tiyak ushaytapash ama charikkunallaman hatuchun nishpa harkarkakuna. Kay tukuy llakikuna unay pachata tiyashkamantami Mamallaktapika llaktaypash, kawsaypash wakllirirka. Shinami llaktayukkunapash rakirirkakuna, chaymantami runakunapash manatak tantalla yuyarita usharkakuna. Mamallaktapi kawsak tukuy runapak kawsayta alliyachinkapa nishpa, kullki charinata sinchiyachinata mana usharkanchik.

c. Shuktakyaypak hawalla muyuy

1984 watapika Mamallaktata kamay ushaymanka, tantarishka kapukkamayukkuna chayarkakuna; paykunaka karu llaktakunawan katuna-rantina llaktayta, ashtawan mirchirkakuna charirayayta, kullki chariyuk tukuytapashmi churarkakuna. Hatun kapukkamayta wiñachinkapa rantika, kanchis chunka watakunapika, Mamallaktapi charishkakunata katunatallami yuyarkakuna; shinallatak kullki charirayay llaktayta sinchiyachinata, Mamallakta ruray yuyaytapash anchuchirkakuna.

Ashtawanka, shina ñanta katishpapash Mamallaktapak ushaytaka mana wakllichinata usharkakunachu, Mamallaktapak kamaytaka akllashpallami pishiyachirkakuna. Shina kashpapash kapukayta, karu llaktakunaman katuytapashmi ashtawan kullkita kushpa sinchiyachirkakuna. Chariyukkunata kullkita hapikushpapash paykunatallatak yanapashpami kutintak kullkita mañarkakuna, karu llaktakunamanta apamushka kapukkamayta Mamallaktaman yaykuchinkapa yuyarka. Shinallatak katuna-rantinapakpash chanimarukunata rikurayarka, kullkikunata chimpachinatapash rikurayarka. Mamallaktaka karu llaktakunamanta mañashpa apamushkalla kullkiwan, Ecuador llaktapak Banco Central

wasipash mañachishka kullkiwanpashmi llankarka. Shina, llankaykunaka achkatami llakichirka, chanikunapash ashtawanmi wichiyarka, chay chunka wata tukuripika 100% chanimi wichayarka (CORDES, 1999).

Katuna-rantina kishpiyrika akllashka kapukamaypakmi karka, shinami charikkuna paykuna hatun ushay charishkata rikuchirkakuna; paykunami charikunamanta llaktaykunatapash rurarka. Shinami charikkuna Mamallaktapi imashina “estatización del neoliberalismo” rurashkata rikurichirkakuna (Montúfar, 2000).

Kay yuyayta Mamallaktapak kamachikkunami churasha nishkaka, shina paylla yuyashkami karka; kayka mana Mamallaktapak yuyaychu karka, chaymantami, kayshuk Mamallaktapak ushaykunawan tukuy pacha makanakuy tiyarka. Piñakkunawan chimpapurashpa, makanakushpa awka runakunata kacharishpa, runakunata makashpa manchachirka; shinami tukuy pachapi runapak hayñikunata yallita wakllichirkakuna.

1988 watapika socialdemocracia tantarimi runakuna apuchishpami mishachirka, chay mishaywanka ñawpa kamachikkuna kamayka mana alli kashkatami rikuchirka. Mamallaktapak kamachikkunaka kimirina ushayta wakllichishka karpimi sinchiyachinata yuyarirkakuna, kullkirayku llankak tantari runakunawan, kimirishpa Plan Nacional de Alfabetización churaywan, ista llaktakunawan llankayñankunata churashpa, mushukyarina yuyayta, asha asha paktachirkakuna.

Chay pacha pushakka allimanta charikunamanta paktachina llankayñanpi atirirka. Chay paktayñan yuyaywanmi kullkipak chanita asha asha pishiyachirka; shinallatahatun chani pishiyachinakunata, wawa kullki mirachinapipash, wakinkunamanlla kurkakuna; kullki mañachiytapash anchuchirkami, rawrapak chanitapash killanta killanta wichayachirka; kullkita kushpa yanapaytapash chinkachirkami, kullkirayku llankakkunamanpash ashalla kullkitami mirachirkakuna (Báez, 1995). Kamachiykunapika, tawkakunapimi mushuk yuyaykunata churarka: huchaykullkpi, katuy-ranti huchachipi, maquila llankaypi,

llankakkunapak kamachikunata anchuchirka; chaykunawanmi neoliberal kawsay yuyaytaka ashtawan sinchiyachirkakuna.

Shina rurashpapash, kamachikkunaka kullki charinamantaka ashalla paktaykunatami hapirka. Ñawpa pushakkuna mana alli katuna rantichinata rurashkamantami, kullkitupu wakllirishkata hapirka. Shinallatak, kullkikamay ruraykunatapash, kutin kutin, wakllichik llaktaykunata churashkamanta Mamallaktapak ushayta pishiyachirka. Shina kashpapami llaktayukkunapak chunka wata paktakukmanta mañashkakunata mana paktachi tukurka. 1988, 1992 watakunapipash patsakmantaka, pichka chunkami 50% kapuchanikunapash wichiyarka, shinallatak 1992 watakunapka, patsakmantaka 60% yallitami wichiyarka (Barrera, 2001).

1982 watamanta, 1990 watakaman charinakunapi allikayta charinapika, kichkiri llankayñankunapika “achka llaki ñantami” charishka, shinami mana kullki chariyayman paktanata usharkakuna; manatak ñawpa watakuna shina shuktakyachinata usharkachu; chay mushukyarina yuyaykuna alli karpipash, ñapash, shuktak shuktak mañaykunawan, mana kashpaka ista mamallaktakunawan piñarishpa, pachamama llakichishkakunawanpash, mushukyarinaka, mana usharkachu. Ranti wakin, kullki chariyukkuna paykunapak mushukyar yuyayta kallarikukpi, kutin llaktay tantarikuna, shuk chariyuk tantarikuna, asha llankakkunapak tantarikunapash, piñanakuy, makanakuywan mana ushachirkach. (Thoumi y Grindle, 1992).

Chariyukkuna 1992 watamanta 1995 watakaman paykunaman mutsurikunapi mushukyarina katikillakunapika, kay llankaykunatami churarkakuna: ama kullki chani wiharichun, Mamallakta ama kullki illak sakirichun, Sucre kullki ama yapa kuyurichun¹², ista llaktakunamanta llankay kullita kaypi churachun; shinallata mamallakta kashkata pishiyachinkapakpash munarkakuna. Chay ruraykunaka FMI hatun wasimanta kullkita mañankapakmi, shinallata paykunapak yuyay nishkapi ari ninkapakmi kashkarka.

Kay pachapimi Mamallaktataka OPEP tantarimanta llukshirkakuna, karu

¹² Kullkipura katuna-rantinapi, ñukanchik kullki yapa urayashpa, shuklla chanita charina karka, shina kapu chanikunata mirachishpa, kullki kamayta paktachinkapak. Shinami shuk dolar kullkimanta 2000 sures kullkita aparka, México Mamallaktapi rurashkashina. Argentina Mamallaktapipash (2001) ishka chani kullkikunamanta, shinallatakmi karka, katuy-rantiykunaman yanaparka.

Mamallaktakunaman katukkunapak kullkita kishpiyrina kamachiya churarkakuna, Mamallaktapak charishkakunata, llankaywasikunatapashmi, charikkunapura katushpa-rantishpa chinkachirkakuna. Shinami Mamallaktataka, neoliberal mushuk yuyayman yaykuchirkakuna. Chashnami, mana kullkita mirachinkapak, tukuy llakta runakunaman rakinkapak kashkatapash rikuchirka. Mamallaktapak katikilla ruraykunapika, Kullkikunata, kapukunata rakinataka nimamanta mana yuyarkakunachu; ashalla llaktayukkunaman allí kawsay paktashkaka, kullki chanikuna mana kuyurishkamantami charirkakuna.

1994 watapimi kullkikunata wakaychik wasikunapak Ley General de Instituciones del Sistema Financiero kamachiya wiñachirkakuna, shinami hatun kullki wasikunapak llankayta astawan paskarkakuna. Kullki wakaychik wasikunata Superintendencia de Bancos rikuktapash anchuchirkakunai, paykunapak tantanakuywan yuyay munayta rurachunkuna, shinami kullki wakaychik wasikunapura tantanakuyta rurarkakuna, shinallata “grupos financieros” tantanakuyta sinchiyachirkakuna. Shinami katik watakunapika, chay “desgulacionistas” kamachikunaka, mamalla runakunataka sinchitami llakicirka.

Shina kashpapash, Congreso Nacional tantanakuypi sinchi llaktay tantarikunawan apanakushka kashpapash, paykuna yuyayta, kamachikkunata ruranapipash, manatak sinchiyachinata usharkachu; shinashpaka Social Cristiano tantariwan llankashkamantami allimanta allimanta, tukuy llaktaypi llankaytaka wakllichirka. Tukuytaya tantanakuykuna atikuypa kaparishkapash allimi karka. Llankakkunapak tantarikuna irkiyarishka kakkimi, runa ayllukunapak tantanakuy, ashtawanpash paktay yuyaykuna sinchiyarka. Ashtawan hatun mañaykunaka kaykunami karka: ayllu runakunapak kawsaykamay, tukuy runakunapak kawsay kamay, tukuy ayllullakata runakunapak allpa raki allichirichun, Mamallaktapak kashkata charikkunata ama katuchun; shinallata: yanuna samaypak, kuyuchik yakupak, achikpak chanikunapash ama wichayyarichunmi kaparirkakuna.

Chariyay llaktaykunapak paktayka 1994 watapika kaykunami rikurirka, wichayak

chanikunaka 25.4% patsakkrimanurayashkarka, paktashkamanta yapa puchuyariyk kullkipash, 1.2 iñu PIB wiñarirka. Karu Mamallaktakunapak rikuypi Ecuador llaktaka sinchiyarirka, kullki wakaychishkapash 1.700 hunu dolaresta yallirka, shina charikyaypak kullkipash wiñarirka (Araujo, 1999). Chay shinakak pachapimi, mushukyay kamachikkunaka ñawpamanta yuyashkapi chayarkakuna.. Katuna-rantina chanikunaman, Mamallaktapak llankaypak kullki pishiyarichun, punkara surkuypi, karu llaktakunapak kullkikunawan llankachunpash, kuyuchik yakukunapi shuk shuk chanikunata, kiwiri kamachikunatapash churarkakuna. Alilla kullki charikaypipash, tukuykunaman rakina kullkika pishiyarishpa rirka.. Chay pachapika, chunka llankay kapuk ruraykunata, charik runakunaman 168 hunu dolar kullkikunapi katurka (Nazm, 2001).

Llakayay tantarikunawan mana alli sinchita yuyarinakushkamantami kay munaykunataka mana paktayta usharka. Ashtawankarin uchilla tantarikunawan makanakuymi mirarirka. Mamallaktapika shina makanakuyka, mana llaktayukkunamanta, llaktay tantarikunamantachu shamurka. Ashtawanka hatun charikkunami, Mamallaktata imashina mushukyachinata kichunakurkakuna, shina sinchi makanakuymi¹³ tiyarka.

1995 wata puchukaypimi, kamachikkunaka akllayman kayarka. “Ashtawan hatun makanakuyka runakunapak kawsaykamaymanta, tukuylla llankay kamachiyykunamanta kacharishka karka” (Ibarra, 1996:19). Shuk patsakmantaka 58% patsakrimi mana arinirka, shinami chariyukkunaka mana mishayta usharkakunachu. Kay llakipi urmashka kipa, kullki apaypi pushakta huchachirkakuna; payka Congreso Nacional huchachikpi, mamallaktamanta mitikushpa chinkarirkami. Shinami neoconservador hatun chariyukkunapak yuyashka, munashkakunaka mana paktarka.

Kay kullki tiyaypi allikayta katikukpi, shuk sinchi wañuy llakichikkunami tiyarka: Petroecuador llankak wasimi kullki illak sakirirka. Ministerio de Finanzas kamachikmi 1995 watapika tawka kutin Petroecuador wasipak kullkita manuchishpa hapishkarkakuna; chaymantami chay watapika 70 hunu kullkikuna illak sakirirka. shina kullki illaypi llakikayta, Petroecuador pushaktapash shukta shukta

¹³ Tukuyapak kakta karu rimay llankaykuna, achiktapash, Mamallakta Consejo Nacional de Modernización (CONAM) kamachiypika tukuytami shukkunamanlla katuna nirka; shinapash, mana paktanata usharkachu, tawka chariyukpura makanakuymanta.

churashkamanta, llankaywasika yapa irkiyarishpa, manarak wiñarín. Chaypika istak llankaywasikunami ñawpapi shayrirkakuna. Shinami, neoliberal pachapika, Mamallaktapak mutsuykunata, washaman sakishpa, ashtawanka kikin llaktakunapi, istak llankay wasikunapi, paykunapak mutsuykunapipash, kullkita churakkuna kashka, Mamallaktapak mutswykunapi churanapak rantika.

d. Kullkipilla yuyay llashakpacha: kullki llakimanta, shulaya yuyaykaman

1997 watamanta, 2000 watakamanka, pichka Mamallakta pushakkunami yallirka; ishkay Pushakkunami urmaka, shina ama kullkirayku ismushkamanta Congreso Nacional wanachichun, istak Mamallaktakunaman mitikushpa kallparkakuna. Llaktaymanta lalkikay, kullkimanta llakikay, wakcha runakuna hatarikunamanta, hatun kullkisapa charikkunapura piñanakuymantapash, ashtawan kawsaypi hatun llakikunaman aparkakuna. Chayta alliyachinkapaka, kullki llaktayta pishiyachirka, tukuy katuna-rantinapi dolar kullkita churashpami alliyachinata yuyarkakuna, shinapash mana allichirkachu.

Llakta llullak Bucaram kamachikkuna, (1996-1997) watakunapipash hatun charikkunapak llaktaymantaka mana karuyarkakunachu. Paypak hatun llaktay ruray yuyayka, kullki charimanta llankayta ashtawan alliyachinatami munarka, chaypak Mamallaktapi, hatun yuyayka Argentina¹⁴ Mamallaktapi shina, ima hatun ruraypipash ishkaysami kullkiwan llankana llikatami churanata munarka. Shinallatak allichinata yuyashpa tawka tupuykunatami churarka, shina: Mamallaktapak llankaypak kuna kullkikunata kichunata, chanikunatapash wichiyachinata yuyarkakuna, shinallatak charikkunaman Mamallaktapak tiyashkakunata katunkapak, punkara llankay kamayta, kawsay kamaytapash mushukyachinkapak yuyarkakuna.

Shina rurana yuyaykunawan ruray kamaykunata, shuktak Mamallakunatapapak llankay

wasikunatapash, ashata kasikachipash ishkay tantaripura makanakukuktami kutin hapirka. Shuknikipika, hatun chariyukkunawan, kamachikkunawan, mushuk charik mintalakkunawan apanakurka, Guayaquilmanta hatun charikkunapak kunkashka, shitshkakauna. Kutin shuktak makanakuyka, runakunapak tantarikunawan, wakcha runakunakuna tantarikunawanpash; ashkata sinchiyashka karka, paykunami kamachikkunata mana alli kachishpa, piñanakuypi kallarikakuna.

Shinami, kamachikta pushakkunaka llakita utkashpa wakllirishpa katirkakuna. Kayshuk llaktak tantarikunawanpash yapa piñay yuyaymi rimarka. Social Cristiano tantarikunawan tantarishka ruray kamaykunapak kullkikunatapash pishiyachirka. Shinallatak Mamallak patapi llankakkunapak anchawaklliyta, mana alli llankaytapash, mana chinkachinata usharkachu. Chay tukuy mana alli llankaykunami, suka killapika ashtawan llakikunata mirachirka; wakcha runakunapash hatun makanakuyta kallarikirkakuna, shinami 1997 watapi, panchi killapi pushak Bucaranka urmaka.

Shina Mamallaktapak katik irki Pushakmanta, *democrata-cristiano* llaktay tantarimanta Mamallaktata pushankapa yaykurka, kay pachapash achka wakcha runakunamanta, llaktaymanta, kullki charinamanta llakikunapashmi tiyarka. **El fenómeno de El Niño** llaki, kullki wakaychik wasikunata rikukkuna mana alli rikurayaskmanta llaki, kullki charinaman paskashka kamachikuna, mana alli kamashkamanta llaki, kullkirayku ismuy tukushkamantapash, llakikunami, haykapash mana rikushka hatun llakikunapi urmaka. Hatun llaktay tantarikuna mañaykunamantami 1998 watapika, kamachikkuna hatun kullki wakaychik wasikunapi¹⁵, manchanayay kullkitami chaykunapika churayman kamachirka.

1999 watamantami kullki charina pachapika iskay ashtawan hatun llakikuna rirkurirka, shina kullki tiyashkapi pakirinalla, mamallaktapak

¹⁴ Imashina kullkillankay kamachiy “ishkantin kullkikunata shukllapi tinkichina, shuktayachina kamachikunata rurarka, Reserva Monetaria Internacional, achka kullki charishpa, chinapurachishpa katuypi churarka (shukwan shukwan) mamallaktapak kullkiwan Estados Unidos kullkiwan; chashna, mamallaktapika ishkalaya kullkimi tiyana kan” (Romero, 1999).

¹⁵ Shina kakkimi, Kamachiy Tantanakuy, PSC tantanakuy -Mahuad pushakwan tantanakushpa- AGD wasipak kapukuna, tantari llankay wasikunapash, Kullkikamayukkunawan tantarishkataka, ama chaykunata kichuchun nishpa, kamachiyta pakirkakuna, shinallata paktakay kamachiyykunapak ushay rurayta anchuchirkakakuna, ama kullkikamayukkunata huchachichun nishpa (Revista Vistazo No. 779, febrero de 2000).

kullkipash irkiyashka. Mamallaktapak pushakkunaka, mamallaktapak kullkikunatami kullki wakaychina wasikuna llakipi kakpi¹⁶, yapa kulkita churashkakuna. Shinachishpapash, llakipi urmaymantaka mana kishpichirkachu; ashtawankarin, tukuy Ecuador llaktapak runakunata huchachishpa, huchakullkipi, kapu chanikunata wichayachishpa, Sucre kullkitapash chinkachishpami tukuy runakunata llakichirkakuna.

Pawkar killapi, 1999 watapimi ashtawan hatun llakikunaka rikurirka: kullki kamakwasikuna ama llankachun, ama ima kullkita kuchun nishpa, kamachirkakuna, chaypimi achka runakuna, kullki wakaychishkata chinkarkakuna. Kutin Banco Central wasika, ashtawan kullita rurashpa, chay llakikunata harkayta munarka. Shinami, mamallaktapak kullki wakaychik wasika, kullki wasita chariyukkunata kishpichinkapakllami karka.

Shina Mamallaktapak pushakkunaka, ruray llankaykuna pishiyaypi, ima llankaypipash kullkita mana churayta ushaypi, llankay wasikuna pishiyarikpi, runakunaman llankay pishiyaripash, ashalla llakimi¹⁷ nishpa yuyarkakuna. Kutinllatami kullkiyuk wasikunata ashtawan ñawpakpi churarka, llankaykuna wiñarihunpak rantipika. Chashnami chariyuk tantanakuykunaka kullki wasikunaman tantarishpaka, mamallaktapak katikilla llankaypi, paykunapak yuyata churarkakuna. 20 watakuna llankashpapash, Mamallaktapak llankay wasikunaka, manarak sinchiyarinata usharkakuna, shinami hatun chariyukkunataka, pushay llaktaypipash, mana harkakanata usharkakunachu.

2000 wataka chariyaymanta, kullkimanta, manatak allichinata usharkakuna; pushakpash mana munashka karka. Ashtawankarin pushak llaktaypak¹⁸ ruraypika, dolarización hatun

yuyaymi, kullki allichina rantipika rikurirka, Wichayari Chanikunaka 100% patsakrikaman chayarka, kullkipura rantinakuytapash pushakmi 25.000 sures dolar chanichun churarka, “dolarizacionpi” yaykunkapak. Kipallapika Mamallaktaka 59% patsakri kullkitami llankaykamay tukurka, 60% patsakri manushkakunata hapinkapak, shinallatak 70% patskrimanta yalli tukuy tiyashka kullki llikakunamanta¹⁹.

Shinami kashkata mana kanchu nishpa achiklla karka. Shukmantaka, wakcha runakunapak, kullkita anchuchirka, Mamallakta kulki illakta mirachinkapak, shukmantaka kati kati chariyukkunaman kullki yanapay tiyarka; shinami hatun millayllaki rikurirka, Mamallaktapak kullki ashtawan pishiyashpa mana paktarkachu; shuklaya nishpaka, kullkiyukkunapak yuyaymantaka tikra yuyay. Chaymanta Mamallaktapi chariyukkunapak ruraymunaykunami, paykunapak nishkallata pakishkakuna; chaymi paktak kullkimanta illak tiyashka, Mamallaktapak kullkitapas manushkakuna, hapishkakuna, chayraykumi, kullki allikayman chayankapak kutin kutin kamachikunata churarka (Izurieta, 2000, en Ramírez R., 2002).

Kay shina yuyaypimi, runakunapura chullayayka Mamallaktapi ashtawan sinchiyashka. Kullki llankayñankunamanta, kullki tiyaypi allikayman kachaykunakawanka, runa allikayman llankayñankunapi, yanka karay kullkita, yanapaytapash, tukuy tiyashkakunata rakinkapakka mana allí kan. Shina mana pakta paktakayka, runakuna mutsuriman pishi tiyaykunata churashkamanta, pichka wata yallipi runakunapak ashalla kullkita mirachirka, Mamallakta llankayta kushpa, runakunapak mutsurikunata alliyachinkapakpash ashalla kullkita kushka, ashtawan chullayayka rikurirka;

¹⁶ Shinallatakmi, 1996 watamantapacha tukuylaya Mamallaktata kamakkuna pushakuna apashka, imashina, achka waranka hunu sucre kullkita Banco Continental kullkiyukkunata kishpiychinkapak kurkakuna; chay kullkisapakunaka Miami llaktaman kallparkakuna (Ecuador Debate No. 47, agosto de 1999).

¹⁷ 1999 watapi 2500 tantari llankaykuna (uchilla, malta, hatun llankak palantayukkuna, lluchunkayukkuna, challwayukkunapash) tukuyi wichkarirka, kaytaka Super Intendencia de Compañías llankay wasimi willarka. Shinallata, llankay wasikuna wichikarikpi, llankay kullki illak sakirirkakuna, chayka, Pawkar 1998 watapika 9.2% patsakrimanta, sitwa killa, 1999 watapika 17% patsakriman, llankay illayka mirarirka (Romero, 1999).

¹⁸ Kay Mama llakta kullki dolar kullkiman tikrarinapak asha puncha illakpimi, mama llaktata Pushakka nirkami: “kayka wayraman urmaymi” nishpa. Shinapash, Banco Central del Ecuador llankakkuna amatak shina ruraychik nikukpita, Mamallakta pushakka wayrapimi urmaka. Kaytaka, asha pachapillata, mushuk kati pushakpash allikachirkami. Acosta A. (2000) watapi, ña dolar tiyarikupki, Pushak wasipika pantanakuy yuyaykunami tiyarka: “Mahuad pushakpak, kullkikamak pushakpash kay dolarizacientaka mana ima rurayta ushashpami shinachirkanchik nirka, payta Sao Paulo Folha (17.1.2000), willak tapuyupimi shina nirka (...)”.

¹⁹ Acosta A. 2000: 14; Ecuador llaktapak Banco Central del Ecuador, 2002:43.

shinallatak ima alliyay llaktaykunaka manatak rikurirkachu. Chaymantami kay “mushuk” runakunata alliyachinkapak llankayñankunapika, wakcha runakunapak paktashkata, tukuykunapak ima alli paktashkapash mana rikurirkachu (Vos, et, al, 2002, y Ramírez R., 2002).

Kay dolar kullkita Mamallaktapak kullki nishpa churashkamantami llankay wasikunayuk, kullki llikakunayuk, tukuy chariyukkunami pushakpak²⁰ yuyaypi katiirirkakuna. Kashna kakpipash, Runakunapak Tantanakuyka ñapash hatun kuyurikunata rurarka, awka pushak runakunawan tantarishpa. Kulla killa 21 punchapi 2000 watapimi runa ayllukunaka, auka runakunawan Quito llaktapi, Congreso Nacional ukupi tantarishpa wakchakaymanta kaparirkakuna. Tutapika, mamallakta pushakka ñami urmaka, chariyuk runakuna mana yanapashkamanta, Awkakunapash yanapayta kichushkamantami ashtawankarin urmaka.

Mushuk Kamachikka, Congreso Nacional ukupika, mana yanapaytaka charirkachu, shinallatak runakunapak tantarikunapash kutinmi hatarikuyta kallarikakuna, shina karpimi utkashpa kullkichariyayta allichinata mashkarka; dolar kullkiwan katishpa, karu llaktakunamanta kullkikunata apamushpa punkara llukchinapi churachirka. Ranti wakcha runakunata yanapankapaka mana ima katiruraykunata charirkachu. Shina irkiyashka llaktaykuna karpimi mana llankaywasikunata katuchun sakirka, chaymantami chay yuyaykunaka shitashka sakirirka, shuk mushuk pushak yaykunkakaman.

Dolar kullkita Mamallaktapi churashkamantaka, wakin allikuna shamukmi rikurika, chayka punkara chanikuna wichayashkamanta, shuktak

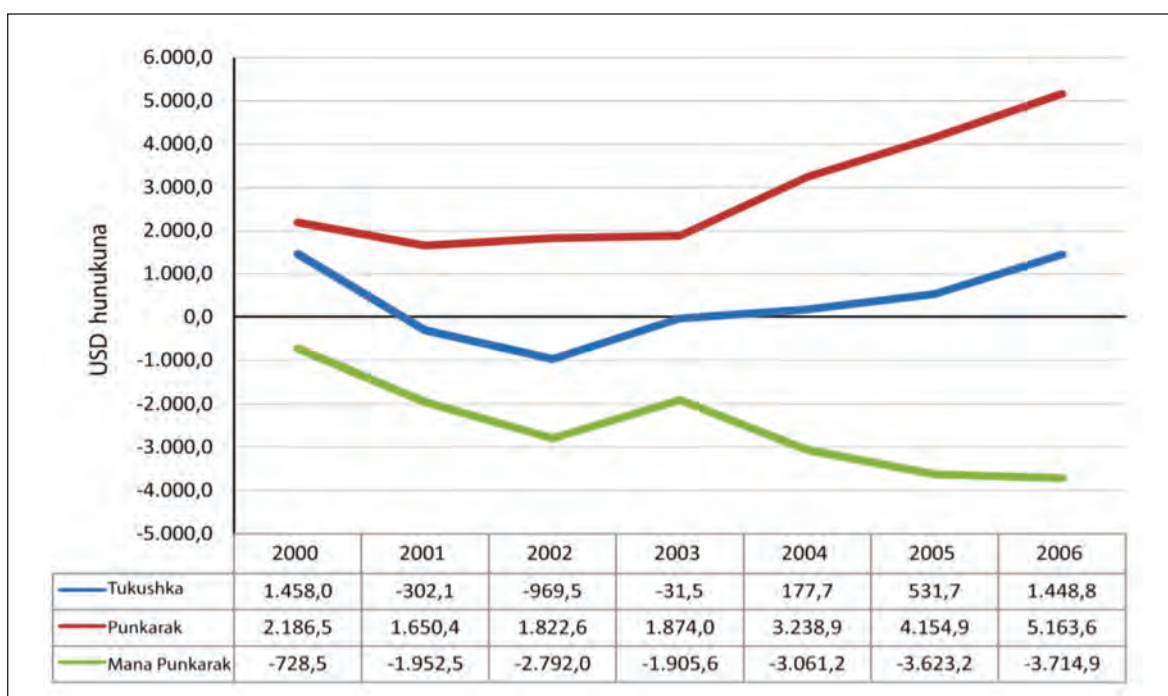
Mamallaktakunamanta rik runakunapak llankaykunamanta shamuk kullkikuna, chay kullkikunaka, Mamallaktapak punkara katushkamanta, shuktak kapukunatapash katushka kullkikunapak katipimi kachamushka kullkika kan; 2001 watapimi chawa llashak punkarata apankapak mushuk tutuka rurarirka (Oleoducto de Crudos Pesados), chay ruraypak kullkimi, ñukanchik Ecuador Mamallaktapakka ashtawan kanchis chunka watamanta achka kullki yaykurka (Larrea, 2002).

Dolar kullki Mamallaktaman yaykuy pachapi, chanikuna hawa yapa chullayashka kashkamanta, wankurishka ashtawan chariyukkuna, shina shuk charikkunapah paykuna pukuchishkakunapak chanikunata yapa wichiychishkamanta, llaktayukkunata yanapaypi yanka karay kullkikunata pishiyachishpami, rantina-katuykunapi chanikunaka sinchitami wichayarishkarka. Chay wichayarishka chanika, dolarwan kipa killakunapi istak llaktakunapi katuna-rantina llanakaypi mishashkataka, ñatak wañuchishpa, kutin istak llaktakunata mana mishayta ushashpa, sinchi llakipimi urmaka.

Cay llakta kapukunata katuna-rantina mishanakuy ushaypika katin katin kichuchishkami, “talón de Aquiles” shina dolar kullkiyashkaka ashtawan llaki rikurirka. Katuna-rantipi kayman chayman tukushpami: 2000 watapi 1.458 hunu dolar kullki yapa kashkamanta, 2002 watapika 969 hunu kullkimi illak karka, ranti 2003 watapika 31 hunu kullkimi illak karka. Kipa watakunapi, katuna-rantina paktakaypika, punkara chanikuna wichayashkamantami 2004 watamanta kutin wichiychashpa, 2006 watapika, kutin 1.448 hunu dolar kullkikaman chayarka.

²⁰ Dolar tukuna kakta willashka ishka punllapi, Mahuad pushakpak ñawi alliyarkami. Apunchikpi PSC, PRE, DP, llaktay tantanakuyapak chiktakunapash Kamachiy yuyayta yanapakpi kikin ushayka allimi sakirinka yuyarkakuna. Kaytaka hatun llankak wasin, uchilla sumak rurak tantanakuykunapash allimi chaskirkakuna (Revista Gestión No. 67, Revista Vistazo No. 667).

4.2. shuyu: 2000 – 2006 watakunapi mintalay warkuy shuktakyay

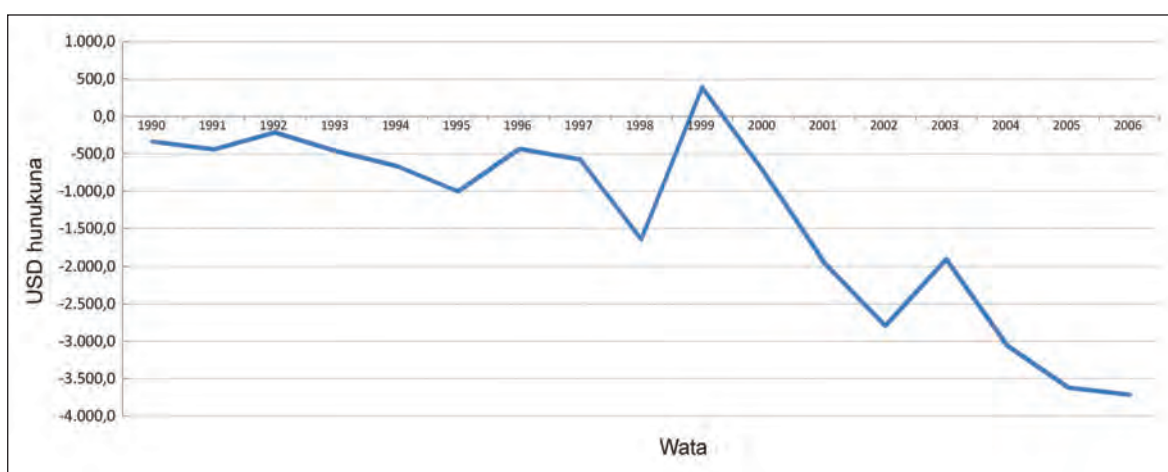
Sapi: Banco Central del Ecuador.

Rurashka: SENPLADES.

Shinapash, mana punkara mintalay warkuypi, dolarización shukniki watamanta illashka kullkimi rikurin. Shina kashpami, 2000 watapika 728 hunu dolar kullkimi illarka, kutin 2006

watapika 3.714 hunu dolarmi illarka. Shina kashpami, dolar kullkika, karu Mamallaktakunaman katuytaka mana yanapashkachu.

4.3. shuyu: 1990 – 2006 watakunapi mana punkarak mintalay warkuy shuktakyay

Sapi: Banco Central del Ecuador.

Rurashka: SENPLADES.

Kikin kullkita ruranataka mana usharkanchinchu, chaymanta kapukunata katuypillami, kullki charinata usharkanchik. Shuk llaktakunaman katuy-rantiy paskashka karpika, dolar kullkita mishanakunkapakka mana yanapanchu, mana shuk llaktakunashina kikin kullkita charishpa, chanikunata urayachishpa, mishanakuyta paktankuna. Shina pushashkamantami kikin Mamallaktapak wawakullkikunapash, mana ista Mamallaktakunapak wawakullkikunawan paktayta usharkachu, shinallatak shuktak Mamallaktakunapak kullkita katuy-rantipipash, mana yarkuchirkakunachu.

Ashtawanpash, kati muyuy wacharishka llaktaypachapi, ishka llakikunami rikurirka. Shuknikipika: 2002 watapi intiraymi killapi, Mamallaktapak kullki kamayta: Ley Orgánica de Responsabilidad, Estabilidad y Transparencia Fiscal (LOREYTF) kullki kamachiy rikurirka, Kay kamachiwanmi kamanamanta llaki tiyarka. Kay kamachiywanka ashtawanka karu Mamallaktakunamanta kullkita mañankapa, manunkapa, kutin tikra manuta rantinkapakmi ashtawanka karka; Shina kashkamantami, watapika 3.5% patsakritalla churashpa, runakunapak allí kawsaytaka harkarkakuna. Ñawpashpa kullkikunata kushkamantami, shuk allí llaktaywan llankanata harkarkakuna. Chay dolar kullkiyashka llaktayka kullki wakaychina wasikunata kishpiychi llaktaytami yanaparka, shinami manatak kishpiyri llankayta sakirka, LOREYTF kamachiyka Ministro de Finanzas kullki kamachikka shuk yanka mamallaktaman kullkita kuk shinalla sakirirka.

Ishkayniki llakika hawalla rikurishpapash, ñawpa shinallatak anchata llakichik karka: dolar kullkiman yallishpapash, chariyuykuna, pushakkunapash, mana rakinakunapika mushuk yuyaykunata charirkachu, ñawpasami llaktaykuna shinallatakmi katirka, maypi Banco Central kullkita ruray pachapishina. Achka kullkita mutsushkamantami Mamallaktapak llankaywasiyukkuna, chariyukkunapash ashtawan allpapi tiyakkunata yapata surkurkakuna (Falconí y Jácome 2002)²¹.

Dolar kullkiwanka ashtawan wiñarishunmi nishka yuyayka mana paktarkachu, ashtawanpash runakunapak sinchi chullayay, kunkaripash tiyarka, imashina wakchakaypi, chullayashkapi,

llankaypa kullki chanikuna, llankay tiyashkamantapash tupuykunapi. Chayrak kallaripika, dolarización allí kashkata pishi pishita rikuchirka; shinapash charikkunapak yuyaywan kullki kamayta churashkamantami llaktayukkunapak kawsayka ashtawan sinchi tukurka.

Ecuador Mamallaktapak dolar kullkiwan kullkiyaykamayta tupushpa rikupika, mana allí wiñarishkachu, ashtawankarin wakllirishkami rikurin. Unaypachaman allí rikupika, mana allí allí kashpapash, pachamamapi churashka neoliberal yuyay kamayñanta katikukshinamii rikurin. Kay shinalaya kamayka, charikkunapura piñanakuy, makanakuylla kawsaypika, Mamallaktaka kikin llaktayta wiñachishka shinami rikurin, “neoliberalismo criollo” tantaritaka, shinami shutichinata ushanchik.

4.1.5. Mintalay paskarimanta: ¿kullki chariyayka tukuyapakchu?²²

2003-2005 watakunapi Sociedad Patriótica Tantari ushayman, yallikpika, runakunapak llaktay allí maki tantari, Pachakutikwan yanaparishpami ushayman chayarka. Pay rurashami nishkakunataka mana paktachirkachu, ashtawanpash paypak ñawpa Kamachik shinallatak llaktaykunawan katirka, akllarina yuyaykunawan takarirka.

FMI tantanakuy killllashka yanapaywanmi, Sociedad Patriota Tantarimanta pushakka, ñawpa kullki llankayñanwanllata katirka, Mamallakta llankaykunapak ashalla kullkita kushpami llakita allichinata yuyashka. Kuyuchik yakupak, achikpak, rimanakuypak chanikunata wichiyachirka. Shinallatak Estados Unidos Mamallaktawan pakalla apanakushpa, Plan Colombia ukupi mapa kiwakunata katukkunata makashpa mishana ruraypi yanaparka. Kayshina tukuy ruraykunata churakpimi, runakunapak tantarikunaka, yanapaymanta karuyarka, ishka tantarikuna aylluyarishpa neoliberal tantarita mishana yuyaywan Mamallaktata kamanaman yarkushka kashpapash llakita rurarka. Paypak nishkakunamanta karuyashpa, millay yuyaykunawan piñarishpa, Mamallaktapak llakta ushaykunatapash llapikushpa, ayriwa killa, 2005 watapi urmaka. Kutinpashmi hatun tantarikuna sinchita shayarishpami Pushaktaka urmachirka.

²¹ Llashak Kuri Yana Yakuta apankapa (OCP) punkara katina tutuka, sumak yura-wiwakuna tiyashka kuskakunata larkashpa yallin, -shinami Mindo- llaktata yallishpa pachamamata wakllichin.

²² Kayka Andrade P., 2005 killkashkapi ashtawan sapiyachishpa hapishkami kan.

Sociedad Patriótica tantaripak Mamallaktapi, tawka awka runakuna, paykunapak ayllukunapashmi llankay wasikunapi llankanaman yaykurkakuna, shinallatak ñawpa llaktay tantarikunata pushakkunapak ayllukuna, kullkikamay wasikunawan kimirishkakuna, hatun llankaywasikunawan kimirishkakunapashmi ashtawan alli llankaykunapi yaykurirkakuna. Shinami paykunapak ushayta, paykunapak mutsurikunata manatak kichuchinkapak, kay puchukay ishkay chunka watakunapi, chariyukkunaka kulkimay wasipi, paktakay wasipi, kamachikunata rurak wasikunatapash, mana kacharinata munarkakuna.

Neoliberal yuyayka shinami nirka, kullki chariyaypash hawalla wiñarinka, chaypakka karu Mamallaktakunaman katunata ashtawan mirachishpa kishpiyrinalla nirka; chay yuyaykunaka may sumakmi rikurirka. Charikkuna paykunapak ushayta, kullkita mirachinkapa, Mamallaktata globalización llankaypi kullkiyayman yaykunapika, kimsa patakunapi rakirishka kan:

- Ecuador llaktapak chakrakunapi “llankakkuna wakchayay”, shinami ñawpashina kawsaykunaka shuktakyarishka, charikkunawan chakrakunapi llankakkunawan kimirnakuypi mushukyarishka. Karu Mamallaktakunaman katunakunata ashtawan mirachishpapash, manatak Mamallaktapak chikan chikan katunakunaka mirarishkachuk; shinapash maykan katuk tantarikunallatami yanapashka, shina lluchunkakunata, sisakunata²³ katukkunatami ashtawan yanapashka. Chay alliyaykunaka, llankaykunataka mana mirachirkachu; llankak antahillaykunata churashkamanta, katushka kullkikunapash shukllapi ashtawan tantarishka. Alli pukuchik allpakunaka ashalla runakunapak makipimi kan, ranti achka runakunami allpa illak kan. Shinallatak neoliberal yuyay, llankay kamachikunata wakllishishkamantaka, llankak runakuna paykunapak tantarikunata²⁴ pishiyachirka.
- Ecuador llaktapak ista mamallaktakunawan kullkiyarik llikaka, 1994 watamanta kallarishpa 1998-2000 watakunapi achka kullkikamayuk wasikuna kullki illan nishpa wichkarirkakuna, Kullki charimanta kamachiykunata rurashpami, tukuy kullki wakaychik wasikuna imashina llankakukta, paykuna puralla yanaparishpa llankakukta, Mamallakta rikurayana ushayta wakllishirkakuna.

Shina llankaywan kullkiyay wakllirirkapika, ashalla wakchayashkakuna, wakcha wakchakunapashmi kullki llakipi urmarkakuna; shinallata dolarizasion kashkallata charik runakunapura kawsaytapash shuktayachirkakuna. Hatun wankurishka charik runakunapak makipilla kullkikuna kakkipash, “mushuk chariyukkuna, llapik runakuna rikurirka”, paykunapak muyuntinipika shuktak katirishpa llankakkunami rikurirka. Dolar kullkiyashkamanta may achka kullkita shuktak Mamallaktakunamanta mañashkashkata tikrachina kashkamantami ashtawanka llaki kawsayta sinchiyachishka. Kay charikkunawan, Mamallaktamanta runakunawan kawsaytapash shuktakyachishkami. Shinalaya ruraykunami kay mushuk chariyay llikapika, Ecuador llaktapi neoliberal yuyaywan karu Mamallaktakunaman katushpa, wiñariyna nishka yuyaykuna sinchiyashka.

- Kullkikunata mañashkamanta, tukuy Mamallaktapi tiyashkakunata kullkita mañachikkunaman tikrachinkapak churashkamantami kullkiyukkunapak llakikuna rikurirka, 2000 watapi dolar kullkiyashkapash katimi achikllata rikuchin; shinapash punkarallami Mamallaktapak kullkillikata sinchiyachishka. Punkara mushuk kuchakunata paskankapak, punkarata apankapak mushuk tututa rurankapka, Nukanchik Mamallaktawan karu Mamallaktakunawan kimirishpallami rurayta ushashka. Punkarapak chanipash

²³ Kay 1990 watapika, FOB chanita, \$13 598.000 kullkipimi sisata katun, 1998 watapika U.S. \$161 962.000 kullkipimi katun, chunka ishkay kutinpi kullki mirarka; 1998 watapi, istaman sisa katushkaka 5% patsakri karka (Larrea, 2004; Korovkin, 2004 killakkunaka Ecuador Banco Central kipukunata willan); kay sisa llankaykunaka 1998 watapi 36.000 llankaktami mirachishka. (1990-1998) watakunapi Ecuador llaktaka, ashalla sisata katuymantaka, tukuy allpa pachapi sisa katuykunapika, kimsanikipimi sakirirka (World Bank, 2004: 2004:87).

²⁴ Shuk llaktakunaman palanta katuyupash mirarirkami, llankakkunaman hawalla kuyuchinalla kamachikunata churashkamanta, shuk ruraykunamantapash.

wichiyashkamanta ñawpa patsak kanchischunka watapi tukushkapak rantika Mamallaktaka mushuk llankaywasikunata rurankapak mana kullkita kushkachu, ashtawanka kaypi pukushkakunata karu llaktakunaman sisakunata katunallatami yuyashka; kullkita mañashkamanta tikrachina, shuktak Mamallaktakunaman kaypi pukushkakunata katunkapak kullkita kushpa yanapanatami ashtawanka yuyashka. Kullkikunata mañashkamanta tikrachinapika, kullkita chariyukkunami ashtawanka allichirishkakuna.

Shinami Ecuador Mamallakaka punkarata achka katushpapash, mana imapi allichirirkachu, ashtawanpash manukunamanta kullkita kutichinkapa, tukuy llakta runakuna llankaypaka, kullkita pishiyachirkami.

Dolar kullkika charik runakunapak llankaypimi ñawpapash, kunanpash ashtawan yanapashka. Tukuy ruraykunami rantinata ushak runakunapi yuyashpa imakunatapash rurashkakuna, paykunami karu llaktakunamanta apamushkakunata rantinata ushan, kullkita charishkamantami, imakunatapash karu Mamallaktakunamanta apamushkakunataka charikkunallatakmi tukuyta hapishka.

Charikkunalla tukuykunata llapishpa, llakichishpa kawsana ñanka kunanka mana hawallachu kan, mana ñawpa XX patsak watakunapi shinachu kan. Shinapash, kunan punchakunaka ñawpapi rimashka runakunaka, kutin pakalla ushaytami charinkuna, mana rikurinkunachu; shinami Mamallaktapak llankay wasikunapi, llankay paktaykunapipash, paykunapak yuyay munayta churankuna.

Charikkuna llaktayta, tantaritapash ruraypacha llakikunamanta, shinallatak paykunapurallatak piñanakuykuna tiyashkamantami shuktak mushuk runakuna tantarikuna wiñarishka. Kaykunaka tukuyruna kuyurikunawan, ashtawanka runakunapak tantarikuna, shuktak tantarikunapashmi wiñariska. Paykunami chay mana alli llaktaykunata 90 watakunapi ama churachun harkaskakuna; tantarikunata rurashpa, llaktayukkunapak kuyurikuna, tukuy

runakunami charikkunapak llaktay tantarikunataka wakllichishkakuna, shinami chimpapurashpa makanakushka, chay neoliberal pacha Ecuador llaktamanta llukshichun nishpa ñakarishkakuna.

4.1.6. Neoliberal kawsayta hatun tupuy

Kay puchukay 15 watakunapi, Ecuador purishka ñanta rikukpika, shuksami tarpuykunallatami ashtawanka sinchiyachishka, karu Mamallaktakunaman katushhpa achka kullkita hapinkapa nishpallami llankashka. Shinami ñukanchik Mamallaktapi chikan chikan murukunata tarpushpa pukuchinataka ashtawanpash pishiyachiska, wakinpikarin tukuytami chinkachishka, chaypak rantika, karu Mamallaktakunamanta murukunata apamushpami, charikkunatalla ashtawan allikachishka.

Llankaykunata pishiyachishpa, allpa ukupi tiyakkunata surkushpa, pachamamata wakllichishpa, katuy-rantinaman kamachiyta churashpa, Mamallaktapillatak charik runakuna huchaykullkita kushkakunata tantachinata wakllichishka, chaymi Ecuador llaktaka shuktak Mamallaktakunawan paktata mishanakuyta mana allita ushashka, neoliberal churashka kamaykunawanmi, Mamallaktapak ruray llankaykunatak irkiyachishka. Shinami runakunapak hayñikunatapash mana paktachishpa ashtawanpash wakllichishkakuna.

Shinami, Mamallaktapak llankay wasikunatapash pukuchik llaktaykunatapash wakllichishkami ñawpa tukurik patsak watapuchukaypika rikurirka, shinami fenómeno de El Niño (1998) llakita mana chimpapurayta usharka, shinallatak 1999 watapi kullkiyuk wasikunapak llakikunatapash mana alliyachinata usharkachu, chay llakikunami ashtawan wakchayayta mirachirka, 1995 watapika 12.84% kaman wakchayay tiyarka, 1999 watapika 52.18% kamami Mamallaktapika wakchayay paktarka. Dolar kullkiwanka Mamallaktaka sinchiyarinkami nishka yuyayka ashallatami paktarka, chaymantami 2006 watapika ancha wakchayapash ñawpa chunka wataman tikrarka. Ranti chay chunka watapika shinallatakmi runakunapash mirarirka, chaymantami wakchayayka kutinllatak tikrarka. (4.1. milka).

4.1. milka: 1995 – 2006 Wakchakunapak, yapa wakchakunapak millpuy –runa yupayta patsakri–

Tukuy Ilakta	1995		1998		1999		2006	
	Wakcha	Anchawakcha	Wakcha	Anchawakcha	Wakcha	Anchawakcha	Wakcha	Anchawakcha
Suyu								
Kuntinsuyu	36,1	9,1	46,4	16,3	52,9	16,0	40,1	10,9
Punasuyu	41,7	18,5	42,2	21,8	51,4	24,7	33,8	12,2
Antisuyu	60,6	23,8	50,0	22,3	n.d.	n.d.	59,7	39,6
Kuska								
Paklla	63,0	27,4	66,8	33,9	75,1	37,7	61,5	26,9
Kitillakta	23,0	4,1	28,7	7,8	36,4	8,0	24,9	4,8
Mamallaktapi	39,3	13,8	44,8	18,7	52,2	20,3	38,3	12,9

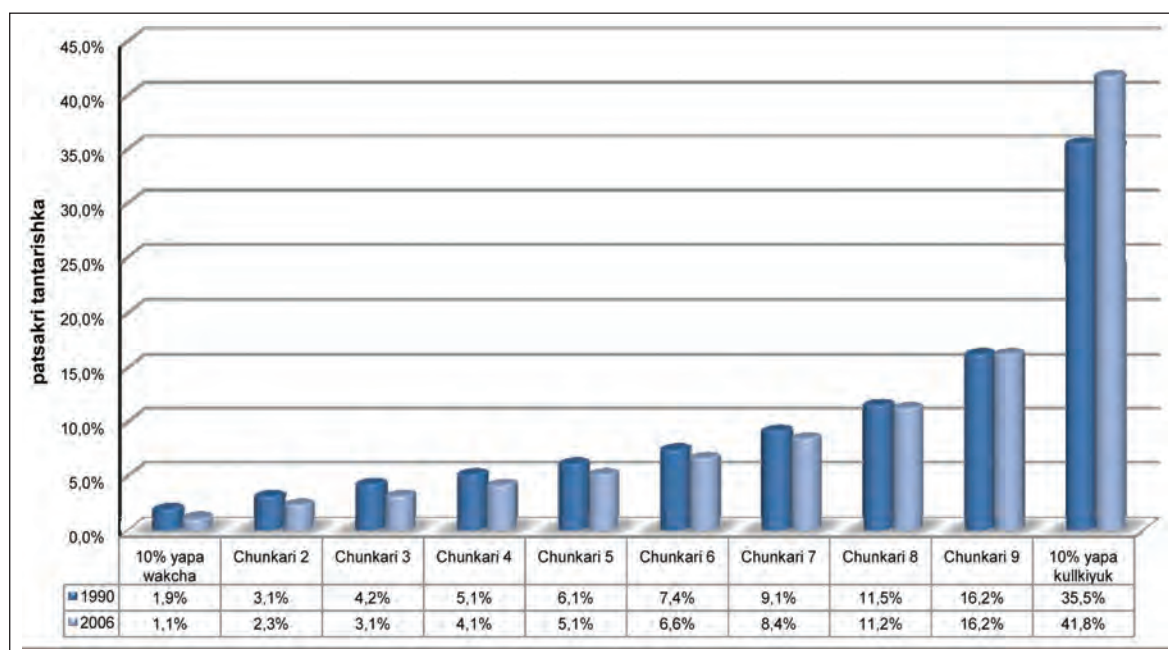
Sapi: SIISE-INEC, tawka watakunapi INEC, EC.

Rurashka: SENPLADES.

Pachamama llakikunawan shuktakyay, kullki chariyay llaki, shuktak kullkita Mamallaktapi churashkapash, runakunataka mana pakta pakta allichishkach. ENEMDUR tantari nishkashinaka, 1990, 2000 watakunapika ashtawan chariyukkunallami allichirirkakuna, ranti wakchakunaka, pusakniki chunkashkakunapi, paykuna chariskakunataka ashtawanmi

pishiyachirkakuna. Chay pachapi imashina tukuy runakuna chimpapuraykuna tiyashkataka kaypimi rikunchin: (Gráfico 4.4), 1990 watapika patsakmanta 10% ashtawan chariyukkunami 18.6 kutinwan kan, 10% kma ashtawan wakchakuna yallikarka, ranti 2006 watapakka kay chikanyayka 28 kutin yallimi karka (Ramírez R., 2007).

4.4 Shuyu: sapan runa wasi ukupi kullki imashina tantarin

Sapi: ENEMDUR, 1990-2006.

Rurashka: SENPLADES.

Ña rikuchishka shina, kishpiyri pachapika, Mamallaktapi charirayayta paskaypika, yachak llankakkunatami achkata mutsurirka, shinami llankakkunapurapash rakirirkakuna: shukkunaka yachakkuna, ranti shukkunaka mana yachakkuna tukurka. Shina llaktaywanka, shukpillami kullkikunaka tantarirka, ashtawanmi shinaka chullayarka²⁵.

Wiñariyta hawalla²⁶ rikukpika, hatun chariyay sinchiyashkami mutsurik rikurin, shinapash wakchayayta pishiyachinkapaka mana paktachu kan. Ashtawankarin runakuna wakchayaymi sinchiyashka, hatun yuyaypilla wiñariyka allikanata mana paktanchu, chaykunaka wakchakunapak kawsaypimi kimirishka kana. Ashtawanka Mamallaktapak wakchakuna

kimirichun, llankachunpashmi yanapana kan.

Mamallaktapak kullkikuna yaykuri, rantinakunapash runa llaktakunamanka mana paktakta rakirishkachu, chaymantami mana tukuykuna wiñarinata ushaskakunachu; tukuy llaktamanpash mana chayashkachu. Shina kashpami pukuypipash shukkunallapi tantarishka, hatun llankay wasiyukkunataalla yanapashpa, uchilla llankay wasikunataka wakllichishpa sakishka²⁷; achiklla katuy-rantita, llankaykunata mirachishpa, pakta kullkita kunatapash harkashkami. Ecuador llaktapika Gini tupuywan tupukpika, ashalla llankay wasiyukkunapimi pukushkakunaka tantarishka. (4.2. milka).

4.2. milka: 2005* Hillay kapukamay sinchitantari: Gini tupu rikuchi**

Imakuna	Upyaykuna(1)	Ñuñuykuna (2)	Mintalay (3)	Tampu wasikuna (4)	Wasichikuna (5)
Katuykuna	0,9651	0,9507	0,9411	0,8828	0,8015
Tiyakkuna	0,9519	0,9434	0,9412	0,9211	0,8948

* Utkashpa mutsuy llakikunata aklashka

** Gini tupu rikuchikka: kipuyi kutin kutin rakiripi mana pakta pakta tuputami rikuchin, 0 manta, 1 kaman kuyurikim kan. 1 yupayman kurishpaka ashtawan chullachullatami rikuchin, kutin 0 kuyurishpaka, rakirikuna pakta pakta kashkata rikuchin.

(1) Kimsachunka shuk llankaywasikuna, chaykunamanta kanchis katuy illakta rikuchin.

(2) Iskunchunka kanchis llankaywasikuna, chaykunamanta 46 katuy illakta rikuchin.

(3) Pusachunka llankaywasikuna, chaymanta 18 katuy illakta rikuchin.

(4) Kallari katuna kak Patsak llankaywasikuna.

(5) Kallari katuna kak Patsak llankaywasikuna

Sapi: Producto Indicador, 2005.

Rurashka: SENPLADES.

Karu Mamallaktakunamanlla katuyimi may alli wiñariyna ñan nishpaka, tukuy Mamallaktapi runakuna wiñarinatami harkashka, shinami tukuy suyukuna tantarishpa llakikunata alliyachinkapak may sumak munaytapash harkashka.

Kullki chariyayta ashtawan sinchiyachikuy pachapika, karu Mamallaktakunaman katunatami ashtawanka munarkakuna (shuk llaktakunapi katurik); shinami chay llankaytaka yapata yanaparkakuna, shinapash. chunka

watakuna washapika, chay karu llaktakunaman katukkunaka ashalla pukuy usuyta charirkakuna. 1992- 1997 watakunapika, 2.4% patsakri katuykunapika wiñariy tiyarka; ranti mana katukkunamanka 1.3% patsakri wiñarirka, kaypika punkara katuyka illanmi. Shinallata, chay pachallapitakmi punkaraman (katuriklla) achka kullkita churashkamanta, pukuyka (8.5% karka); shinalatak achik, yakupash (chaykaman manarak katuna karka) pukuypika (13% karka), shina ashtawan wiñarishkatami rikuchirka. Shina kashpapash, mana chakra tarpukkunapak tukuy

²⁵ Chay llakikuna mana alliyashka rikurinchu. Kunan rikukpika, mana yankachu kashka, kay ista llaktakunaman llankaypi llankakkunaka (katuy-ranti llankariy) 4 wata yalli yachakuyta charin, mikunkapaklla, mana kashpaka kay mamallakta ukupilla katuy-rantita llankakunapak rikuyipika (mana chariyaypak -rantinpak).

²⁶ Mana charikyay wiñarikami illashka rikurika shina hamutarin, pukuchinkapak mana Mamallaktapi tantarina llankay ushay tiyakpi; shinallata, mana aukiyayta sinchiyachishpa, ista llakikunata atikpi.

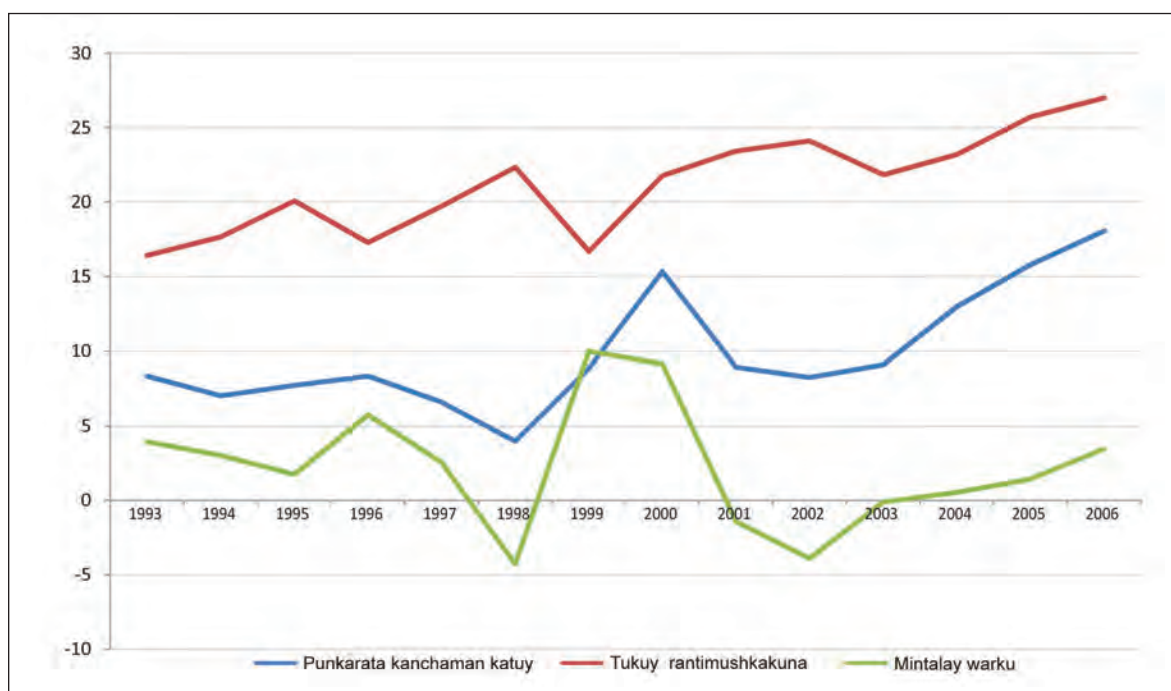
²⁷ Chanita churak llankak wasikunami, ashalla kashpapash, mana rantikkuna tiyakpipash, chanikunata wichayachinata ushan. Paykunapak katunakunamanta yapa kullkita mirachishpa katishka rikurin. Uchilla llankak wasikunaka, mana ima chanita katuykunapi churanata ushankunachu.

mutsurishka llankay makikunamantaka, ashalla 0.7% patsakrillami karka, mana achka wiñarirkachu. Kutin, mana katuna, mana chakrapi mutsushka maki llankaykunaka 82.7% patsakrimi karka, chaymanta 0.9% patsakrikaman kutirishka, shina llankaykunapi (Vos, 2002).

Kay yupay tantarikunaka, ishkay chunka watakunapi chinkarishkatami rikuchin, shina 1999 charikkunapak kullki wakaychik wasikunata, ama kullki illay llakipi urmachun nishpa, yanapashka kipamantaka, kullki mirarik, tiyaykuna wiñarikpash, yanka llullashkallami kashka, paykuna mana alli apashkamanta, mana allí kamayta apashkamanta, pakalla, paykunamanlla llankashkamanta, llaktayukkunapak wakaychishka kullkikunatami aparkakuna.

Dolár kullkita sinchiyachinkapaka, 2000 watapi hatun yuyayka karka, karu Mamallaktakunaman achkata katushpa, kishpiyri mintalayta churashpami ashtawanka paktashun nirkakuna. Tupushpa rikupika nimapash manatak paktashkachu, shinami rikunchik. 2000 – 2005 watakamanka Mamallakta kishpiyri kullkikamayta churakpimi 0.748% mantaka 0.812 yupaykaman wiñarishkata rikurirka, shina wiñariymi chariyukkunapak yuyaypika alli wiñarirka ninkuna. Shinapash katuna-rantinapi kullkikamayta wakllirishkami karka. Karu Mamallaktakunamanta apamuyka wiñarirka, 45.1% yupayman paktarka, ranti katunakunaka 34.1% yupayllapimi wiñarirka; chayka punkarapak chanikuna mana shuklla kashkarayku, shukpika wichayan, shukpika urayan, chaytaka mana kamachiyta usharinchu. 4.5. shuyu).

4.5 Shuyu: 1993-2006 Kanchaman katuy, kanchamanta rantimuy –mamallaktapi tukuy tiyashkamanta patsakri–

Sapi: Banco Central del Ecuador.

Rurashka: SENPLADES.

Kapuk rantikunapika utkashpami wiñarirka, ranti mana punkara kashka kapukunata shuk mamallaktakunaman katuyupika, mana utka wiñarirkachu; chaymantami llankay tiyanakunapash mana mirarirka, ashtawanpash pishiyashpami katirka, shinami runakunapak kawsayka ashtawan punchanta wakllirishpa katishka, llankaykuna illashkamanta, wakinpilla llankakkuna mirarirka, llankashkamantapash

ashalla kullkita kushkamantami mana alli kawsay tiyashka.

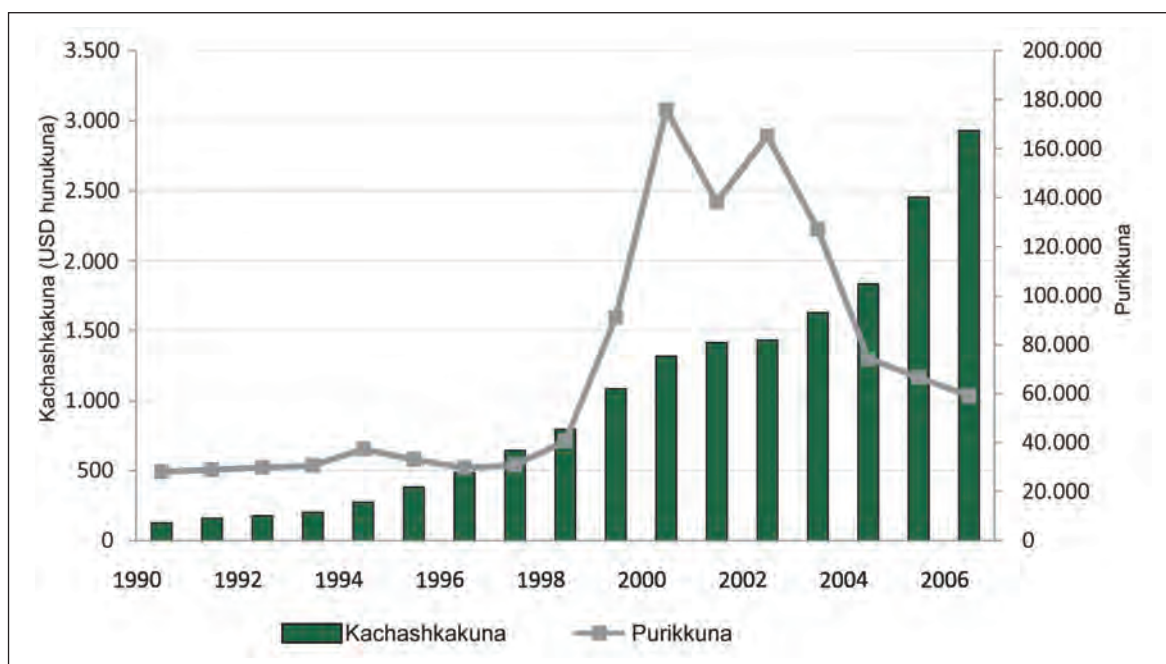
Achka punkarata karu Mamallaktakunaman alli chani kullkipi katushpapash, Mamallaktapak kullki chariyay sinchiyayta yanapashpapash, llankaykunataka mana mirachishkachu; ashalla ruraykunapi llankakkunata mutsushkamanta, ashtawanka kullkicharinapi katirishka kaymanta

mana mirachishkach. Llashachishpa rikukpika, 2001 watamanta mana allichu kashka, ashtawanka karu llaktakunaman purik runakuna kullki kachashkakunawanmi, ashata sinchiyarishka rikurin (4.6. shuyu).

Llakta yuykunami achka llakikunata apashka, kikin Mamallaktapak chariyukkuna, karu Mamallaktapak chariyukkunawan tantarishpa,

wakchakunapi mana yuyashpa, paykunapaklla yuyashkawan, munashkawan, mutsushkawanpash llaktay ñankunata churashkakuna. Chay llakikunaka achikllami rikurin: shina, llaktayukkunapura rakirishka, yapa piñanakushkapash. Rakirishka kashkamantami achkakunapak kawsaypash wakllirishka rikurin, shinallatak kutin kayshuk manyamanka achka charikkuna, wakllirishpa, llakichishpa Mamallaktataka katinkuna.

4.6. shuyu: 1990-2006 Shuk llaktakunapi llankashpa purikkunapak kullki kachashkamanta

Rikuy: 2006 kuski killakamanmi rik-tikramuy purikkunapak yupay.

Sapi: Banco Central del Ecuador, Instituto de Estadísticas y Censos.

Rurashka: SENPLADES.

4.1.7. Allpa pachapak llakikuna kunan Ecuador llaktapak sinchi ushaykuna

Kay puchukay 200 watakunapika, Mamallaktapak kawsay llikapika llakipachami kashka, Europa llaktakunapi, (shukniki llaktakuna nishkapi) 23 kutinmi hatun llakikuna tiyashka, chay llakikunaka mana kullki illaymantallachu kashka. Ashtawanpash chay llakikunaka, pukuymanta, alli shunkukanamanta, ifinamanta, mikuymanta, kuyuchik kapukunamanta, pachamamapak llakikunapash kashka, shukpi nishpaka, tukuy llika kullkipilla yuyakkunamanta. Pachamamapika ashtawan hatun llakika, Estados Unidos llaktapi kullki katuykunapi llakikuna tiyashkamantami tukuy allpapachata katichishka. Kullasuyu Mamallaktakuna, mana paykuna ima

huchakunata charishpapash, kunanka llakipi rikurin.

Neoliberal tantaripak llaktaykunaka, chay llakikunata ñawpa yuyaykunawan rikuyipika llankayñankunaka, muyuy llakikunaman, mamallaktapak kullkitapash pishiyachina karka. Kutin Mintalaypika, maymanpash katuy-ranti ruranallakanman, shinallata kullkita paktachinkapakka, llankaykunapimi llakichinman karka.

Ecuador llaktaka kay llakikunataka, mushuk alli yuyaykunawanmi chimpapurashka: ashtawanka wakchakunata mana llakichina yuyaywan kutichirka. Chay llakikunamanta harkarinkapaka utkalla rurana llaktaykunatami churashka;

shinallatak, shamuk yalli watakunaman, ashtawan shamuk karu watakunamanpash rurana llaktaykunatami churashka. Shinami Mamallaktataka hatun llakikunamanta harkay yuyayta churashka. Kay llakikuna manarak hapishka kakkpika, runakunapak kawsayta alliyachinata ushanmanmi karka.

2006 watamanta utkashpa alliyachinata mashkashkamantami ñukanchik Mamallaktaka paypak ushayta hapinkapa karka, chay yuyayka ashtawanmi katina kan, ishka yuyaykunata rikushpa: shuknikipika tiyashka mamallaktapak kullikunata allita kamashpa; chaykunaka llakikunamanta pishiyashka kullkiwan; ishkanikipika, tukuy Mamallaktapi kawsak runakunaman alli llaktaykunata yanapachun, Pakta yuyakunapi sinchiyachina; shina rurashpaka llakikuna chayakpipash wakchakunata ama llakichichun, ama Sumak Kawsaytapash wakllichishpa, Mamallaktapak shuktakyachitapash allita apachun.

Kunan pachapika, kullkiyayka achiklla yuyaymi sakirin, kay llakikunaka kullkikamakpimi wakllichinka, chayka kipa punchakuna ruray yuyaykunapimi rikurinka. Chaymanta kullikunata tikra ruray katinapika, kuchulla wata, shamuk yalli wata, karu shamuk watapash rurankapakmi yuyarina kan. Tukuykuna yuyarishpa arinishka kankapa, shinallatak Mamallaktapi tiyak kullikunatapash may allita kamankapa, Mamallatapak llaktaywan pakta kachun, shina shuktak Mamallaktakunamantapash mutsurishka kullkita ashtawan mañankapa. Mamallakta kikin kashkata sinchiyachishpa.

Kullki tantaypika, llakta runakuna huchay kullkita kunamantami sinchi kakkpipash ashtawan alliyachishpa katina, mana shina rurashpaka kullkita mana alli tantayta usharinkachu, shinallata, tukuy runakunaman, mana ima rakinata ushankachu.

Punkara kaputa wakaychishkata ashtawan mirachinkapa, pukuykunapipash chikan chinkanta mirachinkapa; shinallata pukushkakunata ashtawan allicina llankaykunata churashpa; katuna-rantinakunatapash chikanyachishpa, hatunyachishpa, kaykunami ashtawan utkashpa rurana kan, kanllamanta llakikuna ñukanchiktapash ama llakichichun.

Kullki tukuchipika, Mamallaktapak llankaykunapi, kamaykunapi, paylla kanatapash pishiyachinami kan, kullkitaka ama imapipash tukuchinkapakllachu kan, ashtawanka, mamallakta paktaykunata rurankapakmi kan.

Shinallatak kamaykunapi kullkita alli kamankapaka shuk mushuk kullki llikata shayachina kan, chikan chikan kallari llakta runakunapak kullki llankayta churashpa kimirichinami kan. Shinami Mamallaktapika kullkikamayka achiklla kachun, utkashpa ruraypash kachun, shinami, kullkitaka sapan sapan runa llankaykunaman yanapana (ashtawanka wakcha runakunaman, shinallata chariyuk llankakkunamanpash), shinami, shamuk watakunapika llankay tiyanata, pukuchikunapipash, runa kawsaipi allikayta yuyashpa, uramanta kallariyashpa kullki tiyayta sinchiyachinkapa. Kullki llikata mushukyachinkapakka, Banco del IESS, Banca Publica, Red de Seguridad Financiera alli llankaykunata mutsunchik; shinallata shuk katuna-rantina kullkikunatapash rurana.

Shuktak Mamallaktakunawanka, may alli sumak yuyaykunawanmi mamapachapak mintalaypi pakta pakta yaykurinata mashkana. Kunan pachakunamanka ashtawan hatun yuyayka, katuy-rantikunapi hapishka kuskakunata mana kichuchina kan; ashtawan shamuk karu pachakunamanka chikan chikan pukuykunapi shuktak katuna-rantina kuskakunatami mashkana. Kay yaykurika, kipata Sur-Sur ashtawan wankurina yuyaypakmi yanapana, shinallatak UNASUR tantaritapash sinchiyachinkapa; Shuktak mamallaktakunapak katillankay yanapashpa, shuktak mushuk kamachiykunata churashpa, shuk paka pakta kawsayta pachamamapi churankapak.

Kullki chanikunamanta allpapachapi makanakuykuna tiyakpika, shuk alli harkak ñankunata churanami kanka, kamachiy tupukunatapash mamallaktapurapi churana kanka (ama rantiykuna yaykushpa, llakta pukuyta wakllichichun), chaytaka Mamallaktakunapak saywapillatak harkana.

Mitsarinapika, chay Tratado de Libre Comercio arininakuytaka allinta rikushpami mitsarina, kikin Mamallakta ukumanta Sumak Kawsayta wiñariyna kullkikamayta harkak kashkamanta mitsarina, ima llakikunatapash allichinkaak. Shinallatak Mamallaktata harkaktapash wiñachina, ima llakikunatapash allichinkapak. Ashtawanka hatun ruraykamaykunawan rikuna, ista llakta llankay wasikunawan piñanakuykunata apana; chaykunata harkakanaka, mamallaktapak llankay kullki paktaymi kan, kutin chaymi, shuktakyanataka harkanka.

Llaktaykunapika, llakikuna tiyashpami, mana allikachik runakunata rikuchin, chaymantami

tukuykuna yuyarishpa, arininakushpa, alli ñankunata wiñachina, chay llakikuna ama ashtawan mirarichun utkashpa harkana. Chaymanta sinchi kamachiykunatami churana kan, ima llakikuna tiyakpipash tukuykuna rimanakushpa, shuk mushuk alli yuyaykunata mashkankapa, shinallata shuklaya mashkay kawsayta rurashpa atinkapa.

4.1.8. Runakuna mirarikuyman

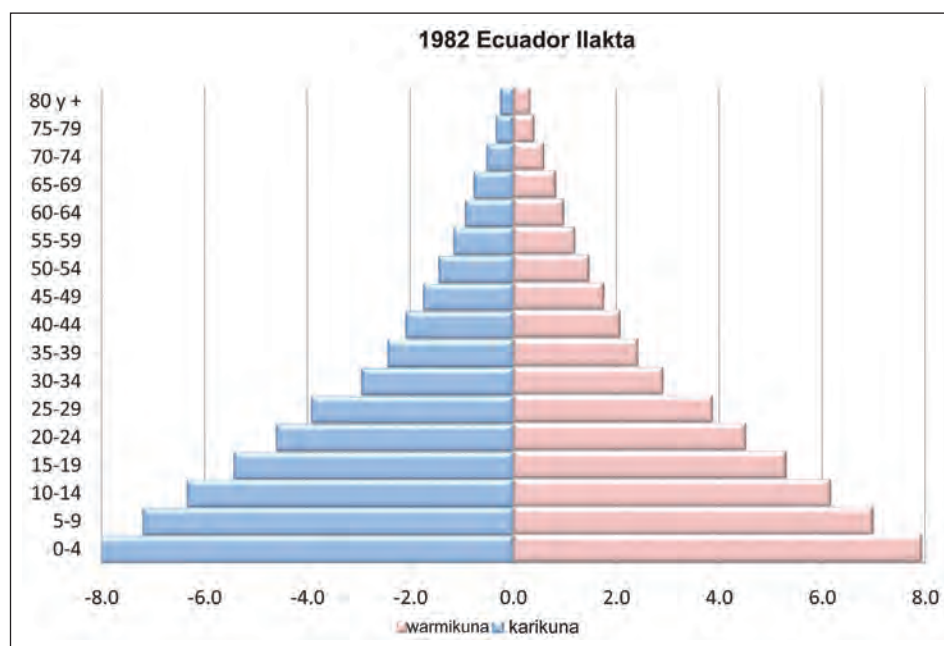
Kipa pachakunapak alli ñanta wiñachinkapaka, mashna runakuna tiyashkata, tiyakrikta yachana kan. Ecuador mamallaktapak 2025 watakaman imashina kakrikta, mashna runakuna yuparinamanka tawka yuyaykunami tiyan.

2025 watapak yupakkunapak yuyaypika, Ecuador llaktaka 17.1 hunu runakunatami charinka. Runakuna 2020 watamanta, mirariypika ashata pishiyankami, watapika 1.1% patsakrikaman mirarinka; shinallata wawa charinapika, sapan

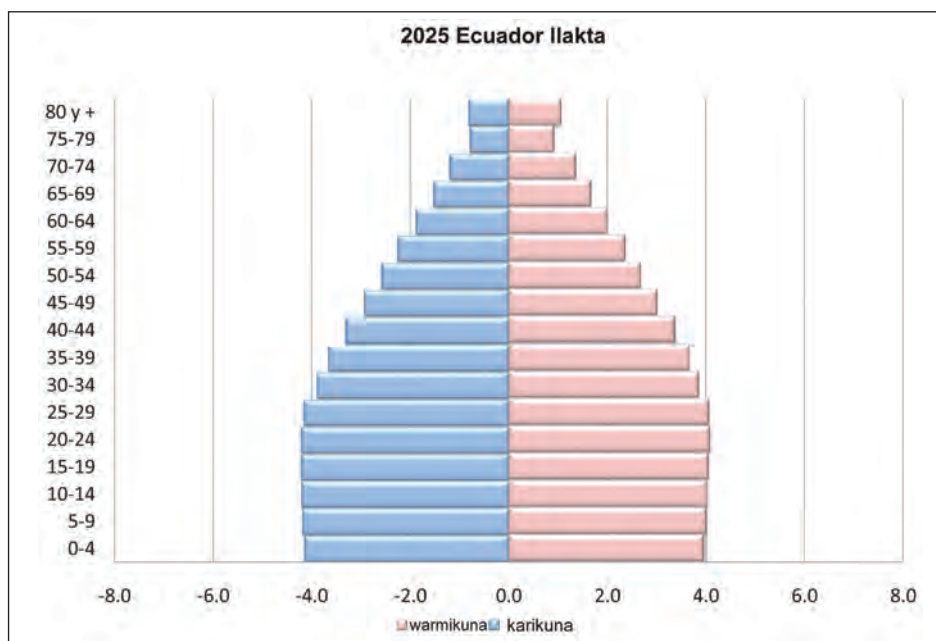
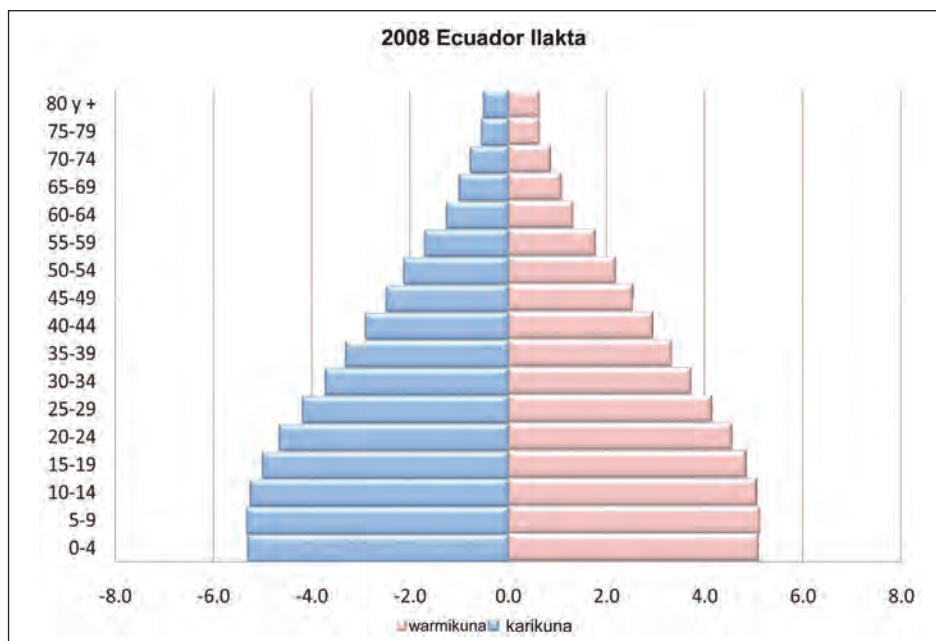
warmimi 2.1 wawakunata charinka, shuklaya nishpaka tayta-mamakunapak ranti. Shinaka achka runa mirarimi tiyanka, shinapash, chay mirarika allimanta allimantami mirarinka.

Shinallatak runakunapak paktay kawsay pachaka 2 watapi yalli mirarinka, 77,5 watakaman chayanka, wawa wañuykunapash chawpikaman pishiyarinka; 2008 – 2025 watakaman, shuk waranka wawakuna kawsaywan wacharishkamanta, 20 manta 11 kaman yallinka. Chaymantami chikan chikan wata tantanakykunapi rikurinka. 15 watata manarak charikkunapash pishiyarinkami, 31.2% - 24.5% kamanmi urayanka, ranti 15 watamanta 64 watayukkamanka 63 - 66% patsakrikaman mirarinka; kutin 65 watamanta yallishkakunaka 6-9,3%²⁸ kaman mirarinka. Kayta alli rilukupika, chay pachapika rukuyashka runakunami ashtanwan kawsankakuna, imashina Ecuador llaktapak runakuna, katik shuyukunapi 1980 watamanta rikurinkuna.

4.7. shuyu: 1982; 2008; 2025 kari warmi, mashna wata chariktapash rakishka yupay

²⁸ Kaya mincha, ima tukunata rikukkunaka ninkunami, kunanka ashalla wawami wacharikun, shukmantaka runakuna ashtawan unay kawsaytami charikrinkuna; chaymanta rukukunaka 2008 watamanta 2025 watakamanka, ishkay kutipi mirarinka. Kunanka manarak 15 watata paktak wawakuna, 100 tiyashkamanta, 27 rukukuna 60 watayukmanta yallita tiyankuna; chaymanta, 25 watakamanka 54 ruku yuyakkunami tiyanka.

Sapi: INEC- Censos de Población 1982, Proyecciones de Población, 2008 y 2025.

Rurashka: SENPLADES.

Kay pirámide umayay shuktakyappika, llankay ushak runakuna, shinallatak rukukunapash miraririnkami, ranti manarak chunka pichka watayukkunaka pishiyashpami katinka²⁹. Shina llankak ushay runakuna “ventana de

oportunidades” paskarinka, chaypachami llankay ushay runakuna mirarikpi, pkuykunapash mirarinka, shinallata mamallaktapak tukuy tiyakkunata, mushuk llankakkunawan³⁰ mirarishpa rinka. allimanta llankaykunawan

²⁹ Kay manarak 15 watata charik wawakunaka pishiyankami, shina 108.000 wawakunallami tukunka (naka 6.300 wawallaman shuk watapi paktanka), kutin llankak watayukkuna, ruku yuyakkunapash 2'600.760 runakunami mirarinka.

³⁰ Kaypi rikushpaka, runakuna mirarika chay 2025 wata paktaykamanka, shuk patsak runakunamanta 51% patsakriman urayamunkakuna.

kay mintalayman achkakunata yaykuchikpika, kapukunapash ashtawan mirarishpa katinka, shina allpachapak charirayypash wiñarinka.

Chikan chikan watayuk runakuna shuktakyarishpa katikpika, rantishpa millpuykunapika shuktakyarinkami. Shamuk 17 watakunapika, manarak 15 watata charik runakunaka tukuy kapukuna tiyakkuna rantinapi, mikuypi, wata pachapi wiñarinka, illakmanta washamanmi tikranka (-0,1%). Ranti 15 watamanta 64 watayukkamanka wata pachapika 1.5% utkashpami mirarinka, shinallatak rukuyashka runakunapash ashtawanmi mirarinka, kunanka 2,4 kutimi ñawpa 3.8% yupayta yalli wiñarinka.

Alli kayman tukuy rantishpa tukurishka kapukuna shinallatakmi, rukuyashka runakunapak mutsurishkakunapash yapatami wiñarinka, kutin 15-64 watakaman watayukkunaka yallimi wiñarinka, ñawpaka (1.9%) kaman, kunanka (3.8%)kaman, kutin manarak 15 watakunata charikkunaka illakmanta washaman wiñarinka shina (-0.2%).

2010 watamantaka, 5 watayukkuna 14 watayukkunapash, pishiyarishpami katinka, chaymantami wawakunapak kallari yachay mutsupash pishiyarinkami. Ranti 15 watayukkuna, 17 watayukkunaka katik yachakuytapash achkatami mutsunkakuna, 2015 watakamanka achkakunami mirarinka, chay kipa kutin pishiyarishpa katinka. Ñawpa tantarikunapak rantika, 18 watayukkunamanta 24 watayukkunakaman sumak yachana wasitami mutsunkakuna, shinami 2025 watapika 1'983.000 runakunami paktanka. Chaymantami astawanka chay watakunapi sumak yachana wasikunatami mirachina kanka, chaypakka llankashpa pukuchikkuna (Población Económicamente Activa) ashtawanmi mirarishka kanka.

Alli muskushpa rikurikpika chay, llankashpa pukuchikkunami llaktakunapak PEA nishkaka watanta 2.2%³¹ kaman wiñashpa katinka. Chayka sapan watatami 170.000 runakuna mushuk llankayman yaykunkuna. Shina karpika kunan 7% llankay illak runakunata kawsachinkapakka, sapan watami 154.000 llankaykunata mutsurinka.

4.2. Revolución Ciudadana tantanakuypak 31 killa

4.2.1. Llaktay mushukyay: llakta ushayta chariyukkuna llapishkatamanta Pakinakama

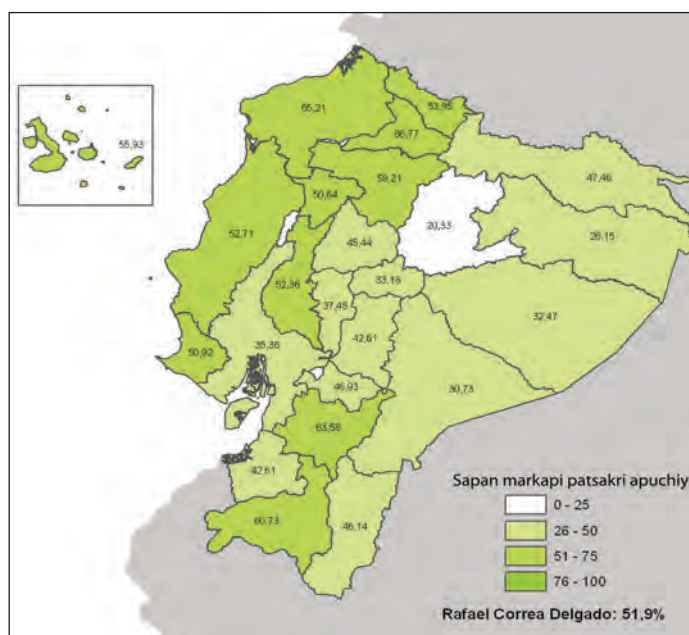
27 punchapi, ayriwa killapi, 2009 watapimi akllakkunaka 51.99% pushakkunawan Movimiento Patria Altiva y Soberana (PAIS) tantarita allinishpa kutintak akllarkakuna, shinami Correa- Moreno pushakkuna tikra pushakkuna tukurka, 2009 watamanta, 2013 watakaman Mamallaktata kamachun, ñawpaka mana maykan shinaka akllashka karkachu. Chunka watakuna llaki makanakuy, hatun kamachikkuna urmay pacha yallishkatimi. Ecuador llaktayukkunaka, kutin paykunallatatak Mamallaktata kamashpa katichun akllarkakuna, paykuna Mamallaktata shuktayachishun, mushukyachishun nishkakuna.

Manarak 29 puncha, ayriwa killa, 2009 wataman chayashpaka, Ecuador llaktayukkunaka kimsa kutinmi ari nishpa shitarkakuna: Mamakamachiy killkak Tantanakuyta rurankapak, arinishpa, Kamachiy killkak runakunata akllanapi, mushuk Mamamachiyta ari nishpa, shinami Revolución Ciudadana pushakka, Mamakamachiymi sapishina kan nirkami, shina shuktak llaktaykunata, kullki chariyayta, runakunata shuktakunatapash alliyachinkapa, mushuk kawsayta Mamallaktapi wiñachinkapa karka. Kay tukuy yuyashkakunataka, llaktayukkunaka arinishpami shitarkakuna, shinami mushuk Mamallaktata rurankapa munarkakuna, shinallatak mushuk wiñarikunatapash churankapa kallarikirka.

Ashtawankarin, kay puchukay 30 watakunapimi, apuchi wiñaykawsaypika Mamallaktapak suyukunapi rakirishka mana alli achiklla rikurirkachu (Cuntisuyu / Antisuyu, Quito / Guayaquil) llaktakunapi pantaykunami rikurirka. Kay shuktakyachina yuyayka Guayaquil llaktapipashmi misharka, puchukay 15 watakunapika PSC charikkunami Guayaquil kitipi, Mamallaktapipash tukuy ushayta charirka, paykuna nishkata imakunatapash rurankapa charirkakuna (4.1 shuyu).

³¹ Kay 2008 watapi 6.3 hunu llankak runakunamanta, 2025 watakamanka 9.1 hunu llankak runakunami mirarinka.

4.1 shuyu: 2009 Mamallakta Pushak akllaykunamanta llukshishka

Sapi:
Consejo Nacional Electoral.

Rurashka:
SENPLADES.

Imashinami allpashuyupi rikunchik, Llaktayukkunapak Revolución Ciudadana yuyayka, tukuy Ecuador llaktapimi yanapayta charin, shina kashpami ñawpa charikkunapak tantarikuna, kay ishkay chunka watakuna yallita llapishpa, Mamallaktapi paykunapak yuyaykunata churashpa kawsashkata pitishka. Kamachiktaka tukuykuna alli nishpa yupaychashka, ranti chay ñawpa kawpay tantarikunata tukuykunami mana alli nishpa **tunkushkakuna**, shinami ushaykunata shuktakyachishka. Kunanka chay llaktay tantarikuna, achkata chariyukkuna, paykuna tukuy Mamallaktapak llankaywasikunata rikurayashpa kawsana ushaytaka pishiyachishkakunami. Mamallaktapak kimiri ushayka, llaktakunata, kullki chariyay, ushaymantapash rakikllapimi sinchiarinka. Kimsa watallapi, akllay shitaykunapi suktaniki kutin mishashka, kamachiykunata mushukyachishpa Mamallaktapika yanapayta, yupaychaytapash paktashka, chay paktaykunami, mititukushpalla ushaykuna tiyaktapash chimpapurashpa mishayta usharin. Kay 31 killa, llaktayukkunapak Revolución Ciudadana tantanakuyapak paktashkakunami llankaykunapika ashtawan rikurin.

4.2.2. Mushuk kishpiyri katik, rikukuykuna

Mamallaktapak ashtawan hatun llakikunata, mutsurikkunatapash shuktak mushuk yuyaywan,

tukuykuna tantarishpa shuktakyachina pachami kan, shinallatak Mamallaktapak kikinyaytapash wiñachinami kan, may alli kawpaykunata wiñachishpa, Sumak Kawsayman tukuylla chayankapa.

Kay pacha wiñaykawsay ñanpika, mushukyachina, shuktakyachina, alliyachina yuyaykunata paktachinaka achka sinchimi kan. Shinapash shina yuyaykuna, llakikunata wiñaykawsayta alliyachinkapak mushuk ñankunatami rikuchin. Ashtawanka, Allpamamapak kullasuyu Mamallaktakunapi, XXI patsakyay kallarikunapika, neoliberalismo yuyayka ñami achka ushayta paykunapura hapishkarka, achka kullkita charikkuna, ruraykamayuk wasiyukkunapash shinalayami charirka (Harvey, 2007).

Kallari kullki kamay waklliripika, kay Pachamamapak chikan chikan Mallaktakunapak kullki kamaypi, neoliberal yuyaypak samaykuna sinchiyashka katikuypipash, tukuypi Mamallakta kamachun yaykuchun mutsurin. kullki mañachikunata, kapukkunata, rantikkunatapash sinchiyachishpa katinkapak; shinallatak kullkikamay llikakunatapash kishpichinkapa.

Apya-Yalapak tawka Mamallaktakunapimi neoliberal yuyaypak katikillata, llaktaykunata chinkachinkapak yuyaykunata, kullkita charinapi manarak waklliripika, ñami hatun kullki wakllirik iñukuna rikurirka.

Chaymantami XXI patsak wata kallarimanta mushuk llaktay tandarikunami ushayman chayarkakuna, ñawpa llaktay katuna-rantina yuyaykunawan, runakunaka ñami shaykushka karka, chaymantami kay mushuk llaktak yuyaykunarikurirka. Shinami kay mushukyankapak pakirishka yuyaywan, pishilla kullki charina wiñariwan chakrurishpa, neoliberalpak llankayñankunawan runakunata ashawan wakchatukuyan kacharkakuna, chullayaypashmi mirarirka; runakunaman tukuyami hayñikunata chinkachirkakuna. Chay llakimi wakin Mamallaktakunapi chinkayta kallarikukpi, wankurishpa runakunaka achkatami piñarirkakuna, chaypi Mamallaktapak llankay wasikunapash mana ima rurarkakuchu. Shinaka chay llaktay tantarikunapak mishaypika runakuna aynirishpa akllaypi arinishpa shitashkakuna kanchu (Ramirez F.2006:30-44).

Mamallakta Tantari ashtawan llankaypi yaykurichun nishpa, runakunapak alli kawsayta ñawpaman purichina yuyaywanmi hatun ruray yuyayta kutin churashka, chaytaka kay patsakyay wata kallaripimi rikurirka, suyupika tawka Namallaktakunami shina kallarirkakuna. Chay chariyay yuyaykunaka neoliberal tiyashka katimi rikurirka, kay pachamantami Mamallaktapi tiyashkakunata tukuy runakunaman paktata rakina yuyaywan, llankay wasikunata sinchiyachina yuyaywanpash atirin, shinallatak Mamallaktapak ushaykamay wasikunata sinchiyachirka, shina tawkasami wiñarikunawan mushuk kawsayta mashkankapa.

Ecuador llaktapak kamachik llankayñankunata, 29 puncha, karwa killa, 2007 watamanta, 2009 watakamanmi, mushukyashka llaktaykunata churashka. Chay yuyayka shuktak Mamallaktakunatapashmi kuyuchikun. Chaymanta, ñukanchik Mamallaktashina kay yuyay llaktaykunawan katikpika, asha watakuna kipaka tukuy shuktak kullasuyu Mamallaktakunapash kay shina llaktaykunata wiñachinkakuna. Tukuy Runakunapak kawsayta alliyachinkapa, neoliberal kawsay pachata mishankapa mushukyanka.

4.2.3. Mamallaktapak tukuy mushuk ruray ushaykuna: Mamakamachiyka achik pachashina

Kay 31 killakunata, Mamallaktata pushayman Correa kamayman chayamushkamantami tukuy Mamallaktaman llankaykunaka shuknipimi rikurin. Mamallaktapak kati ruraykunapi

kutinllata ashtawan hatun ushay llankaykunata, paktay llankaykunata, kamaykunata rurarka, shinallata Mamallaktapak kullkita kuk kuskakunata, tiyashkakunata paktapakta rakinapak llaktaykunatami churashka. Kutin karu Mamallaktakunawan apanakuyypika, tukuy suyupi Mamallaktapura tantarinata ashtawan sinchiyachina yuyaytami churashka, shinallatak allpapacha kawsaypi aukillay yuyaywan kishpiyri, kimirichunpash shayachishka.

Shina mushuk yuyaykuna, llankaykunata purinapi churashkamantaka, ñawpa llaktay tantariykunawan, ashtawan charikkunawanpash hatun piñarinakuyumi rikuy kallarini, chaypika liberalismo yuyayta charikkunami kan: hatun ruray kamayukkuna, kullkikamayukkuna, kullkikarayukkuna, shuk charikkunapash. Shinallata tawka mamallaktapak llankaywasikuna, mamallaktapi llankak runakunapash, paykunaka kullkipilla yuyak runakunawan allikachishpa, mana mushuk pushay yuyaywan shuktankapak munankunachu. 2006 watapi Rafael Correa pushak kankapak, ña mana kullkipilla yuyaytaka allikachirka, ashtawan shuk pakta pakta kana mushuk yuyaykunata churashpami, chay yuyaytaka irkiyachirka.

Lakta runakunapak yanapaywan, irkiyashka kullki yuyaypilla llaktaykunata mana allikachishpa, 1990 watakunamanta chariyukkuna kay Mamallaktata wiñachinkapak yuyaywan apakushkamanta, Rafael Correa, paypak llaktay tantari Alianza País (AP), shinallata pushak kashpapash, chay charikkunapak kawsaylayataka, sinchitami waktarka. Paypak kamanapi hatun llankayñankunaka chay ishkay chariyukkuna tantari kichunakushpa, llapinalla yuyaywan ushaymantaka karuyashkami kan. Chay tantarikunami 1979 watamanta kamay ushayta kichunakushpa katimushkakuna; shukkunaka Partido Social Cristiano tantaripi wankurishka kashka, chaypimi Izquierda Democrática (ID), Democracia Popular (DP) tantaripash kunankaman katinkuna. Shinallatak Abdalá Bucaram katirishkakunatapash, chariyuk Alvaro Noboata, kutin paypak rantipika, Lucio Gutierrez chawpipi kayman chayman wankurirka yachakpi, chaypi churarka; paymi Noboata tantarikunawan, Partido Social Cristiano tantariwanpash tinkichishpa kawsakkarka (Unda: 2008).

Kay tukuy chariyuk tantarikunawanmi, mushuk pushakka, chimpapurashpa mishashka. Shinami

chay hatun chariyuk Isaías tantaripak charishkakunata, 200 yallita charishkakunata kichushka, (sitwa killa 2008 watapi) Mamallaktaman tikrachirka. Shinallatak chay charikkuna Mamallaktaman kullkita kuna kashkatapash tikrachichishpa chaskirka. Shinami mamallakta tukuykunaman kashkata, wakchakunaman llankay mutsuyta Revolución Ciudadana rikuchirka, Chaymantami ñawpa sapiyashka neoliberal yuyaypak ushayta irkiyachishpa rin.

2008 watapi Asamblea Nacional Constituyente runa akllaykunapi, ñawpa 1979 watakunamanta mamakamachiya wiñachik chariyuk llaktay tantarikunami chay akllaypika mishay tukurkakun. Ñawpa patsak puchukay watakunapi, Hatun charik tantarikunapak llaktay kamachikunaka waklliri kallarikami (PRIAN, Sociedad Patriótica), shinami chaykunapak rantipika (Alianza País) tantari, shuk uchilla lluki tantarikunawanpash Asamblea ukupi, achka piñanakuy chawpipimi rikurin. Shinami kutin Ecuador Mamallaktapak shuk mushuk llaktay ushayyuk tantarikuna rikurin.

Shina pachapimi shuk mushuk Hatun Kamachiy ruray yuyay wiñarirka, chaytami 28 puncha, kuski killapi, 2008 watapi llaktayukkuna ari nishpa shitarkakuna. Pushak kamachikunapash kutinllatak arinishpa shitarkakuna, Mamakamachiya kay yuyaykunami ashtawanka charin:

- runakunapak yanapak kullita rurayta churana
- Mamallaktata tikra shayachina, alliyachinapash
- Mamallakta kamayta shuk llaktakunapi ushay
- Mamallaktapak llankayñanta kutin charirayana
- Pachamama wiñariya kamachiyna

- Pachamamapak hayñikuta ushnuna
- Tawkasami kawsayyuk Mamallaktata riksina
- Runakuna ayninakuchun, llaktayukkuna ushachun ñawpachina
- Mamakamachiyyuk Mamallaktata wallpana
- Hayñikunata mirachina
- tukuy akllanakuykuna ukuyayka, 16 wata yalliyuk wamrakuna, shuktak Mamallaktapi kak runakuna akllanata ushanmi, shinallatak kishpiya kichushka yankamanta wichkashkakuna, chapakkuna, awkakkunapash akllanata ushankunami.
- ortodoxo yuyaymanta chikan wiñariya wallpana
- llakta runakuna awkakkunapak hawapi ushaymanta

Shinami Mamakamachiy *neoliberalismo* yuyayta chimpapurankapa runakuna hatari pachamanta tantashka, wanakuykuna munaykunatapash, Mamallakta mushukyari, shuktakyari ruraykatita charin, mushukyachinatapash charinmi. Imashina Mamallaktapi llaktay wiñariya apamuyka mushukyari wachuta, mawkayashka kawsana llakta pushayta rikunamantami ashtawan shayarishka. Mamakamachiypi nikukshina Mamallakta pushay llankaykatinata yallishpa tantarinata sinchiyachishka. Ecuador Mamallaktapi kawsakkuna achka shamuk watakuna imashina kawsayta paktankapa arininakuchinmi.

Mawkayashka llaktay tantanakuykunata millay hawapi, chaypak rantika ashtawan runakuna kimirina ushay aynirimi rikurin. Kay yuyayka ashtawan Mamallaktata mañaraymi kan, shinallatak wiñariy ñanpi mana mintalaylla tiyachunmi rikurin (4.3. milka).

4.3 Milka: 1998-2007 (%) Watakunapi Mamallaktamanta mintalaymantapash Ecuador llakta llaktayukkuna imashina yuyanmanta*

Imakuna	1998	2000	2002	2003	2004	2005	2007
Mintalakuy kullikamaypi iñipakuy	73	61	54				44
Mintalay kуска Kullikamay llikawanllami Mamallaktaka wiñariyman chayanka				45	51	59	40
Shukpaklla llankakwasika wiñariynapaka mutsurintakmi					66	59	43
Mamallaktami tukuy llakikunata allichinata ushan	25	30		23		20	38

*Tapushka kamupika mana tukuy watakunapak willayta rikuchinchu.

Sapi: Latinobarómetro, 2007.

Rurashka: SENPLADES.

Kay llaktay yuyaypurapika, kullikamanta llankanata Mamallakta kutintak kallari llankaypi churanami mutsurin, llakta wiñariyapash kallariypi churanapashmi. *Bresser Pereira (2007) hapishka* wakin yuyaykunamanta, kay mushuk rurarikukrak yuyayka, yuyaykuna kallari tariinka, churarinka.

a) Mamallakta pushay yachayta tukuykunapura wallpankapa mutsuriyka pukuypak kullkichuray, mushukyay, llankay tiyachun, runakuna yaykuri tiyachunpakpash yachana;

b) ñawpakman rinapak kullki kuyka, mamallaktapak mamakullki hawapi, kikin wakaychishka kullki hawapipash rurarishkami, mana paya yuyaykuna nishka shina, kanllaman kullki churashkamanta, charik mamallaktakuna kullki kachashkamanta rurashka kanchu;

c) kullki tiyaypi alli kayta rikuy pika mana chanimantallachun kana kan, ashtawanpash mishanakuk kullki chimpapuray mana yalli achka kak wawa kullki, ashtawanpash llankaykuna tiyachun, mana mama kullkiraykulla yuyana kanchu.

d) Mamallakta kullki alli kayta charina mutsuyka, yallik 1950/1980 watakuna wiñaririmanta chikankayachikmi, shina ama

Mamallakta pakirichun, wiñarinapak sapi hillay (shinapash, llaktapi mañaykunata hatarichinkapak, tukuykunapak kullkita manuy).

e) *macroeconomiapi* rikushpaka, mana kullki puchukllata shuyashpa tukuykunapak kullki wakaychinatami mashkarin, shina rurayka mañachishka kullkikunamanta ama tukuykuna rikuchunllami shina rurarin;

f) rakina, kutintak rakina llaktayukkunata tankana, ishanchishka paktana yuyay milka ukupi hayñita charik runakunata sinchiyachina, Mamallakta ukupi katuna rantina ukuta sinchiyachinapash (Brasser Pereira, 2007).

Ecuador Mamallaktapika, mushuk Mamallakta pushakka tawka rikukushka ñankunatami purimushka. Mamallakta pushay yachay kuskakunapak yallik 2001-2006 watakunapi tukuykunapak kullkikuna churaytapash wallpaytapashmi tikra churashka. Watapi Mamallakta kullki churaypika, Mamallaktapak Ukupi Tukuy Sami Tiyakkuna (MTT) mantaka 6,5% patsakrimi kashka. Kutin 2007-2009 watapakka AMTT 9,9% patsakrimanmi chayashka, kayka 50% patsakriwan kanchis watakunata yalli churashkami rikurin. Kaywanmi shuktak pushay yachay wiñana kashkata rikuchin. Kaywanka Mamallaktapi

tiyakta, tikra rakinata kikin mintalay kamachiytami mashkan.

Mushuk Mamallakta pushakka shukkunalla kullkishpa charikyakkunapak llankayta, kamachiywan kumuchina yuyaytami rikuchin; shuktak Mamallaktapura yuyariwan, ruraykunapi Mamallakta rikurayaywan yaykurina, mana shuk Mamallaktallapi kak llankakwasi, mana tukuchishpalla wakichishka kullkikunapipash yaykurinata munanmi. Shina ashtawan pakta tukuykunapak wawakullki, shukkunapakllapash wawa kullkita rakina.

Mushukyariuk wiñariy kakushpapash, Mamallakta pushaytaka kay ishkay watata atinakuy chawpipi kallarik mushukyariuk shinatami rikuna kan, maypimi shuktak llaktaykunapash allichirikuk kakta hamutana kan, kullkiyay ñankunapash kutin allichirishpa wiñarimukta rikuna kan, shina *Consenso de Washington* arininakuyta, ukllakkunamanta achkatami yuyaypipash, llaktaypipash chikanyarishka.

Kay ñanta rikuypi, shinallatak CEPAL rikuypipash, Ecuador llaktaka, ashtawanpash (6,5%) patsakri Abya Yala Mamallaktakuna, 2008 watapi, kullkiyay wiñariyukpurapi rikukpika pichka nikipimi kan; mana punkara katuyumanta kullkita yaykuchikka 7,9% patsakripimi rikurin. Kay ishkay watapi Mamallaktata pushaypika, *Giniwan* mana pakta kayta tupuypi 2006 -2008 watapika 0,511 patsakrimanta, 0,483 patsakkamami uriyashka, nishun 0,03 iñukunawan. Shinallatak, 2006 watapak kapak raymi killamanta 2008 watapak kapak raymi killakamaka, 10% patsakri ashtawan charikkunawan 10% patsakri manapash charikkunawan rikuyipika 28 yupaymanta 24,5 yupaykamami urmarka.

Kay tukuyimi imashina wallpaykuna, shinallatak Mamallakta llankaykunata shuktakyarichun apana tukushka. Tukuykuna ayniriwan Mamallakta mushukyariyka mashkashkapash, rurarikupash shinami tukuykunaman rikuchinapika rikurin. Kay kimirina ushay mushukyarinaka Mamallaktapak allpakunaman ashtawan kuchuyarichun wanachina rikurin, alli paktachik kankapak kamachiyrinata, ushaypak kunanyaritapash charinmi. Ushayta kuk tukuy mañaymashkayta ashtawan paktak kaytapash ruranmi. Kaykunata ashtawan rikurayayka aynirik llaktayukkuna kuyurinatami kun, shinallatak tukuykunapak llankaypi rikuraytapashmi kun. Chikan sami kawsayta charik runakunayuk Mamallaktataka ashtawan

sinchilla Mamallakta mushukyachiytami ruran, chaymantami kikin Mamallaktaka shukllami nishkawan llukshirin.

Capitalismo global yuyayta llakichikka, *posneoliberal* llaktaymanta wacharishpa ñanyachikuna, kunanpillatak Mamallaktamanta mushuklaya ukuyachik wiñariy samarinka, Mamallakta suyu tantanakuykunapi allita rikushpa sumakta yaykurina katikuytami yuyachishka kanka. Mamallakta pushakka kay shina wiñariykunata yanapanamanmi tumpirishka: Venezuela Mamallaktawan punkara surkuyta allichina hawapash, Chile Mamallaktawan mintalaypak arininakuywan, Brasil Mamallakta ima mutsushka wallpakunata shayachichun yanapay, *Banco del Sur* kullki wasipipash Ecuador llaktaka umayakmi rikurin, ALBA tantarinaman yaykurik Mamallaktapura tantanakushkapipash yaykurishkami, sarunkunalla wacharik UNASUR tantariman kimirik llaktakunatapash pushakunmi. Tawka rimanakuykunami shuktak Mamallaktakunawan paskarishka, shinallatak wiñarikuk hawayachik Mamallaktakunawanpash (*India, China, Rusia, Irán*) rimanakuyta kallariushka. Chay tukuyta rurashpaka kutin CIADI tantarimantaka llukshishkami, kay tantanakuyka piman pimanpash katunakuypi mintalachun hillaymi karka.

Capitalismo waklliriy chawpipi, Mamallaktata Pushapak munayka *políticas posneoliberales* yuyashkunata charirayana yuyaymi kan, shinapash llaktakunapi paktakay tiyachun yuyanmi, tukuykuna munashkaman paktak tukuy, tukuykunata kamay yuyaywanpash. Kashna rikuymantami, tukuykunapak kullki churaytaka mirachinatak tukun, tukuykunaman yachaykuna, hampinakuna, llankaykuna, llaktakamaykuna allichirinapash, chayanapash paktanatak kan. Shinallatak chikan chikan suklapak kashpa tukuykunapak kashpapash pukuchiyta tawkayachina tukun, kullki mañayta ashtawan paktak kachun ruranapash, llankankapak ima charinakunapash mutsurintakmi. Kay tukuyta rurankapaka Mamallaktapi imalla tiyakkunata kutin rakina shunkumi kan, kaykunaka sinchi kimiri ushay tantarishka tuputami charin.

Kay tukuyka shuk shinaman pushay yachay kururayka, achka watakunaman rikushpa purichinatami atin. Kay pushay yachayka “Charishkakunata shuktaklaya mushukyachina, Sumak Kawsaypak rakinaka, katikpimi rikurin”, chaytami katipika rikuchirin.

5. Charishkata mushukllaman wiñachina, Sumak kawsayta charinkapa rakina

Revolución Ciudadana Mamallakta Pushak mushuk arininakuyta rikuchiyka, paktakay, tawkasami kawsayyuk llaktayukkuna, kawsaypurayuk hayñikunayuk Mamallaktata, 2008 watapi arinishka Mamakamachiypi tiyak Sumak Kawsayyuk llaktayukkuna kachun ruranatami mañan. Kay katikuypimi achka watakuna kipapak pushay yachaypi tiyachun rikuna, imashina mushuk Mamallaktapi tiyakkunata rakina, tikra rakinatapash charirayay awana ñanta rikuchin.

5.1. Mushuk kawsanakuyman arininakuy

Mushuk Mamakamachiyya kawsanakunkapa mushuk arininakuyta, llaktaypi kawsak ruranakunapura shuk yuyayllata charinami tukun.

Paktakaymanta kunan pachapi sumak rimayka kuskay hatun, kallarikunawan kishpiyrishka runakuna pakta kawsasha nikkuna arininakuymantami kallarin (Rawls, 1999: 11). Kay tukuri yuyayka maykanpash arininakukkunaka, kayshuk runakunamanta mana llapikpash, shuyakukllapash kachun; kishpiyrishka, pakta paktami kan.

Wiñay kawsaypi rikushpaka, Mamakamachiya rurak runakunamantaka mana kikin yuyayllami niy tukunchikchu, ñukanchik Mamallaktapika tukuyami mana pakta kakkuna kashka, shinallatak mana shuktak llapikkunapak yuyaykunamanta kishpiyrishkapash kashkakunachu. Kay sarun kallarik yuyaykunaka mana tukuy kari warmipakchu kashka; ashtawanpash,

chikanyachikkunami rikurishka. Mushuk Mamakamachiyya kay tiyaykunata rikushka, karuyaykuna tiyaktapash rikushpami llankay kallarin, kaykunami kunan punchakunapika Ecuador llaktapi kawsak runakunata chikanyachinkuna. Shina, shukkunalla ashtawan kak kawsaytaka washamanmi sakisha nin (mana tukuykuna yaykuri yuyayta tukuykunapak makipi mana churaytukurkachu), shina yallik watakunaman pakta kak mushuk kawsayta wiñachinkapakmi kan.

Tukuykuna pakta kay hatun kallariy socialista yuyayta katishpa, Mamakamachiyya pakta kaypimi mushuk runa kawsayta shayachiyta rikun. Chaypakka, mayhanpash mana payllatak munaymanta pakta Kawsay illak kay tukunchu. Mushuk Mamakamachiypika, tiyashkakunata kutin rakiwanmi mana paktakay llaki kawsaytaka allichinata rikun; ñawpa República pacha kawsaykunapi shina ashalla ima charikkunapak makipimi Mamallakta sinchi samarikta rikuk karka.

Mushuk Mamakamachiyya mushuk república kawsaypi kakkuna shinatami ruranata mashkan, maypimi kikin munaykuna rurariy tukun; pipash mana harkashka kawsaymanta ruray usharinakuna, hawayarikunapash sisarikukmi tukun. Chay hatun kallarikunata katinkapakka, imata llankankapakpash mutsushkakunata charinatami rikuchin. Chaypakka república llaktayuk kaykunatami wiñachina, chaypimi kikin munaykuna rurarin. Kayta rurankapaka aynirinapash rimanakuypi chimpapurana ukukunapashmi mutsurin; kaykunapi imamanta shina yuyaykuna tiyaktami rikuchichun, shinallatak sapan llaktayukkuna kikin yuyayta riksichishpa atichunpash.

5.2. Shuklaya mushuk kullkayta wallpay, Sumak kawsayta charinkapa rakinapash

Kawsaypak mushuk arininakuykichu yallic watakunapi shina allpapi tiyashkakunata katuyllawan kawsasha nishpaka, llakimanmi chayarinka. Chaymantami, shuktak mushuk ñan tiyashkata mirachina, shinallatak kutin chawpinatapash charinatak rikurin.

Kullki kullkayta pushana yachay, kutin rakinapash achka yuyachikumamanta shuk ñanllami kan, Sumak Kawsay tariyta rikuy pika shuktak achka ñankunami tiyana kan. Shinapash, runakuna achka chullayanakuy pak mutsurikunata mana paktachishka tiyaypika, ama

allpata llakichishpa katukkunalla kachun ama llakipi urmankapa, mushuk kallarik pushay yachaykunata wiñachinami kan.

Wakin *republica* pacha kawsaypi, maypimi wallpa shayachinata munarka, Mamallaktaka mana punkara tarpuk, mana tiyashkata tukuykunaman ratikpashmi sakirirka. Rakikpuramantaka achka allpasapa llankay wasiyukkunapak makillapimi sakirik karka, paykunami chakramanta surkushkakunata shuktak Mamallaktakunaman katukkuna karka. Katuna rantinakuna ashtawan paskariypash *dolarización* pash shukkunalla ashtawan charik tukuktami ukuyachirka; paykunaka wallpaywan llankashkakunapi kapukyachiktami rikurka: paykunami kay pushay yachaywanka allikarishpa sakirishkakuna (5.1. shuyu).

5.1. shuyu: Kullkayta kamachichishkakuna, imalaya Mamallakta llankana yuyaykunawan pushakkunapash

Sapi: SENPLADES/ Subsecretaría de Reforma Democrática del Estado, 2009.

Rurashka: SENPLADES, 2009.

5.3. Mushuk pushay yachay kullkaypak tatkikuna, suni watakunapi kutin rakinapash

Allpapi tiyakkunallata katuk kanamanta, kapukyachik llankayman yaykurinata kimiri ushachina kana, ashtawan kapukkunata mirachik kana. Alli llankaykunata wiñachinaka mana ashtawan sakishpa katinachu kan. Mana asha watakunapaklla kanchun ruranami kan, ashtawan achka watakuna kipapakpash kay ñanta alliman, wichiyashpa katinkapakpash ruraykunami kan.

Mamallaktaka tawkasami kawsayta charimantami ashtawan alli rikurin, ashtawan allimi kanman, kay charinata chawchak kashpa, shina charirayanawan kikin kapukchik wasikunata wasichichun, *bio y nano tecnología* shutiwan imapipash alli churaymanta rikuchin. Kay shina rikuymantaka pushay yachayka asha watakuna kipapak achka watakuna kipapakmi awarishka; llaktakunaka kawsay riksikkuna kachun, llakta sumak kuskakkunapash kachun rikuchin.

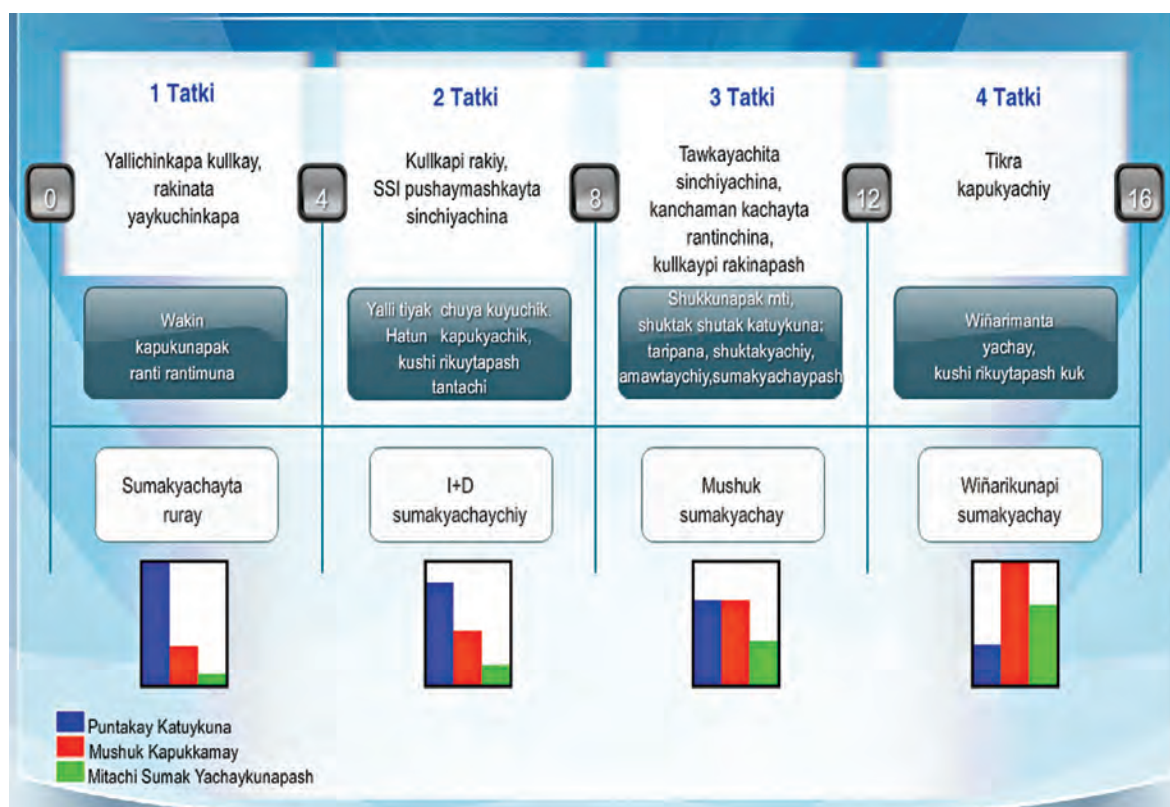
Tukuypi wiñarikukkunawan rikushpaka, kay pushay yachayka riksimantakmi yachay rimanakuyta, willaykunata, amawtayta, sumakrurayta, pukuy³² mushukyarikunatapash tantachin.

Kay pachakunapika Sumak Kawsay chawpika llaktakunapi kawsakkunapak mutsuykunatatak paktachiyimi kan, shina ima tiyakkuna mirarita kipakunakama charirayachun. Shukllayay, mitsakay pachapipash wiñayta mashkak karka, kipata wikipi wikipi rakik karkakuna. Kunanka yanapanakuy, rantiranti pachakunapika pukuchishpa rakinatami mashkan, shinallatak pukuchishpa tikra rakinatapashmi mashkarin. Shina rikuymantaka, kikin kullkikamay, llakta kullkikamaykunami hillaykunashina tukun, kay charishkakunata tikra rakinapi, kutin yaykuchinkapa, churankapakpash mashkan.

Chawpi mitapak llankayñan wachukuna, 16 watamanta 20 watakama sirik pushay yachaywan, washan washan paktan, chayka chusku hatun pacha patakunatami riksin (5.2. shuyu).

³² Yuyarinami kanchik, “shuk patsak tukuylaya wiwakuna, yurakunamanta, 90% patsakri yuyukunaka África, Asia, Abya-Yala kullasuyupi, kunuklla, rupaklla allpakunapimi wiñashka kan. Kaypimi runa ayllukunamanta sumak yachaykuna shamushkata yapana. Allpa pachapi, tukuylaya yurakunamanta, sapan kimsamanta ishkay yurakunaka muyuntin, asha muyuntin wakcha llaktakunapimi wiñan. 7000 yalli yurakunami hampikuna kan. Kay yura hampi yachaywanmi hatun mama llaktapika chapushpa shuktak hampikunata surkushkakuna. Kay patsak watanpika, ayllu llaktakunami kikin sumak chakraykunawan, hampi ruraykunawan, tarpuy kapukkamayta, hampik kapukkamayukunata, sami wiñak kapukkamayukkunatapash yanapashka (...) Hatun hampi kapukamayukuna, mikuy kapukamayukkuna, tukuy wiñari kapukamayukunapash, ñukanchik ayllu llakta hampi, mikuna yachaykunata hapishkakuna; chaykunamantaka, nima kullkita mana kushpa, ashtawankarin, paykunapak shutipi churashpa, katunkapak llukchishkakuna (Boaventura de Sousa Santos, 2003: 146) willak.

5.2. shuyu: Kawsaypak tiksí mutsurikkunata charinkapa charirayana pushay yachaypak tatikuna

Sapi: SENPLADES, 2009.

Rurashka: SENPLADES.

Kallari tatkipika, kullkachiypi rikushka kan, shinapash allpamanta llukshikkunallata katuywanmi kullkiyaymantaka charirayakkuna kan; kay muyuypika shuktakyarinapa chawpi shinatami rikun, kutin rakinapimi ukuyan. Shuktak Mamallaktakunamanta rantimushkakunata³³ rikurayashpa, ranti mamallakta ruraypi kullkita churana³⁴, llaktakunapi sumak kuskaykuna tukuykunapak kullkichuraykunapash tukun, llikarik pukuykunata mirachichun, Mamallakta

kapuchikta tankankapak tiksín. Shina zirna urmapi shuktakyachinkapa, ashtawan charina wiñaypak kuyunmi³⁵ kan. Kay kallari patapika kikin yachaywan ruray yachayta shuktakyachina, ashtawan yachayta tukuchinkapak kan, shuktak Mamallaktakunapi kullkita churana. Shinallatak, ayllullakta sumakta kuskaykunami mana kunkashkatak kay patapika kan. Kay rikuymantaka, llankayta wiñachikkunaka umayachishkakunami kanka, shinallatak shuktak yanapanakuya, kullkikamaypi kakkunapash

³³ Tukuyta, shuktak mama llaktakunamanta rantikunapak rantinaka, ashtawanka kay mushuk wiñarik kapukkamaykunatami sinchiyachina: yana wirawan ruraykuna; wiñarikunawan ninachiy, wiñarikunawan kuyuchiy; hilla y llankay; wiñary hampi, katuna hampi, harana hampi; bioquímica; hardware y software; allpa kawsayta mitachikkuna. Chaymanta kapukunapi ashtawan llankayta churana kanchik, shina mushuk llankakkunata charinkapak, shinallata ima mutsushkata paktankapak imashinami (wakchakunaman ashtawan wasichina), mikuykuna, maki hapishka challwa, maki ruray, kushikay purikachay, away, ushuta ruraypash.

³⁴ Shuk munay ushayka –tukuy hawa– Mamallakta ruraykunapi kullki mutsurishkata churana, mamallakta ukupi wakaychishkawan.

³⁵ Achik kuyuchiy kapukunata ruray ushahpa, millpushpapash (consumo), pachamamata ama wakllichishpa, kutin kutin ninachiykunata wakaychishpa, ashalla millpushpa alli llankana kan.

Mamallakta mikuy kikinllaywan, llaktayukkuna³⁶ tiks mutsuykunata paktanapash.

Ishkayniki patapika, Mamallakta kapuchikmi allpamanta surkushpaka kullkita kamaywan chimpapurakpi ashtawan llashak tukun, shina puchukanamanta sakirik sinchikaytami mashkan; ashtawankarin chuya sinchikayta, kawsay kuyuchiy³⁷ pukuchinata puchukaytapash mashkan. Ayllullaktapak sumak kuskay ushaywanmi charikyana pushay yachayta wiñachin, shina kikin pukuchiwan mana tukurishpa puchukarikkunataka, kutin yanapanakuk kullkikamaytami rakín. Kaykunataka kunanlla wiñarikuk kapuchikkunawan tinkichun yuyan, yachaypushaypika taripaykunapi kullki churayta wiñariyapash umayachin; kimsapura makita kunakuykunawan, hatun yachay wasikuwan, kapuchik (kikinpaklla mana kashpapash tukuykunapak kak), wasikunawan taripaypi llankay wasikunawanpash yuyan. Shina rikuypika, hatun yachay wasi sinchiyarina, shinallatak shuktak alli taripaypi llankak ukukunawanmi llankashka kanka. Mamallakta kullkiyayta wiñachinata kaykamanmi punkarata, mana kashpapash punkarata surkuyllapi warkurishpa *minería* llankayllawan kullkita charishun ninkuna.

Kimsaniki pataka, shuktak Mamallaktamanta rantina katunata tawkayachin, shukpakta rantichinpash. Ukuman mutsurishka atikunata kapuchikkuna paktachishkakipa, puchukaykunata shuktak Mamallaktakunaman katunata wiñachin. Kaypipash allpamanta surkunawan katuykunatami shukpak rantichishpa, ashtawan chanikkunata rurashpa katunata rurán. Mamallakta kapuchikka allpamanta llukshichiwan, katurik

kullkikamaywan paktami llashakrayakpak rurán. Amawtaypi, ruray yachaypi kullki churayka ashtawan mushuk pukuykunata mirachipakmi kana, shina kapuchikkuna shuktak Mamallaktamanta ranti, kallariyapika shukpak rantirichun mashkarka.

Chuskuniki patapika, *bio-servicios* shutiwan riksirikpash, ruray yachaypash wichiyaninatami mashkan. Shinami riksikun, shinallatak llakta sumak kuskaykunapash kullkita charichik allpamanta surkuywan, hatunawan rikukpika ashtawan hawaman kanatami mashkan. Yachaymanta rurarinakuna, kayllatatak yanapaykunaka kunanlla shukniki patapi wiñarik kapukkamaykunawanmi rikunata charin.

Shina rikuypika, pachamamapi Ecuador Mamallaktata kikinllaywan, yaykurina pushayyachayka Mamallakta ukuman imashina tiks mutsurishkakunata paktachinapimi tiyan, shinami wiñaykawsaypi tukumushka, maypimi, kullkillapi yuyay kataywan, ima arininakuy ruraykunapash chaypi ima niktarak shuyak karkakuna.

Ecuador mamallakta, llaktakunapash tiks mutsurishkakunata paktachinata mashkan, shinapash pushayyachayka ashtawan shukshina charikta mirachiman chayanata munan; shina sinchiyachinaka tukuykuna ayninakuywan, tukuykunapak mashkay yuyaywan sinchiyachishkami kana. Shinami ishkay panta yuyaykunata pakinata munan:

- a) chariraywan mutsuykunapa paktachiwan;
- b) allita ruraywan, rakiwan pakinata mashkan.

³⁶ Kay 2009-2013 watanpi imashinalla imakunata rurana kashkata, chay kati killkaypimi sumakta willanka.

³⁷ Chayta rurankapak kullkita churashpa, shukniki imashina rurana pimi sinchiyana kan.

6. 2009-20013 Watakunapak Pushay Yachay

Kikin ukupi wacharik pushay yachay paktachunka, Mamallaktapak kallarik llankaykatina rurarikrik mana rurarikrikta rikuna, mutsushkakunata tukuykunapak llankaypi (2009-2013) watakunapi paktak kanka, yuyaypitak llankarishka kashpallami wataririnka; Mamallakta pushay llaktayta yanapaypak mana yanapaypak ushayyuk tantanakuykunapipash tiyanmi; kamaywasi kawsay purina pachapi imashinalla katikuy paktay mana paktakpika rikunata charinmi.

Kallaripi kikin ukupi wacharik pushayyachay paktaypak mutsushkata paktachin, kunan pachapakka chunka ishkay pushay yachaypimi imashina kakta rikurin, kayllatakmi katik kimsa mitapak tiksikunaka sapiyarin.

6.1. Kapukyachik ñankunata kimirichina, charishkakunata kutin rakinapash imalaya kikin charishkata shuktakyachina, tantarinapash

Tukuykuna munashka kashpapash, kullkipak kuyurik llankayta ashtawan rakik Mamallaktakunami, mana ashtawan wiñarinkuna, ashtawanpash paypak wiñariymi tukuypi pakta pachapash tukuytura ushayyukpash kan, kaymi runakancha paktapura kanatapash kun.

Mamallaktapa Kamachikka tukuytura imata rurachik hillayta allpapi sarushpatak ñawpakman tankayta yuyachin; allpata, yakuta, killalla kak kullkipak kuyurina llankaytapash purichinkapa yuyarishka. Rurashka kapukkuna, makirurashka, mitachi, chakrakamay llika, ayllullakta ruraytukushkata allikachina; makillawan chalway, llakta ayllu chakray, kullkiyaytapashmi ñawpakman pushanka; pukuchinata, runa

kawsayta, tantanakuy sinchiarinata, tukuytura ima paktanatapash charichun pushanka; runakuna chaypikay, allpa pachapi tiyakkunatapash tawkayachishpami pushankapash. Kaytaka kutin tikra rakinata sinchiyachishpami rurarinaka: kullki mañachikunata ushachina, sumak ruray, llankay yachay, shuktakpuramantapash ñawpakman pusharinkami. Ashtawan mintalayta, kapuk kutu tinkinakuyta rikurayashpa pukuchik, puchukak yanapanakuytapash tankankami. Shinallatak kawsaypak alli yachaypash alliyaypash, wasi, mikuy, churarinakuna, imalla mutsurishkakunata pukuchik mirachik llankaywan paktachinkami.

Kay pushayyachayka allpa tarpuypimi ashtawan sarun, maypimi kullkillapi yuyak llaktay llaki manyaman apashka. Shinapash, kawsaypak mutsurishkakunata tarinkapak shuktak mikuna rurak wasiwan, tukuykunapak wasichinawan, ama mapa kawsankapak pachamayachinata, makiruraykunata (chalwaypash kaypi kan), awaypash, ushuta ruraypash, tukuypak sumak riksinata ñawpakman kuyuchinkami.

6.2. Mamakullkimanta yachayta mushukyachiy, murukunata akillashpa shuktak Mamallaktamanta yaykuchimuy

Ecuador llaktapika, Sumak Kawsayman chayanataka kullkinkapak allpapi ima tiyashkallata surkushpa shuktak Mamallaktakunaman katuklla kashkamanta harkashkami kan, shinami shukkunalla charikayta, allpamama llika llakitukuytapash mirachin. Shinami llaktata pushayka mana paktayachak llankayta harkachin, mana

yachashpa llankaytapash huntaywanmi kallariamanta tinkishka kan. Shina kayka llankaymanta ashalla kullki hapinata uniyachin, chaymanta wasipi ima mutsurikkunata tarina llashakyarín; kullkikarin mana wakichiri tukunchu. Irkilla wasi mutsurikkunata tariwanka Mamallaktapi katuna rantinakunaka mana pakta wiñariy tukunchu, chaymantami, kanchaman katuykunalla ashtawan tantarin. Kaymi Mamallaktataka kanchamanta ima shamukta chapakllata rurán, shinami kanchamanta ashtawan llapikpi Mamallakta kullkiyay irkiyay rikurin, imallata rantinkapakpash kullki mana paktanchu. Puchukaypika, shina kullkiyayta apayka, washaman pukuy uriyamuywanmi rikurik kan, maypimi kullki pukuchinaka ashtawan mana mirarik rikurin.

Mirachishpakarin, Mamallakta kullkikamaypi ama llaki tukunkapa *dolarizacionka* mana kullki chimpapurayta sakinchu, katuna rantinapi chanikuna kuyurishkamantami shina kan. Kashna kullki apayka kanchamanta irkiyachinmi. Chaymantami imallata shuktak llaktakunamanta Mamallaktapak rantinakunata shukpak ranti churashpa rantina tukun, mana asha punchakunakamalla kipa watakunakamallapash Mamallakta apaylla tukuchun, ashtawankarin, kanchamanta llakirurayta kumurichinkapak, Mamallakta kullkikamayta sinchiyachinkapakpashmi kan.

Shuktak mushuk ñanmi kan, katuy rantinakunapak washan yanapanakuyta rikuray ashtawan kullkita mirachinakuchun, Mamallakta ukupi llankay wiñarichun shinapash Mamallaktakunapura katuy rantinakuytapash ama kunkarishpalla llankachun. Kay rikurayayka yachakkunapak llankaykunata mirachichun, llankashkamanta ashtawan kullkikuna hapitukuchun, chaymanta rantinatapash kullkita wakaychitapash tarichunmi yuyarishka kan. Wasi ima mutsurishkakuna ashtawan mirariwanka Mamallakta ukupi kullkikuna ashtawan kuyuripakmi kan, shina kullkipukuy kapuchiy chutarinmanmi. Kaymi ama shuktak Mamallakta yanapayllata shuyakuyta uriyachin, shinallatak kanchamanta kullkikuna mana pakta yaykunapi llaki urmaytapash ashallayachin. Puchukaypika, shina kullkiyayka Mamallakta ukupi washaman aysanakuchishpa llakikunamanta llukshiktami rurán; pukuyta mirachiy paktanaman chayachinapash.

Kullki kamaymi ima ruraytukushkallaman shitariyta asha pachakunakama allikachitukun,

shina kanchamanta kullki mirariy yaykumunata aysankapakmi kan. Chanillikapash ashallami, shinami Mamallaktapash wiñariy kallarinaka, mayllapi llankanakunata wiñachinka. Kutin, mana shina rurashpaka, chani llikaka ashtawan achka kullki mutsurinami tukun, Mamallakta wiñariyta kallarinapak imalla llankanapak mutsurikkuna illak tukunpash. Kay tukuymantami, imashina kullkikamayta sinchiyachinkapa pushayka Mamallakta yanapayllawan usharin, kaypakka kullkiyanapay yuyaykunawan pushana, shinallatak tukuykunapak kakrikpi achka kullkita churana, shina kullkimirarik llankaykunaman shitarichun, ashtawanka kay pushay yachaywanka llankay illakkuna yanaparishka kachun.

Rantichurayka, ima shina kana rikuyta paktachikkunapimi urman: allpamamamanta ima tiyakkunatapash hapishpa llankakkuna, allpamamapi tiyakkunawan imatapash rurashkawan llankakkuna, tiyakkanta ashtawan surkukkuna, wallpa kururay, llankay yachay pushaytukuy, yachak llankakkunata hapina, sumakruray wiñariy, shinallatak yachak runakunata llankachina kan. Ashtawan kaykunata charikkunapash kana kan: i) paktamanta ashtawan tarik llankakkunata aysarayakkuna; ii) chakramikuy kikinyayta yanapakkuna; iii) ama allpamamata llakichikkuna kachun; iv) kipa watakunapak Mamallakta mutsushkakunawan tinkirishkakuna kak; shinallatak, v) ama Mamallaktapura llapinakunaraykulla imatapash surkukkuna kachun.

6.3. Kapukuna tiyachun mirachina, tawkasamita kanchaman kachana, istaman katukkuna, allpapachaman kachaypash

Pukuyta mirachina, pukuyyukta tawkayachinapash asha pachakuna kipalla shuktak Mamallaktakunaman katuykunatapash rantinakunatapash mirachinaka, pushay yachaywan yaykurinata, yuyaysapa kana, mana kumurikllapash allpamamapi tiyak Mamallaktakunaman yaykurinatami pankallayachin. Shina pushay yachaywan llankayka mushuk chimpapuraypak imakaytami kun, ama mintalay awkanakuyta wiñachichun, yallipacha kullki mañay, llankashkamanta ama

kullki kunata wichiychichun. Yachakkuna llankaykunapi mutsurimanta achkakuna llankay illak sakirinata kun, ashtawanpash yanapanakuy ranti rantita, ashalla llakiwan shayarinata, mushukyariy mashkaypi ama llakipi urmashpalla, kullkikamay llikata mana wakllichishpalla shuktak Mamallaktapi katuyta tarichun, shinallatak wasipi ima mutsuri kullkikamay mirarichunpash.

Mushuk imakay pukuymi mutsuykunapak pukushka, ama yalli llankakkunatapash allpamamapi tiyakkunatapash ama llakichishpalla paktay tiyakta mashkan. Ashtawan pukushkata hapinaka, chay llankay yanapayllawanpash, mana yalli pachamama llikata llakichinapash, ashtawan pukuymi kan.

Ecuador Mamallaktapika shuktak Mamallaktakunaman katunakunaka allpamamamanta surkushkakunami kan, shinallatak mana mushukyachishpalla katunapipashmi kan, shinapash allpamamapi tiyakkunata yallipacha llakichishpa surkukpipash mana achka kullki mutsurik kashkamanta shina kan. Shina sami pukushkakunaka, ashtawan, yallik watakunamanta katumuyta rantikkuna mañaypipashmi tantarin. Kayka ashtawanmi katurinata walinyachin, murukunata churayka mana katunakuna urmarina mallkuyta mana tawkayachinchu. Katuna manyamanta rikushpaka, tantarinaka shuk samipipash pukuchichishpa katukkunapipashmi huntarin, kaymi aysarinakuy pukuytaka harkan. Kay tukuymantami kay shina llankaytaka utka chakchunami mutsurin.

Kay pushay yachayka suktak mamallaktakunamanta imallata chikanyachishpa ranti apamuy wallparik pushay yachaywan paktatukun. Tantanakuy pika, ishkantin, chayllatatak muyurikukpi kullkiyay shuktak yarinata hillayachin: allpamamapi tiyashkakunallata katurayay, wakchalla llankak runakuna, mirarik urmarimuykuna rikurin; llankaymanta ashalla kullkita hapina, wasipi mutsurishkakunata kullki illaymanta ashallata rantina tukun. Shuktak mamallakta yanapayllata shuyan; allita chayllapitak muyurinaman chayana: llankay imallawanpash ashtawan

mirachishpa katuna, ashtawan llankayta charik runakuna, paktaykuna mirarin, llankashkamanta ashtawan kullkita chaskina, wasipak imalla mutsurikunata mañana, shuktak mamallaktakunata ashallata shuyana, ashtawan awkiyanami tukun.

6.4. Pushay yachaywan yaykuchina, allpapacha watupi kachun, Apya-Yala tantarichunpash

Ecuador llaktapi awkiyay tiyarichunka tukuymantami willachina tukun, ñukanchik tantarinata churachun mañan. Allpamamapak llaktamanpash, paykunawanpash, hatunyachishpa, yanapachishpapash kachun mañan. Llaktakuna kikin ushayta charishkamanta tukuymantami llankayta llaktaypi, saywashka allpapi, alli mikuypi, sinchiyaypi, kullkiyaypi, kullkita purichina yachaypi, mintalaypi, kawsaypipash imashina nishanishkata rikuchichun mañanmi.

Ecuador llakta, ista mamallaktawan llaktay paktaypika Mamallaktata kutin kutin kikin wiñachiymi kan, Mamallaktakunapi allpa kamachiya pakta pakta paktachishpa, shuktak Mamallakta ushaykunawan pushay yachayta³⁸ rikukmi kan.

Mamallaktapura awkiyaywan rikushpa apanakuy pika, achkayachik llikata shuktak yachinata, Mamallakta charishkata rakina, kutin rakinatapashmi mashkan; ima rurashkawan mirachishpa katuy kullkiyayta mashkan. Ñukanchik kanllaman pushayyachay kuskapika, asha pachakunapi, paktalla pacha washapi, kipa pacha, washapipash shuk yachaypi chay tantanakuy masmapi ñukanchik Mamallakta paktaykunawan tantarikta mashkaymi kan; shinami, shukpak ranti Mamallaktapura kullasuyuta apanakuy charirayakwan paktarinka, Mamallaktata paya pushakkunapak huchata washaman sakishpa ñawpakman rina.

Kay mushuk Mamallaktapura apanakuy tawka manya yuyayta charichunmi mashkan, kullasuyupi kawsak llaktakuna yaykurishpa

³⁸ Shuktak ista Mamallaktanta apakkuna, shina: Mamallaktakunata pushakkuna, uchilla llaktakunata pushakkuna, tantanakuykuna, chikan tantanakuykuna, mana Mamallaktanpurapi llankakluna, hatun ista tantariy llankaykuna, shuktakkunapash.

wankurichunmi mashkan; Mamallaktakuna apanakuyta sinchiyarichunmi yanapan. Shinapash mushuk tantariman manarak paktashkachu, wiñariypak yanapayman, hayñi llaktay rimanakuymanpashmi pushan. Kaykunata shayachinkapak allitak yuyaykuna, Abya-Yalapi tantarina yuyayta purichikmi kan. Chaymantami UNASUR, ALBA, OELAC tantanakuykunaka puntachishka kankuna.

Ecuador llaktami mushuk *Arquitectura Financiera Internacional* tantanakuyta shayachinkapak purichik kan, chaymantami, tawka sami pushay ukukuna wiñachinata sinchiyarinatapash purichin, ima arininakuykash mana washayachik kamachiykunawan kanchu, chay llaktakunaka llaktakunapak tiksi mutsuykunata paktachina chawpipimi shayarín, Mamallakta kikin utka mashkaywan kikin kawsana allpawanpash wachurin.

Suyu kullkikamak wasikunapak rikuyka kullkiwan tikra yanapay llikata wiñachina yuyayta yallinmi, mana shuktak Mamallakta antakullkita charinayayllachu kan; shinallatak mana suyukunapurapi kullki purinamanta chanikuna ashallayaykamallachu chayan. *Sistema Único de Compensación Comercial Regional (SUCRE)* tantanakuyta wiñachinaka ama urmarinkapak, kulla suyupi shuk hillaywan tukuyi kan; ama kullki tiyay wakllirichun chimpapurashpa kikinyay yuyaywan kullkita charina mintalayaykuna tantanakuyi kan. Shinallatak kawsaypitak katuna-rantina hatun kullkisapakunapak makipi kakpi, kullkita yanka shitaymanta kishpiychirinami kan. Kaywan kimirinaka, shuktak mushuk kullkiyuk tantanakuywan, mintalakkunawanpash imakunata katunapi rantinapi tantachichinkami, *dolar* kullkillata charina, mana kashpapash shuktak kullkita rantinakuyi charina kankami, imamantapash shuyay ashayarimanta chay kullkita charina; kullkita kuk Mamallakta kashpaka ashtawan charikmi tukun.

Mintalaypak mushuk kullki kullkakunata Mamallakta allipak paskakpimi shuktak Mamallaktamanta murukunata mañarayaytukunka, yachak llankakkunata sapan pachapi mutsurikta wiñachiy tukunchikpash. Kawsaypachapash, allikaypash tawka runapak llika sinchiyarishka kachun. Chaymantami *Acuerdos Comerciales para el Desarrollo* shutiwan hillay riksiripi imashina yanapana mintalaypak yaykuna yuyayka may mutsurik kan.

Paktachishpa, karashka kullkita mawkayachina, kamachiy kullkita charina, rikushpalla

kanchamanta akllashpa rantimunkapak kullkita charina, ista Mamallaktapura arininakushkapika shunkumi kan.

Shuktak kullkiyay pushayyachaymi shuklla ruranapak ranti, shuktak chawpipi yaykurinata ashallayachin; shuktak Mamallaktakunapi katuna rantinapi yaykurichun, kullki mirariy katikuy achkayachinapash kan. Shina *kullki tantanakuy*, shuktak tukuykunapura kullkimirachina tantanakuykunamanpash tantanakuna kan, shina kullkita charina llankaypak rantika, runakunapak kawsay sinchiyarichun, tukuy allpaman chayana yuyayyukkuna kachun.

Imatapash shuk ashtawan chaniwan charimushkata, mitachikunata mirachinaka shuk chimpapuraymi kan, shuklla, tantarishkapash kullkita kanllaman ama tikramuchun wakaychinaka allimi kan, kullkitaka: sumakruraypi kamarishpa, mañachishpa, charimushkakunapi kullkita wakaychinallami; shinallatak amawtaypi, sumakruraypipash churanallami kan.

Ecuador llaktaka, may llaktamanpash rinalla, shamunalla kashtatami Mamakamachiy hayñipi tukuy runakunaman willankun. Runapura istatsikni, chikanyachinata, shuktak llaktapi kawsanata, tikramunata usharinmi. Tukuy allpapachapi llaktaymanta rimanakuyta, wiñarinakunkapak yanaparinatapash kunmi.

6.5. Hatun yachayta mushukyachina, amawtaywan, sumakruraywan, mushuk yuyaywan yachayta mushukyachipash

Hatun yachayta, taripaywan tantarishkatapash tukuykunapak alli kashka kachunmi rikuna kan, kay wiñariyka shukpaklla, tawkakuna kashpapash tukuykunatami kullkipi allita ruran. Ecuador llaktami Apya-Yala llaktapuramanta rikushpaka ashallata hatun yachaymanka kun, chaymantami, tukuykuna yaykuna yuyayka mutsushka kan. Kaywan yanantinchikpi, tukuy kariwarmi kashpa yachayman yaykuchun paktachichina kan.

Chaypak shuk nikipika, hatun yachaykunaman yaykunkapak mashna kullkita charishkapash mana imapi rikunata charinchu; kikin kullkita charinkakama: karashka kullkiwan, kullki

yanapaywan, asha ashalla kushpa, mañashpapash yachayman yaykunami kan. Tukuyapakmi yachana hayñika, mana pipash yanka hatun tukunallachu. Tukurikta rikushpaka, tukuykuna yachaykallarichun, yachaypi allichirina llikata purichinami kan, shina ama munashpalla washayarishpa sakirichun.

Tukuyta hatun yachay kakpipash, yachay ukukuna tiyaktaka pakta rikurayanami tiyan, shina tawkakuna tantarik hatun yachay kamaywasikunata rikuna kan; yachanawasikuna tukuy pantalla kan, ama chullanyashpa yachachichun, sumak amawta yachayta kuchun, ama llakikuna tiyachun, kunan shina llaki kawsaypaklla yachayta katichun, paktakayta mana charik runakunaman alli yachayta kuchun.

Shinallatak shuktak sami iñiykunamanta, kawsaymanta, runakaymanta, llaktay tantarimanta, karikaymanta, warmikaymanta, karipura, warmipura munaymanta, ima shuktak yanka yuyaykunata anchuchishpa, tukuy yachana hayñita charin. Kayllatak mana hatun yachaypilla rikunachu, tukuy yachay pachami rikunatakmi kan.

Yachay alli kachun, alli rikushka kachun, achik shunkuwan rikushka kachun charirayana. Shinallatak yachashkata, mana yachashkata alli rikunami kan; hatun yachana wasikunata allimi kan ninkapak, paypak yachana ñankunata, yachayta katinatanapash alli kak mana alli kakta rikunatakmi.

Shinallatak, ashtawan yachakkuna, taripaypi yachakkuna, yachachikpash mashkashkami tukun, paykunaka may alli yuyachik amawta yachayman yaykunka. Shinami Ecuador llaktapi llakikunaman kimirik taripayta rurashpa llukshichinka.

Shuktapika, hatun yachay wasikunapi rurarik taripaykunaka, allpapachamanta surkushpa katuna kullkita, shuktakyachinkapa umayaktakmi tukun. Hatun yachay wasikunapi taripay rurashkakunawan, shuktak taripak wasikunawan paykunapak taripayta riksinkapa tinkinami tukun; shina rantimanta Mamallaktapak kapukwasi yanaparichun.

Mamallaktapi alli taripay mana tiyapkimi, shuktak llaktakunamanta sumakrurayta, yachaytapash yanapachishpa chaskina mutsurin, kayka kawsaypak ima utka mutsurikunata allichinkapa kanka, shinallatak Mamallakta kapukwasikuna sinchiyarichunpash kanka. Tukuy

shuktak Mamallaktakuna kullki churaymi sumakrurayukpash, yachayyukpash kana kan; shina kikipak kururay tukuchun, ama shuyakuklla, kumuchishka katinkapami kanpash.

Pachamamapi tawkasami kawsayka shukmanta ashtawan allipak chimpurakmi kan, chaymantami sumak kawsaymanta charimushka tiksikan, taripashkawan llukshichina alli kakta willana, shina paypak tiyakwan pakta pakta kawsay wiñarinakuchun.

Shinallatak, tukuykunapak pushay yachaymi kana kan, runakuna yachaypi kullkita churay, shina Mamallakta yachay illaykunapi yachashpa katichun. Chaypakka hatun yachana alli wasikunapi ashtawan amawtarishpa katina kan, kullki illakpipash yanapay kullkita chaskichunkuna. Kayllapitakmi achiklla pushay yachaykuna tiyana kan, mana yachashka kipa amawtakuna kikin llaktata sakishpa, shuktak Mamallaktapi llankanaman ama richun. Ecuador llaktamanta kariwarmi alli yachakkuna shuktak Mamallaktapi llankakuktaka apamunami alli karin. Kay llankay ñanpika Mamallaktaka yachakukkuna kuyuriyami tankanata charin, ashtawanka hatun yachaykunata tukuchishka washa yachakukkuna yachaypi rantichirichun, shina suyupurapi yachachikkunata, taripakkunatapash hatun amawtay pallay linchikunata wiñachina.

Tukuriypika, Mamallakta rurana kashkata, hatun kamachikkuna llankana kashkataka mana shukpak makipi churachinachu (ama yanka asha yanapaklla kachun, tukurik chunka watapi yachaymanta ama llukshishka kachun), paklla tukuyapak kak llaktayta rurachun, hatun yachaykuna ama shukpaklla makipi kachun, yachay ama rantina katuna tukuchun.

6.6. Tinkunakuy, willanakushpa kawsak runakunaman karumanta willana, riksiykunapash

Sumak Kawsayyuk runakunata wallpana, kayka TIC hillayta hapishpa willayman, yachayman rik runakunami kan; mana yalli pukuykunallata mirachinkapak, ashtawanpash tukuylla pakta kayta charinkapakmi kan, shina ima ruraypipash tukuylla yaykurik kankapak, kawsaypurata mushukyachinkapakmi kan. Tawkasami kawsayta chanichinkapak, chikanpura kikin kawsayta sinchiyachinkapakmi kan; pakta rikuyypika, tukuykuna hayñiyuk kanata sapiyachinkapak

paktakaytapash tukuy manyapi rikurayak kachun ruranami.

Shina kashpaka, shamuk kimsa watapika Mamallaktapak llankayka kaykunapimi pakta llankanata charin: tinkinakuna, antanikikkunata kuna, yachay mushukyarichina, kay *Tecnologías de la Información y Comunicación (TIC)* yachayta riksirina, mawkana. Kay llankaykunapi ñawita churanaka mana kullki rikurikshinatami rikuchinka, kamachikkuna mitachipash allichirik, pukuykuna wiñariypash kuyurik kallarinkami.

Mamallaktaka tinkinakuykuna, karu willanakuykuna, ima mutsurishkakunapash tukuyman pakta chayachun charina kan, shina *Tecnologías de la Información y Comunicación (TIC)* tukuykunapak paktaklla kachun. Chay pachallatak, nikichikkunata tukuykunaman kunaka, kay tinkinakuy paktachunllami kan, shina yalli mana rukakunawanlla ruraymanta karuyashkakunata kuchuyachinka³⁹; *Tecnologías de la Información y Comunicación (TIC)* kakkunata rurana. Chaypakka, ishkay hatun pushayyachaytami charina kan: yachana wasikunapi yachakuk mawrakuna nikikkunaman yaykuchun rurana; kunanlla llukshishka, mana kashpapash wiñarishka sumakruraykunata shullka tantarikunaman, shinallatak yachana wasikuna karupi kaymanta, kuchuyachinkapak, shina ayllu llaktapak *telecentro* ukukuna tukuchun ruranapash.

Tukuy tinkirinakuypash, nikikkunata charinapash yachaykuna mushukyarinapak alli hillaykunami kan, alli llankaytapash tukuylla llankaytapashmi kun; shina, *Tecnologías de la Información y Comunicación (TIC)*, yachay wasiman mana rishpalla yachaytami kun, shina yachaymanta ama llukshinkapak, imallata yachanata rikuykuna yachachiktapash chayachinmi. *Tecnologías de la Información y Comunicación (TIC)* ashtawan yachayka allipashmi kan. Shuk nikipika, yachachikkuna yacharaymanta, shinallatak karupi kak ayllullaktakunapi yachachina hillaykuna illakta anchuchik kashkamantapash allimi kan; katik nikipika, shuktak mushuk yachachinapak alli hillaykuna yaykurimantami alli kan, kikin

wiñaykawsay yachaymanta rurashka yachaykunawan rurashkamantapash allimi.

Shuktak shinaman rikushpaka, hatun yachana llika pakta shuktakyanami rikurin, yachachikkunata, amawtakunatapash surkuk tukuchun, paykunaka *Tecnologías de la Información y Comunicación (TIC)* yachakkuna mushukyachikpash kachun, pukpu kunka shina kapuk llika⁴⁰ wiñaykunapi ama harkakkuna tukuchun.

6.7. Zirma urmata mushukyachina

Ecuador llaktapak zirmayuk urmaka, Mamallakta allpamamanta mana mushukyachishpalla katushpa kullkiyuk kashkatami rikuchin, shina achka kullkitami chinkachin, kutin tikraka mutsurik mushukyachishkakunatami rantin. Zirma yupayka Mamallakta pukuchiymanta rimashpaka tukuymantaka 90% patsakri zirma⁴¹ katuna kashkatami rikuchin. Chaymantaka 96% patsakri punkaramanta, allpa samimantapash llukshik kashkatami rikuchin, mushukyay zirmamantaka (yaku zirmapash, wiwamantapash, yuramantapash llukshik) 4% patsakrimi sakirin. Chaypak ranti, ishkayniki katurik titiyka, 10% patsakri rantinakunami kan; shinamantaka 90% patsakri yallimi punkaramanta llukshichishkakunalla kan (*GLP, diesel, nafta de alto octano*, shuktakkunapash), shinallatak imashina kakta rikushpami zirmapash shuktak kapukkunatapash (wisisikuna, shuktakkunatapash) rantinchik.

Zirmayuk urmata shuktakyachiyka tawka pakmatami charin:

- Mushukyarik zirmakuna yaykurikta mirachina. Chaypakka, yaku zirma yuyashkakuna mana washayarishpalla rurarinami kan; yapaypika, shuktak yuyashka mushukyarik zirmakunatami purichina kan: allpasami zirma, wiwamanta, yuramanta llukshik zirma, allpayuyu zirma, wayra zirma, inti zirmapash kankunami.
- Punkaramanta llukshikkunata rantinaka, paktashka ashallayachimanmi chayachina

³⁹ Kayka ima rurayta munaymi, lutsankapak munaypash kan.

⁴⁰ Sumak yachaykunawan kak kapukkamaykuna, shinapash ashalla rurashkami rikurin (Katz, 2009: 13) nin.

⁴¹ Ninan kuyuchiyka 235 hunu mawmaruku yana wira yakutami tukuyta kurka.

kan, *Refinería del Pacífico* shayachinawan paktanakunata ashayachina.

- Punkarata mushuk ñutuypi hapishpaka, kayta mana katukmanmi chayarin, shina ashtawanpash punkaramanta llukshikkunata katukkuna tukunaka ashtawan chanipashmi kan.
- Antawa patmakuna ashtawan zirmakunata tukuchik kashkamanta, ama yanka shitakkunatami rurana tukun. Antawakunaka hatun kitikunapika achka llakikunatami rurana, maypimi harkan, wayratapash mapayachinkunami.
- Punkarata shuktakyachishpa kullki shitanata ashayachinaka punchanta llankashkami kana; shinallatak rakikunapi chinkachikka, alli yachaywan sumak ruraywanpash yanka chinkachinataka anchuchinallami.
- Allitak zirmakunata ruray katichinakunaka kapukwasi kuskakunapi kawsaktapashmi muyurina kan. Kay Mamallakta kuskami zirna hapinataka allipash, kuyaywanpash puchukayka shukkuna rikushpa katinalla kana kan.
- Llaktayukkakunaka zirna puchukayta ama tukurichun rurankapakka allitami yuyaypi charina kan.

Llankayñanmanta rikushpaka, 2009-2013 watakunami ashtawan rikurayana kan, maypimi kay hatun yuyaykuna tarpurin, shamuk watakunapak Mamallakta zirmallikata shuktakyachinkapak, ama yanka shitak kachun, paktatak puchukarik, allpamamawan mashiyarikpash kachun; kay wata mitakunaka yachaykunawan, rurarikwan mana rurarikwan, shukpak rantikuna alli kak mana alli kakta rikuna, tukuy hatun yachaywan, mashna kullki mutsurikwan, shuktakwanpash wankurikmi kan.

Yapariypika, kipallami, zirmayuk urma yuyashka shukkman kushka ña kallarihkaka katinatak kankuna, shinallatak ruraypaklla uchilla yuyashkapash kan. Shina, zirmata wakichik michakuna kan; mana zirmata yanka shitak wasi, shuktakpurapash kan.

Puchukaypi, tukuy hayñi kikinllayka zirna awkiyaytapash charinmi, chaymantami, zirna awkiyay paktachirik pukuchik kakta ashtawan wiñachina tukun, shina kikinllatak zirmayuk kak tukunkapak, zirna wiñachik kankapakpash.

6.8. Hatun kullkipak milka ukupi Sumak Kawsaypak kullkita churana hayñita, paktakayta charik Mamakamachiyyuk Mamallatapak ukupi hayñita kamanapash

Pushay yachanaka Sumak Kawsayta wiñachinkapakka kimsa hatun paktaykunatami charin.

Puntanikimi tukuykunapak pukuykunapash shukkunapak pukuykunapash kullki iñilkuna kan, ama yanka shitashpalla kullki wakaychi charirayay kan. Ishkaynikipika kullkiyay tantanakuyupash, pakta kawsanakuyupash runa ruraytukuna imapipash paktak kanamanta paktachimi kan. Kimsanikika, pukuymanata kullki mirarik tantachimi, kayka shukshinalla kullkiyay charinata shuktakyachinkapakpash kan, imashina kullkikunata tantachinkapak rikuyupashmi kan.

Revolución Ciudadana tantanakuyupak yachay pushay rikuymantapash, mushuk Mama Kamachiy yaykuymantapash, Mamallakta tukuykunapi kullki churay hillayka achka rikurikmi tukun, Sumak Kawsayta paktankapak ima muskuykunata tarinkapakmi. Tarinapi Mamallakta kullkiyay purichiyupash, manuyupash kay mutsurikkunapi kichkina, shuktakyariykunami, shina Mamallakta kullkiyay llikata charirayachichun.

Rikuchishka shukniki paktaypakka, tukuykunata kamaytami utka mushukyachinatak mutsurin: yallikkunataka mana chinkaripak llankaykunaman, shinallatak kullkichik llankaykunamanmi churakta sakin, shina pukuyta tankachun, kipa watakunapak charirayaytapash sinchiyachichun. Kay uku pukuk kamay charinaka, allpamanta llukshikkunata katushka kullkikunawanmi yanapashka kanka, shina tukuykunapak ashtawan kullkita charinaman tikrachun. Shinami kullki wakichi-kullki churaytapash pakta kayman apay tukun, yanka katuna-rantinapi kullki shuwayta anchuchinchun, wakichikushka kullkikunata shuktak Mamallaktakunaman surkuy kallarikpi, shina kullkikamay llika pakta llankaykunata wiñachiktak kachun rurankapakmi kan.

Ishkayni rikuchishkapika, kullkita mirachinkapak ima llankayta kuk paktarin, katuy tukurikkunapi kullkita churashpami paktarin. Shinami Mamallaktapi kawsakkunata allikachirinka, pakta tukuykuna kawsayta mitsarinkapash. Kaykunata kullki churaykunapi ama yarkaywan wañunkapak rikuy tukunchikmi, kallari unkuy illak kawsayta rikuy, kallari yachay, shuktakkunapipash. Shuktakpika, ñawpakman kikinllatak rinata hapirinmi, ruraypitak shukkunallapash tukuy runakunapash paktaypi chayarin. Kaykunataka llankaykunata wiñachinkapak rikuytukunchikmi, kullkikunata mañachinkapak, kullkita churaykunapi, shuktakkunapipash.

Tukuykunapak kullkita churaypak kimsaniki rikuypika, llikashpa chanik pukuchikkunapi mama kullkita tantachinami kan. Kay shinami tantachik kullki churaykunaka, ishkay samikuna tukun: Pukuk llikayta aparik wallpa (zirma wiñachiy, willanakuchik antaykuna, chakllichi punkaray, yuyaynikik, antanikik, *electrónica/hardware* willaypash kan, taripaypash wiñarayakkuna, shuktakkunapash kan), shinallatak tiyak ruraytukukkunata ashtawan yachachina (amawtay pakchi, ashtawan yachayyuk kapuk yachay tukun, kapukkunata shukman yallichina, shuktakkunapashmi).

6.9. Runakunata yanapaywan yaykuchina, ukllana, hayñita, paktakayta charik Mamakamachiyyuk Mamallatapak ukupi hayñita kamanapash

Kamarayaypak masmana ñankunaka tukuy llakta kawsaykuna wiñarayaypak rikurayanatakmi kashka. Kay pushay ñankunami kawsay mirarikta wiñaykawsaypitak sakimushka, tukuy pacha kawsak runakunapak mañana tukushpa kashka,

shinami tukuyypura masdashka hawapi runakunapak sapi hayñitak tukushpa siririn: Kawsay sumakkay hayñi tiyak kawsaykamaymi samarin.

Shina kashpapash, wiñaykawsaypi hatun kullkiyukkuna arininakuywan, kay hayñikunata pakishpa pichashpapash chinkachinata munashkata rikuy tukunchikmi, shina kawsay mana usharikuna wañuyllaman chayay rikurimuytapash willan.

Llaktaymanta tukuykunapak ruraykachun munashkakunatapash kullki shukkunallapak mirarichun, washayachik yuyaykunawanmi pushayñanta churashkakuna; kayka, shuklla runakunata tukuy runakunatapash kawsay mana kawsay ñanmanmi chayachin, hatun kullkita tantachiykunapi aysarishpa kawsay sinchiyarichun nikukpipash charishkakunata tinkinata⁴² yuyarka. (Peemans, 2002).

Yaykuchiy ñankuna, runakuna ukllay, mushuk arininakuy kawsanakuywan achiklla ñan, shina runakuna ushayta, kullkikamaytapash sinchiyachina

Mana llakipi urmanallachu kani yuyayka kamachiykuna tiyaypimi rikunata charin, kayka tukuylla imapipash yaykurinatami apan, shinami runakunapurapika rantin rantin kawsakkanaman arininakuyta rikuchin, shinapish shina kawsayka mana tukuy chay yuyayllatak, kawsayllatak imapipash charinachu kan. Chaypak rantika rantinmanta kuyanakuy tiyaktami wiñachina, maypimi ima tiyakpipash tukuykuna chaskichunkuna, imata ruranakunapipash⁴³ tukuykuna yuyayta churanakunapash kanmi.

Kay kishpiyri kawsaytapash llaktayukkaytapash churanaka pukuykunata rakina purichiywanmi kikinayarin, mana mirarik murukunata rakinallawanka: mushuk arininakuy ukupika charikyanapash, kamachiyuk kanapash chay yuyayllatakmi kan. Kayta paktankapakka shinami yuyaririn:

⁴² Mamallakta tukuy runakunapak kashka (alli kawsay, yachakyay, achik, yaku rakina) tukuyimi shukkunalla kichun, ñukanchikmi ashtawan alli ruranchik nishpaka, wakcha runakunamanka mana pakta kunchu, iñullatami rakinkuna; Llankaypak hawalla kuyurichinata rurashpaka, llankakkunataka hawallami surkunkuna, ninan kullkiwanka karayta ushaklla shinami rimarin, ashtawanka, shuklla charikyay ushaypi iñishpami tsaknarishpa, tukuy runakunata chullanyachin, urmaypi manchachin.

⁴³ CEPAL (2006) “Kaya minchapak ñawi, kullkikaray, yanaparinakuytapash rikunami”, Montevideo, Uruguay.

- Yanapanarik⁴⁴ “tukuy purapak saywashka allpa kullkikamay” sinchiyarinata yuyarin. Mutsurishkakunapitak llankakrikkunatami ashtawankarin yanapanka, shina mikuykunamanta, hampirinamanta, alli yachaykunamanta, wasiruraymanta yuyarinka; tawka kawsaypi sinchiyarik kуска kamay, kawsaypachatapash yuyarinka.
- Allikachita, pakta llankayta tukuykunaman mirachichun kutichina, yuyaypilla kak llankayta, shinallatak tawka kullkita mirachinarayku llankaykunata rakina (Coraggio, 2008). Chaypakka llankashkamanta pakta kullkita chaskikkanami mutsurintak, shinallatak munashka shina tantariy kamachiyta charinapash mutsurin. Ashtawankarin tukuykuna yanaparishka kana ukuta mushukyachinatakmi ukta mutsurin; kaypi mana pakta llankayta charikkunapash yaykurichunkuna, shina: kikinllatak llankayta charikkuna, kullkita mana hapishpalla wasikunapi llankakkuna, wakin kawsakkunata rikushpa llankakkuna, yuyaykunallawan llankakkuna, kikin mikunkapaklla llaktakunapi llankakkunapash yaykuchunmi kawsaykamay mushukyachishka kana kan.
- Tukuykunapak kak runakuna pushayyachayta ruraytapash purichi kallari tapash, maypimi paktanakunaka mana wakchayaymanta llukshichinkapaklla kachun, ashtawanpash Sumak Kawsayta charichun kamachiykunata paktachiktatak rurana. Chaypakka utkatakmi mutsurin:
 - tukuylla kamashka kana, ñankunata ashtawan paskay, chaypakka wiñakuk wawakunata yanapana, ashtawan wakcha llaktakunapi yanapankapak kachun.
 - tukuykunapak alli yachaykachun yachayta mushukyachina.
 - ama unkuywan kawsankapak rikuna, alli wasitapash kuna, willaykunawan tinkiri tukuk shinallatak llaktapi ima mutsurikkunawan, ama shuway tiyachun harkakkunawanpash rikuna.

Kullkayay pushayyachay kamay kallari pi kachun, Sumak Kawsaypak kutin rakina, hayñita, paktakayta charik Mamakamachiyyuk Mamallatapak ukupi hayñita kamanapash

Mamakamachiymi hayñikunata kamankapa hilla kan, kaymi kamachiy imata nikushkata rikuchin, ruraykunata paktachichin, kamachikkuna maykama ruray tukukta rikuchin, shinallatak ushay wallpatapash rikuchinmi; shina mayhan runa, kamachik, kuskachik kashpapash rurana mana ruranakunata rikuchin. Mamakamachiypi tiyakuk hayñikunaka maykama pushakushkakunata kumuchik tukukta rikuchin; shinallatak paywan pushakukkunawan llankanata rikuchikpashmi kan. Kaykunaka achka hatarikunawan manarak Mamallaktay tiyaypi kakkunata alli mañaykunami, ashtawan Mamallakta ashtawan alli kakkunami kan. Tukuylla ushayyukkunata imallata rurana mana ruranakunatapash rikuchin, kamachiykuna tukuypaktak paktachishka kachun.

“Paktachiktak” shimika hayñikunapak rikurik ruraytami kun, shinami runakuna imalla washa rurarishpa katinakunata, Mamakamachiy kamachishkakunata, kullkikamay kamachiykunatapash arininata rikuchin, shina tukuykuna hayñikunawan mitsarinata rikuchin.

Kaywanmi kimsa rikuykunapi Mamallakta yaykurinata paktachichun tankayta mashkan: hatun kallarikunapi charirik allishunku yuyay runahayñikuna, rurariykuy ñan yuyaykuna, nishun ninchik, Mamallakta runakunawanpash llaktakkunawanpash rimanakuy tiyachun, shina kay yuyarinakushka kamachiykunapi tiyarichun. Shinallatak kaykunata pushayyachay hilla ykunata rurankapak kun. Shuktak hatun yuyayka kawsaykamaywan rikunata charikmi kan, chayrayku paktaykunaka kaykunami rikurin:

- Tukuy llakta runakunapak kuskayta paktachinkapak Mamakamachiy kamakkunata wiñachina. Chaypakka kuskay ñankunata allichina, ashtawanka tukuy hayñikunawan rikushpa wanachina, chaypaka paktakay llikata mushukyachinatami sinchiyachina kan, wanachina paktakayta, llankana

⁴⁴ Coraggio: “Katuna rantinayuk runakunatami munachik, katuna rantinapak runakunata mana munanchikchu ninmi. Paykunalla alli rantinkapak, katunkapak kamachiyuk llankak wasinka, tukuy ñukanchik charikyachun mana imata rikuchi ushanchu. Rantinapak hatunapaklla munay kallari ruraywanka, tukuy pak humpi llankaywanmi, chullanyashpa ñawpakman rinkuna, shuk runakunataka yapatami wakchayachishpa ushayta katunkuna, ayllullakta runakunata rakirichinmi, allpamamapi tukuy ima wiñashkata wakllichintami ruraypika ña rikushkanchik. Ñukanchik paktayka kunan karkushkakunata chay llaki pachapi yaykuchinaka mana kanchu” (Coraggio: 2008).

paktakaytapash sinchiyachinami kan, shinallatak Mamakamachiywan paktakayta ruranatapash paskanami kan, kariwarmi kishpichikkunawan katishpa ukllana ñanta hatunyachina.

- Tukuylla llaktayukkuna kikin kamachikunata riksichun, yachachun, hayñikunawan mitsarichun riksichina, yachakchayachinami.
- Runa ayllullaktakunapak kikin paktakaykunata, kamachiykunatapash riksishpa, arinishpa, mushuk Mamallaktaypak tawka kamachiyrita sinchiyachinami illan.
- Kamaypak rikuyka hayñikunata imashina llaktapi purichina yachaypushayta rikuchikmi kan, shinami tukuykunapi kullkichuraymanta, Mamallakta ama kunkashpalla ñawpa yuparikwan yanapana, kayka tukuykunapak yuyaywan, arininkuywanpash surkushkami kana kan.

6.10. Inñilyay, wakaychiy, pachamama charimushkapak yachay, tukuypak riksiyta mirachinapash

Tawkasami kawsayta charik runakunapak pachamamaman yaykuna hayña riksirimanta, chaytaka tawka laya kawsayta charik runakuna, kawsay markakuna pachamamata rikuytami riksin, imashinatak kumuykuna paktakaywan allpamamata mana llakichishpapash sumakta kawsarinka, kay tapuyki rikurin.

Mamallaktapi kunan llaktayka, llankarikuk yuyashka pushayyachay, allpamamamanta surkushpalla kawsana, shuktak yanapachunlla shuyakuklla, saywashka allpa tampulkaymanta shuktak ima allpamamapi tiyaktapash kuyaywan surkuna kashpa, ima charishkakunatapash yuyaywan hapik kashpa. Shina Mamallaktapi runakuna achka mirarinata rikushpa awkikay mikuyta paktachikpash kana. Pachamamata mitsashpa, yalli tamaymanta, usaymantapash, allpamama llakipi urmanamanta ima shina mitsarinata rikuna. Tukuykuna yuyaykunata churaywan paykuna arininkuywanpash llankayña winañachichina. Shina rikuymanta, shamuk chusku watapak sapiyarik yuyaykunata llankaypi yanapaykunaka kaykunami kan:

- Shuknikipika, charimushkakunata tukuypi rikuna, allpamamapi tiyak millkakunata kuyaywan rikurayana, charikallarina.

Ashtawankarin mitsashka millkakunata, kaykunapi yallitak wiwakuna, kiwa, yurakuna, chiwlla wayrapash tiyak kashkamanta riksina kan. Shinallatak runakuna kikinllapash, tawkapurapash, tukuypurapash charimushkakunapi imashina yaykurikta rikuna.

- Ishkaynikipi kak llankayka kimsa imashina kanata rikuymanta llakta allpapi, yakukunapi, wayrapapash tiyak mapakunatami pichana, anchuchina kan; shinallatak kitillaktakunamanta, llaktakunamanta, mamakuchamantapash unkuykuna ama rikurichun kamana. Shinallatak Mamallaktapi tawka kawsaykuna mayllarikta kunaka allitakmi kan.
- Kimsanikipi rikurik llankayka kullkikamayman yaykurina yuyaymi kan. Kay yaykurinapika imashina pachamamapi tiyakkunata surkushpa kullkimanta kipata llakikuna chayamuktaka tukuyllami aparina kan. Shina rikuymantami Mamallakta tukuykunapak pushayyachayka allpamama ama llakitukuchun llankayta tankak kanka. Llaki tukukrikkunapakpika imashina ashalla llakikuna tiyachun llankaytami rurana kan. Kunanpika Yasuni- ITT yuyashkami tiyakun.
- Chuskunikipika yakumi tukuykunapak hayñipash, Mamallaktapi tukuy runakuna charimushka shinata rikushkapash kan. Mamallakta yakuta, rasuta, waksipash yaku kakta paktachinatak chariraymi kan, shinallatak mana mapa kakta, ama ashayariktapash charirayanami; kay yakutaka tukuykuna mutsiriya rikushpa karana, ashtawankarin runakuna mutsuypi punta kachun, ama yanka shitakkuna kankapak, ama mapayakta charinkapakpash rikunami kan.
- Pichkaniki llankayka pachamama charishka kuskakunata ñawpachinamantami riman, ashtawankarin tukuypak kakta rikushpa, shina kullkita aysay llankay kachun, sumak munanayak rikukunayuk ayllullaktakuna tiyaymanta rikuna kan. Kayka yachaytapash, pukllaytapash, llankaytapash, kullki rakinatapash kuk kashkatami nin.

6.11. Wiñachiypash, saywashka allpata kamchiyna, mana ñitirina, karuman yallichiyash

Wakinkipa, llankay kamay rakishka kawsana llaktami nisha nin. Shinapash, shuktak yuyaykunata kuy tukunmi, shina: mayupatakunata, kullkiy kuskakunata, kikin tawka kawsanmanta llaktakunata shuk kawsayman apaypash. Shinallatak suyu shimipash tawka yuyaykunawan rimarishka kay tukun: shuk shina rikuykunata chayllatak hamutayaymanta, kullki tarina llamkaypi chikanyarinakuy, mana kashpapash shuk kitipi kawsak tantariymanta. Shinallatak, mañaymashkaymanta rikushpa, pushay yachaymanta rikushpapash. Ecuador llaktapi rikushpaka kimsa sami suyukunami taririn: allpakamay suyukuna, Mamallakta pushak rikunawan llankayñan suyukuna. Mamakamachiypi nikuk shina, kay ukupillatak kikinllatak kamachiya pushaytapash wiñachikuk llaktakunapash kankunami.

Kay pushay yachayka saywashka allpapura charishkakunata tikra rakinakuna, Ecuador llaktapak allpakunata tikrachina ñantami mañan. Mashkaymañaypash llankayñanpakpash tukuykunapak pushayñanta tantachishpami mayta Ecuador llaktapak allpapi llankashpa katinata rikuchin, shina rantinmanta Mamallakta pushaywan sinchiyachishpa llankankapak.

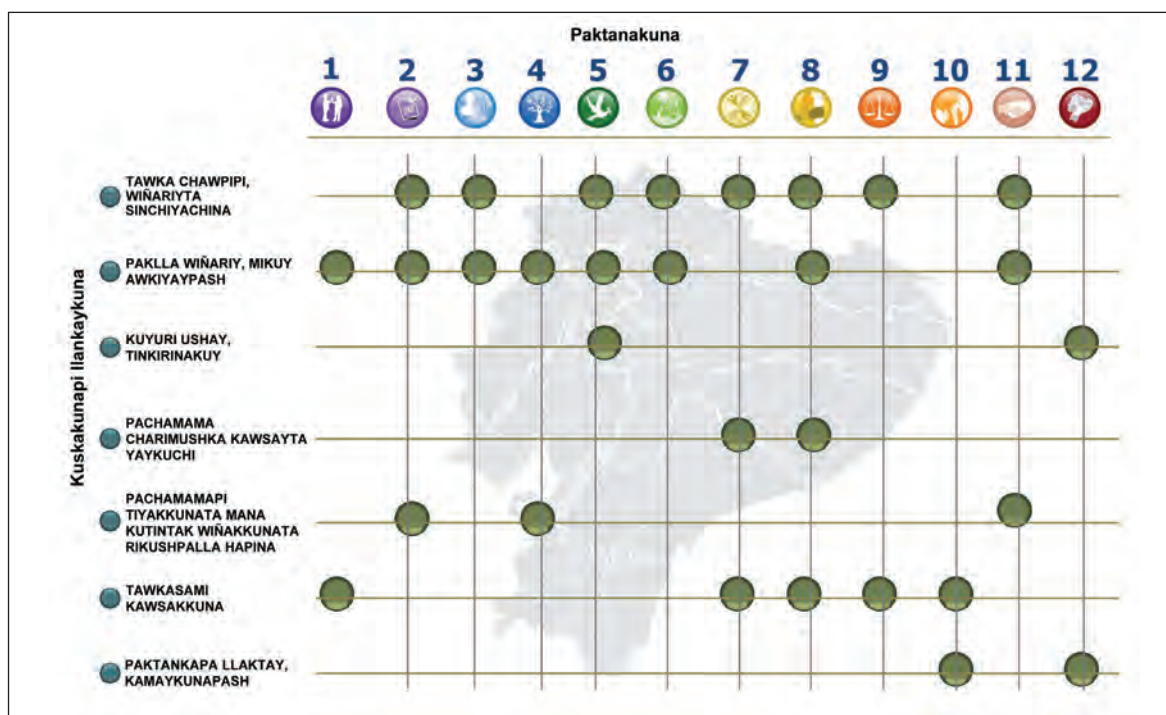
Tukuy Mamallaktapak allpata tawka shunkuyuk kachun wallpay, tinkirinakuy, paktarinakuyta ñawpakman apay

Imapak ashtawan alli kak shinatami llakta allpakunataka rikuna kan, shinallatak tukuykunapura ima mutsuykunatapash paktakkuna kachun llakta allpataka yanantinchishpami tinkichina kan. Shinami kawsaypak hampirinata, yachaykunata, alli mikuyta, sumak wasimuyuntinta, pukuchina hillaykunata, ima mutsurishkakunatapash tukuylla charichun kuyuchina. Kaypakka tawkapura Mamallakta allpakunapurami tantachina tukun, ashtawankarin llakta ukumantatak wiñarinkapak linchikunatapashmi wiñachina tukun. Kaypakka mishanatalla, mana yanantirikllata, shukkunaka chaskikkuna shuktakkunaka kichuchikkunallata yuyashpa rimaykunatami shuktakyachina tukun.

Kawsana llaktata rikuyka chunka ishkay Sumak Kawsay paktanawanmi awarin. Kaypakka tawka ñankunawanmi chayarín, shina runakuna kawsana, Mamallakta tawka shunkuyuk, tinkirishka, yanantirikpash wallpa tukuchun. Kaytaka shuk kawsaykunawan kawsakkuna: michata, yakuta, mapakuna kachanatapash charinawanmi pakta tukurikta mashkan. Shinallatak kuyurina, willanakuna, allpakunapi alli llankakunata rurana. Kawsana llakta yachay pushaypika shuk chakatarik yuyaymi kapukchikpi⁴⁵, imawan mashnata surkunapi, pukuchishpa llankakkunapi yanapaykunapipash tiyan; shinallatak tariypanapi, mushukyarinapi mashkan; amawtaypi, sumak ruraypipash tiyanmi. Kay tukuykunaka yachashkakunawan, kawsana llakta tiyashkawan kikin ruraytukuykunawan tinkurikmi kanata charin.

⁴⁵ Ashtawanka tukuy runakunaman llankay rurari tiyachun, kullki rurari, kapu rurari kullkaripash tiyachun yuyana, ama kullkimanta kullki surkunapilla, pachamama kapukunata millpunapilla yuyarishpa.

6.1. shuyu: Mamallaktapak allpata chakata pushayyachayyuk Mamallakta Paktay Yuyaykuna

Sapi: SENPLADES, 2009

Rurashka: SENPLADES

Kawsana llaktakunata hamutayka chaypi kawsakkunapak yuyaykunata hapishpa, imashina tantanakuykuna awarinakukta rikushpami riksin, ñawpa watakunamanta kawsamukkuna kashkamanta shuk shina kawsayta, yuyaytapash charikkunata rikushpami paktaritukun. Shina tawkapura, chikan samipura, kawsaypura kawsaykunatapash yachashpa riksin.

Yaparikipa, kawsana llaktata rikuypika kanchaman paskarikta, ukuman paskariktapashmi rikun. Ecuador llaktataka allpapachaman awkiyay pushayyachay yachakta rurashpami churan. Ruraykunata kukpash ushaykunata yallichikpash Mamallakta katikllamanmi churan. Shinallatak, chaypikana tinkiriklla llankayñanwan, tukuykunapura yuyarinakushka mashkayñanwanmi ushan.

Karu llaktapi Sumak Kawsay⁴⁶

Mamallakta pushana shamuk watakunapak ruraykatipika, aylullaktakunapi Sumak Kawsay

tiyachun nikunmi, shina rikuyka aylullakta allpakunapi chakraklla rikuyanta, aylullaktakunapash kullkiypak kashkata shuktak llaktakunawan yallichinami. Kamachiyukmantatak, chakraywan, makiruraykunawan, wasiruraykunawan, tawka wasi ukupi kullki mutsuyta allichinkapak llankaykunawanpash tinkirishkami kan.

Ayllullakta Sumak Kawsayman chayayka chaypi kawsakkuna ima charishkakuna kuyurinatami mutsun (kikinllatak wiñarik, kakkuna, kullkita purichiykuna, runakuna, tukuykunapak kakkuna, kawsaypi kikin wiñachishkakunapash) ushana. Shinallatak llankachikkunaman tukuylla yaykurita (yaku, allpa, mama kullki, yachaykuna) paktana. Katuna rantina ama wakllichichun yanapaykunawan, yachaywan, hampikunawan yanapankapak yaykunata tukuykunaman kawsaywan, kawsaypurawan, amawtaywan, sumak ruyaywan, chinkarikuk yachaykunata ñawpa kawsakkunapak riksinakunata

⁴⁶ Kaytaka Chiriboga, Manuel (2008) killkashkapi sapiyashka taririn. Mamallaktapak purun llaktapi (rural) wiñarinkapak llankayñankuna, MIES-PRODER, Quito; Hidalgo, Francisco (2009), Kikinyay mikuna tiyachun llankayñankuna killkashka, SENPLADES, Quito; SENPLADES (2009) Imashina rurana purun llaktanpi Alli Kawsay tiyachun, Quito.

hatarichina, tantanakuykunata purichitapash paskana, shuktakunatapash rurana mi Sumak Kawsay kan.

Ayllullakta Sumak Kawsay rikuyka kuskakunapi chakrachik, wiwakunata mirachina pushay yachayman mana chikanyachikchu, shinapash kayka ashtawan hatun rikuyanta paktachinmi. Pakllapi kawsak llaktakunata riksina yuyay ukupimi kallariapi kan. Shinami warmikuna wakchayay ashtawan hatun kutin riksiri yuyarayana tukun.

Shinallatak, ayllullakta Sumak Kawsayka, ayllullakta ashtawan hatun kak yuyayta karuman kawsakkunatapash tantachishpa charinatami mutsun. Shinallatak uchillapash

maltallapash llaktakunata, kitikunatapash, maypimi kikin kullkiyapash, kawsaypash allpapi ima tiyakkunawan chakraykunawanpash allitak tantanakushka kan.

Kay tukuyupimi kullkita charina llankaykuna imashina allpapi tiyak hillyaykunata kumuchikta tupuna tukun, shina shamuk watakunapi chinkarinapak ranti ashtawan mirarik llankaykunata ayllu llaktakunapak rikuna tukun.

Paltashpa rikuyupika, ayllullaktakunamantami Mamallaktapi tukuykuna mikunapakka chakrakunami rikurin. Tiksi Sumak Mikuyka runakuna imata pukuchina, imashina pukuchina, maypi pukuchina, pipak pukuchina, ashtawankarin ashalla tarpushkata tantashpa tukuykuna mikuchun llankakkunata yanapanami. Kay tukuyta rikushpa pakta, sumak, mana chinkariklla, mintalay llikapipash pukuchikkunataka paktatak paktachipakkunata rikushpa yanapanami.

Llankayñan wiñariyta, saywashka allpapak kamachiya sinchiyachina

Mamallaktapi kawsana llaktata pushayyachayka, kawsana llaktapak llankayñan ruraymanta kutin mushukyachikukmantapash nikukmi kan. Shinami pushay patakunata rikushpa suyu ruraykatipipash, wiñarina llankayñankunapi, kawsana llaktapi nikichinakunapi chikan chikan llankay ñankunatami rikuchin.

Rurayta katikunaka tukuykunapak mañaymashkaypak hillyaykunami. Kaykunaka imalla ruraytukuk saywashka allpakuna kakta yachashkamanta llaktaytapash tukuykunapak kullki churaytapash rikuchikmi kan, shina llakta imashina ñawpakman riyta arininakunkapak, saywashka allpa imashina tinkirishka

sakirikrikta sapan sukukunapi rikushpapash makita churankapashmi. Kay llakayñan nikipika ashtawan rikuykunaka kaykunapimi urman: tawka sami pukuchikunata ñawpakman pushay, pachamamayak mañaymashkayta, mayu patata mitsashka milkakunata rikurayashpa tankana; kamachiykunata ashtawantakka hapirinapi, yachaypi, allimikuyupi, wasi kuy ruraykunapi tukuykunapak paktachichishpatak; mayllapi llakta allpakuna tantarinata kullkichuraywan wallpana, shinallatak Mamallaktapi rikurik yuyashka hatun llankayñankunata rurana.

Mamakamachiyka tukuy Mamallakta pushaykunami wiñariy llankayñankunata, shinallatak kawsana llakta nikichiykunatapash rurana nikunmi. Shinallatak kawsana llakta 293 kamachiypi kikin pusharik llaktakunapak kullkikunataka Mamallakta Wiñariy Paktay Yuyaypi nikukshinami kullkikunataka kurinka nikunmi. Kaypakka tukuykunapak ruraykunapimi chayarinakushka kana kan. Kawsana llaktapi llankayñanka, kawsana llakta imayuk kayta pakta rikuytami mutsun, shina mashnakashka willaykuna, mayllapi kashka willaykunapash mutsushka pachapaktak tiyachun, kikin mawkashka, katirashka, rikurashkapash kachun.

Karuman yallichina, mana ñitiriy, mañaymashkayta sinchiyachiy, saywashka allpapi kamachiyna

Ushaykunata tikra rakinkapak mushuk katinalla kimirina ushaypi tiyakukkunami ruraykunata kunapash, ushaykunata yallichinapash kan, maypimi kimirina ushayka umayaktak, kamachiktak, kimirichiktak, kutin rakikpashmi kana kan. Tukuykunapak llankakamay ukupi imallata ruray tukukta rikushpapash kanka.

Kimiri ushayka shuktak mushuk kawsana llaktata tantachinatami hapin, maypimi yallikmanka pipash munashka shina, tantanakuy tiyaymanta washan Mamallaktapak llankayñanpi yuyashkaman kan, Mamakamachiypi tiyakuk shinallatak paktachinatak tukun. Ashtawanpash, shuktak mushuk chawpi kamay ukutami wiñachikrin, kaykunaka kуска kamaykunami kan. Kay ukukunaka Mamallakta llankayñanpi, llakta llankayñanpi punkuta paskak shinami tukun; tukuriypika, kikinllatak llakta allpata pushakkunamanka asha kullkita kunami sakirin kaywan pakta llaktakunata rurachun, alli kullki apayta allikachichun, yuyashkakunata paktakpash kachun.

Kay paktachina kururay ushaykunata yallichik Mamallakta katinalla mañaymashkayta mashkan.

Mamallakta pushay kawsana llaktata nikichinaka, ama kutin kutin rurachichun mashkan, waklli kamay tiyaymanta, Mamallaktay illaymantapash tiksuyay mutsuykuna kamachiyta mashkan. Kay llakikunaka sapan llakta pushakkuna imallata rurarinata mashkan, mana pakta yachaymantami kay tukun. Kay shinami, paktayka kawsana llaktakuna sinchiyari illayta pishiyachina, shinallatak yanapakkunapura kimirinata paykunapak minkashka ushaykunata yallichishkakunawan sinchiyachichishpa churana.

Pakta ruraykunata kunaman, ushaykunata yallichiyman paktanaka llaktayukkuna ayninata mirachinami. Tukuy Mamallakta pushaypatapura kimiri ushayrayku apanakuy kan, kikin rikuykunata pushay yachaykunapash, yuyashkakunatapash tawka tantanakuytura rimanakuchun wiñachinami kan.

6.12. Llaktayuk ushay, runakuna umayaypash

Kullkipilla yuyaychu mintalayta runakunapak chawpipi churan, kutin *socialismo real* yuyaychu Mamallaktata chayllapitak churan. Chaymantami mushuk *socialismo democrático* yuyayka llaktayukkunamanta llukshishka yuyaykunawan shayachishka kana kan. Kayka pukuykunamanta, llakta charishkakunata purichinamanta tikra rakinamantapash ashtawan rimanakuykunatami umayachishka kana kan, shina tantalla kawsayyukkana yuyaykunata surkushpa charichun.

2008 Watapak Mamakamachiypi Llaktayukkuna Ushay tiyaymanta, ayninakuya ushnushkataki sakirin. Tukuy Mamallakta pushay nikikunapi llaktayukkunapak kamachichinapash mushuk Mamallaktapak hatun kallari tukuykunapak mañay mashkaypash kaymanta allikachishkami sakirin. Shina rikuytaka Mamakamachiy killlakunaka llaktayukkuna tantarichun, hatun yuyaykunatami kun.

Llaktayuk runakunapak kutsika kikin runakuna, tantanakuypak yuyaykuna churaypillatakmi tiyan, chaymantami Mamallakta pushakkunaka tukuylla kamaywasikuna paktachichun mashkana kan, runakuna imashina kawsaypi tantaritapash yuyarinakuchun yanapami kan, paykuna kamachikkuna tukunkapa mutsukpi, chay mutsushkakunawan yanapana kan. Ayllullaktayukkuna kuyuriyka Mamallaktay yanapaypimi tiyan, kaykunami kan:

- Mamallakta charishkakunata tukuykunaman paktapakta rakipipash kutin rakipipash, shina: ayninakunapash, rimanakuykunapash; hampirinaman, yachaykunaman, kawsaywiñachi rikuykunaman, pakchiykunaman, willaykunamanpash, shuktakkunawanpash alli paktaykunawanmi tinkirishka kankuna.
- Kamay mushukyaypash tukuykunapak mañaymashkaypash Mamallakta ashtawan kimiri ushayman kutichun, akllay yupaychikpash tukuykunaman rikurayachikpash kachun.
- Aynina hayñikunata yachakchayachinapash, chayta purichinapash, llaktayukkunawan runa tantanakuykunawan, yachakuy willanakuywanpash, tukuylla kamaywasikunawan katirayankapak, ñawipurachinkapakpash tantalla kanami mutsurin.

Ecuador llakta runakunapak ñawpakpi rikuytika, ayni ushay⁴⁷ tukurishka shinami rikurin, chaymantami tukuykuna ayninakuytika Mamallakta tankay mana sakipaklla kan. Tawka hatun kay llaki kawsayta pakta allikachishpa, kullkiyay, kikin kawsana llaktata kamaytapash mana millashpami paktana kan. Kay sumaychiypakka yuyaykunata, pachakunata, katina ñankunata, imamanta rimaykunata, tukurikunatapash Mamallaktawan, runakunawanpash kimirinakushpa rurayta sakinami mutsurin. Kay achikyachinata pakta sakinkapaka, Mamakamachiyka tawka ukukunatami rikuchin, chaykunapi mañankapak, yachayta chayachinkapa, shukkunapakpash mutsurinmi.

⁴⁷ Shuk mamallaktakunapi rikunapak rantika, Ecuador mama llaktapika shuk patsakmanta (52%) runakunami mana ima tantanakuypi, ushaypi, mashiyaypipash satirinkunachu. Shinallatak piñarishpa kaparinkapak, “hatarikunata ari nikpipash” mana hatarinchu: patsakmanta 5% runakunallami kaykunapika kimirishkakuna –kay kusa llaktakunamantaka, ashtawan pishilla. Kay “kunanlla pichka watanpi piñarishpa hatarishkata” tapukpika, shuk patsakmanta 9% runakullami ari nishka. Uchilla marka llaktakunapipash pushakunawan runa tantari, kimirika –shinallatakmi rikchan: kay kanchis watanpika, uchilla marka llaktakunapi tantari ushayka urayarishka, shuk patsak yuyarikmanta 47% runakuna tantarikunapi kimirinkuna: 2001 watapika 10.8 tantarimanta, 2008 watapika 5,7 tantarikaman (Latinobarómetro, 2008).

7. Sumak Kawsaypak Mamallakta paktaykuna

1 Paktay:

Paktakayta yanapana, tawkapurapi llutarinapash runakancha tantanakunapash

Ecuador llaktapi shukman churakuyka wiñaykawsaypimi sapita charin, kaykunami tukurik kimsa patsakrik watakunamanta ashtawan anchayarimushka. Kay shuktakyarikunaka Mamallaktakuna tukuy shukllayachiyman aysarishkamanta chikan samikunapash sinchi samikunapash tukushpa katishkakuna. Shinami mushuk urma pukuchiynakuna, llankakkunapak tantanakuykuna, mushuk kawsay ayllurikuna, ñawpaman manapash yuyashka kawsaykuna, shuktak llaktakunaman runakuna purikuymanta rikurishkakunapash mushuk kawsayta rikuchin. Llaktamanta runakuna kawsay awaripi rikurikta shukman manyayachikuna; imashina ruraykuna, llaktayukkuna paykunallatak kamachiyrinata harkashkakuna.

Kawsaypura rikuytapash, kawsaypura yachaytapash mana pakta charishpaka yanka yanapaykuna chayakpipash, shimillawan yanaparinamanta rimarikushpapash mana mana usharinchun, yanapaykunapash mana paktankachu; kay llakikunami kawsaypura kimirinakuyta llapikkuna kashkamanta mana allichin.

Mushuklaya Sumak Kawsayka kawsankapak mutsurik wallpakunata, ima mitakunatapash, tikra rakichinmi; shina tukuykuna paktay tukuchun, kullkiyaypash pukurichun mutsurinmi. Sumak Kawsay kamachiy llikakunaka mana chawpiripak kashkatami Mamallaktaka rikun, ashtawanka tukuykunapak tantanakuykunata paktachichinatakmi.

Chaymanta, kay paktay yuyayka tukuyta tantachik llaktayta hatunyachichun nin. Ancha chikanyachinata hamutakpash, mushuk kimirinakuytapash, kutin rakinatapash, tukuykami kawsay ushayta charik kachunmi yuyayta kun. Mushuk katinallapak yaykurikuna, tukuykuna mitsarina, saywashka allpa tantarinapash mayhan runa kashkata rikunmi, allikachinpashmi. Ashtawankarin yanapanata, tawkasami kawsayta charik ayllullaktata, sapi kawsayta charik runakunata yachakchayan allikachinpashmi.

Hampinapi, yachaypi, tukuykuna kamaypi, mikuypi, yakupi, wasipi kamachiychinaka tukuykuna Mamallakta runakuna kuyuriypi tantarichinmi. Kayka Mamallaktata ruraywan harkanami, ama ashtawan kullki mana pakta charimanta mana washanyachishka kachun, shina llankaypak ima mutsuykuna tukuykunapak kachun, runakuna Sumak Kawsayta charikkuna tukuchunmi rurachin.

Llaktaykuna

- 1.1. Tukuy mana pakta kaymanta llukshinkapak Sumak Kawsay hayñikunata (ashtawankarin hampirina, yachana, mikuna, yakuta charina, wasi) mutsuykunata paktachina.
- 1.2. Alli Tukuykunata mitsanata yanapashka kamaytapash tankana, kawsaykamaytapash tankana; alli suni kawsaypi paktakayta,

- munaykay, kawsaypura kallarikunatapash tankana.
- 1.3. Tukuykuna Mamallaktaypi yaykuriykuna kullki yaykunapash karikak, warmikakta rikushpa kawsaypurakayta, wiñay patatapash rikushpami ñawpachina.
 - 1.4. Llankana kuskakuna tukuyapak paktachun, alli kachun, murukunata kuk llankaykunata wiñachina.
 - 1.5. Mamallaktapi tiyakkunata paktapakta, yanapashpa rakinata paktachina.
 - 1.6. Chikan kawsayta yachana sumaychanapash, kariwarmi kaymanta riksina; runa kawsayyuk kaymanta, llaktaymunaymanta, kullkimanta, iñiyanta, maymanta kaymanta, shuktak llaktapi kaymanta, mashna watayuk kaymantapash piñayta anchuchina. Shinllatak Mashna kullki charimanta, hankallapash kaymanta, shuktakkunamantapash chikanyachikunata chinkachinatakmi.
 - 1.7. Ecuador llaktamanta, shuktak Mamallaktakunapi kawsak runakunapak hayñikuna, ukllana, ñawpachinapash, shuktak Mamallaktakunamanta Ecuador llaktapi kakkunapak hayñikunatapash ukllana, ñawpachina kan.
 - 1.8. Ayllullakta Sumak Kawsayta tankana.
 - 1.9. Mamallakta tawkashunku wallpaypak tukuy llakta allpanikikunata, paktapachata, paktallata, charirayaytapash ñawpachina.
 - 1.10. Pakta kamachichinkapak tukuy wawakamayta wiñachina, kamana.
- 1.1.4 Tukuy runakuna alli kawsayman chayachun, 2013 watakama 8 chaniman mirachina.
- 1.1.5 Kullkikamaypi chullayaytaka 1995 watapi kashkallamanpash 2013 watakamaka tikrachina.
- 1.2.1 Runakuna kawsaykamaypika 40% kama, 2013 watakama paktana.
- 1.3.1 Tisishka runakuna llankayta charichun 2013 watakamaka 40% kama paktana.
- 1.4.1 Achka allpata charikta 2013 watakama, 22% kama pichiyachina.
- 1.4.2 Kullkita mañayman yaykuchun 2013 watakamaka, 10% kama ashayachina
- 1.5.1 Huchaykullki pallaypi 2013 watakama, 15% kama mirachina.
- 1.5.2 Churashka huchay kullkipi hayñirita 2013 watakama, ashtalla churachun 50% kama paktana.
- 1.5.3 Chikan Runakunapak *Progresividad del IVA y del Impuesto a la Rentata* 2013 watakamaka, 10% kama mirachina.
- 1.5.4 Chikan Runakunapak *efecto redistributivo del IVA y del Impuesto a la Rentata* 2013 watakama, 10% kama mirachina.
- 1.8.1 Ayllullakta chakrayta shuktak Mamallaktaman chakramurukunata katuy aynita (28%) kama, 2013 watapakka ishkanchina.
- 1.8.2 Chawpipurayta 2013 watakama, 20% kama ashayachina.
- 1.10.1 Kari warmi wawakuna, wawakuna wiñarina yachay aynipi 2013 watakama, 75% kama paktana.
- 1.10.2 Kari warmi wawakuna llankashpa mana yachayta 2013 watapakka, chushku chawpiman pichiyachina.
- 1.10.3 Llullu wawakuna 4 killakamallapash mamata chuchuchun, 2013 kamaka mirachina.
- 1.10.4 Mañakuklla wawakunata 2013 watakama pichana.

Chayanakuna

- 1.1.1 Kikin wasiyukkunata 2013 watakama, 71% kama churana.
- 1.1.2 Kallari yachayta 2013 watapakka, 98% kama paktana.
- 1.1.3 Malta wamrakuna chawpi yachayman yaykuchun 2013 watapakka, 66.5% kama chayachina.

2 Paktay:

Llaktayukkuna ima ruraytukuytapash ashtawan allichina

Llaktayukkuna ushakuykunatapash, hawayaykunatapash kururayka sapan hayñi llankaykunatami mutsun, shinallatak sapan pushay ukukunapipash. Hampinapi utkapash paktapash llankashpaka achka kawsaypak

zirmayukmi tukun; alli yachaywanka kikinllatak, tawkapurapash allita paktakmi tukun; kikin kawsaywanka iñina, chanina llikakunata, mayta runakuna purina sirik yuyaykunatapashmi sinchiyachirin; yachay milka ukupi pukllayka

shukllapash, tawkapura tantarishapash yachayta, pakta kawsayta charinamantami riksichichin.

Kawsay zirna tantariyka ama unkunkapak yachaytami mutsun, maypimi llullukay pachamanta pichka watayukkama alli mikuyta charina mutsurin. Ushakukpak hawayakukpakpash pukllaykunami ashtawan allita ruran, runakunataka yuyaypipash aychapipash allita charinkapak yanapankunapashmi.

Yachayka, shukllata kashpa tawkata kashpapash chikan patakunapi llankay yachaytami wallpa ushakukta hawayakuktapash hamutachin, shinami llaktayuk ayniktapash yuyaykunawan hatariktapash rurarinaka. Kimirina ushay sinchiarinapak, kullkiyaypi, llaktaypi, tantanakuypi, kawsaypi chullayarikunatapashmi anchuchinkapak shuk ñan kan.

Pushanata yachaymanta rikuyipika, hatun tantachishka chanita yachaymanta wiñariykunaka shunkumi kan, shinallatakmi taripaykuna, sumak ruray mushukyachinapash yuyay chawpipimi kana kan. Ñawpa yachaykunawan, kuna sumak ruraykunawan chapushpaka wiñariytami shuktakyachi tukun, kaytaka kawsay yachaywan yanaparishpami mirachirinka. Asha pachakuna kipallapika, llaktakuna pukuchishkapash kanchaman katurikrikpash amawtay wiñariypi, pakchipipash mushukyaripipash tawkasami kawsaytukuyta charirayak kachun shuyanmi.

Ayllullaktakunapika, wiñanakunkapak mushuk kapuchikunata riksiyka kullkikunata ama yalli shitak kankapak achka allimi kan. Kaypakka yachaymi achka mutsurik kan, shina rukawanlla imatapash ashtawan karuyachik kashkamanta ruraytukuyi. Hatun yachayka llaktayukkunata hawayachikmi kan, paykuna mana pi harkakukpipash yachashkamanta rurakkuna kashkamanta. Ashtawantakka amawtay taripaypipash pakchi kururaypipash kunan kawsakuyta mushukyachinkapak katirayachun.

Llaktaykuna

- 2.1. Mana wakllirishka mikuyta, alli mikuyta, allpapi wiñakta kamana; kikin murukunamanta mikuyta paktachina, shina irkiyaykuna uriyachun.
- 2.2. Yachay alli kachun asha asha allichina, hayñikunata, kariwarmita, kawsaypura, yaykuchik rikuy kachun allichina; shina shukllapi tawkapura kachun sinchiyachina, yachakukkuna yachayta tukuchinkakama yachachun.

- 2.3. Ishkay shimi kawsaypura yachayta sinchiyachina, kawsaypurayachachik yachay tukuktapash sinchiyachina.
- 2.4. Kawsaypak llankay yachayta, wallparitapash wiñachina, kayka Sumak Kawsayman chayachik, kariwarmi, wiñaypura, kawsaypurapash tinkirik yuyaykuna kaktapash wiñachina.
- 2.5. Sumak Kawsay yuyashkakunawan tinkirishka amawtachik, runayarik hatun yachayta sinchiyachina.
- 2.6. Taripaytapash amawtayta, riksitaresh ñawpachina, amawta yachayta, yachaykunata kutin chanina, ñawpa yachaytapash kuyuchina; mushuk sumak ruraytapash kuyuchina.
- 2.7. Willaykunaman yaykuriyta kuyuchina, shinallatak willaypak willanakuyapak pakchikunamantash tukuy llaktayukkuna yaykuriyta kuyuchina, shina llaktayukkay sinchiarichun.
- 2.8. Pukllaykunata ñawpachina tukun kuyurina llankaykunata, yachaykunata sinchiyachik kachun, llaktakuna ushashpa hawayachun sinchiyachinapash.

Chayanakuna

- 2.1.1 Ancha mana alli mikuyta, 2013 watapakka, 45% kama ashayachina.
- 2.1.2 Punchata *proteína kilocalórico* mikuyta, 2013 watakama, 260 Kcal. punchapi paktachina.
- 2.1.3 Kari warmi wawakuna mana llashak wacharikta, 2013 watakama, 3,9% kama uriyachina.
- 2.2.1 7 pata, 10 pata tiksi yachakuypi yachakukkuna, 30% kamallapash “alli” chanita charichun, Runakawsay Yachaypipash 8% purallapash “may alli” iñuta 2013 watakama charinkakuna.
- 2.2.2 4 pata, 7pata, 10 pata Tiksi Yachakuypi yachakukkuna, 3niki wata paktay yachakuypi yachakukkunapash 20% purallapash “alli” chanita, Yupay Yachaypipash 8% purallapash “may alli” chanita 2013 watakama charichunkuna.
- 2.2.3 4 pata, 7 pata, 10 pata tiksi yachakuypi yachakukkuna, 3niki wata paktay yachakuypi yachakukkunapash 15% purallapash Shimimanta Yachaypi “may alli” chanita 2013 watakama charichunkuna.
- 2.2.4 7 pata, 10 patapash tiksi yachakuypi yachakukkuna, 10% yalli purallapash Pacha Mamamanta Yachaypi “may alli” chanita 2013 watakama charichunkuna.

- 2.2.5 Kari warmi yachachikkunata Yachay Ukupi tupukpika 46% purallapash “may alli” chanita 2013 watakama charikkunami kanka.
- 2.2.6 Kari warmi yachachikkuna imallata pakta yachashkakunapi tupukpika 60% purallapash “alli” chanita charichunkuna.
- 2.2.7 Killka katinata mana pakta hamutaypi 2013 watakama, 10% kama urayachina.
- 2.5.1 2013 Watakamaka 969 I+D+i yachak taripakkunata charinkapa mirachina.
- 2.5.2 2013 watakama, Apya-Yala Hatun Yachana wasipishina chawpi tupuykamallapash yaykuna shutita killkachina.
- 2.5.3 2013 Watapika 1500 yanka amawtari yachakuypi, yachankapa chayana.
- 2.6.1 Yuyaykunata killkashkakunata riksichipi 75% kama, 2013 watapakka mirachina.
- 2.6.2 Kullki churaypi allpamama ukupi ima tukuy sami tiyakkunapak (AMTT) 2013 watakama, 0.44% man paktana.
- 2.7.1 2013 Watapakka, 55% ayllullakta yachanawasikuna nikiklinchiyukta rurana, kutin tukuy kiti yachaywasikunapakka tukuyman paktana.
- 2.7.2 2013 Watapakka, kunanpi nikiklinchiyuk wasikuna kaymanta kimsa kutin mirachina.
- 2.7.3 2013 watakamaka karu uyachiyuk wasikuna, 50% man paktana.
- 2.8.1 Olimpiada pukllaykunapi 2012 watakama, 45 aynikkunaman paktana.

3 Paktay: Llaktakunapak kawsayta alliyachina

Alli kawsayta charinaka runakunapak tukuy kawsamuy Sumak Kawsaywanmi rikunata charin. Shina ima ruraypak, yuyay yachay, tukuypuray, pachayay mutsuykunawanmi tinkirin.

Kay yuyayta kukka, tawkalaya alli kay tantariwan, kushikuywan, kikinllapash tukuypurapash pakta kushiyachikwan chakrurishkami kan. Kaykunaka yanapak kullkiyaywan, chariraywan, runa hayñita, pachamama hayñitapash yupaychakmi kan. Kikin kawsana chani llikapi runakuna kawsaypi, muskuykunapi, kamachiytapash rikushkami kan.

Kay yuyashka tukuykuna rikukuypi kuskapurapash, hayñipurapash rurarina kaktami rikuchin. Kaykunaka ukllay llika, tukuy kamay tukuypurapash, tukuy linchirikpashmi rikurinka. Kay llikakunapak ashtawan wakchalla kakkunapak, llaktakunapak, chikan sami runakunapak tukuykunawan rikurikkuna, kullkiyay, pachamama, kawsaykunawanmi awarin.

May alli kawsayta alliyachinaka tawkalaya ñankuna katikuyta sinchiyachinapashmi kan. Kaykunaka Pachamama alli kaywan kimirishkami kan, shinallatak hampiripi, yachaypi, mikuypi, alli wasita charinapi, samarinapi, kushiyarinapi alliyachinami kan; pukllaypi, tukuytura aynikuypi,

llaktaypi, llankaypi, kawsaykamaypi, kikinpura, ayllupurapash apanakuypi rikuchishkakunawanmi rikunata charin. Tukuy llankay muyuntin, apanakuy, yachay, samarina, tiksi mutsuyimi alli kawsaypika kamaywasikunami rikunata charin; kaytaka paktakay charinata, runakunapak charishkakunata kutin rakinatami riksichik.

Llaktaykuna

- 3.1. Llaktayukkunapi alli kawsana ruraykunata kuyuchina.
- 3.2. Unkuymanta mitsarinata, harkanata, rikuranatapash harkana; wañuyta harkankapak imashina unkuykuna chayakta, mitsarinatapash yachana kan.
- 3.3. Washan kawsay katikta rikushpa alli hampiwan, kuyaywan, paktapash hampiyta paktachitakmi.
- 3.4. Tukuypitak warmikunatapash, yanapayta utka mutsukkunatapash kariwarmikay, wiñaypata, ayllulla, ayllullakta, kawsaypurawan rikuyta mañachina.
- 3.5. Ñawpa hampinakunata kutin riksina, yupaychana, kuyuchinapash; ñawpa runakunapak riksikunata, hampikunata, hillaykunatapash tikrarikuna.
- 3.6. Kawsaypaklla, alli, pakta, charirik, wiñarik wasimuyuntinta kawsachun kunatak.

- 3.7. Runakuna kamaytapash, runapura shuktak kawsaypurapash tawkasami muyuy iñinata paktachichina.

Chayanakuna

- 3.1.1 2013 Watapakka llaktapak ukun kacharirik llankayta 3.5 pacha yalli rurakkunata, kimsa kutinwan mirachina.
3.1.2 Yachakuk wawakuna wirasapa kayta 2013 watapakka, 5% kama uriyachina.
3.2.2 Chukchu unkuy yaykurinata 2013 watakama, 40% kama waywana.
3.2.2 Yawar kacharichik *dengue* wan wafuyta 2013 watapakka, 4 kama waywana.
3.2.4 SIDA unkuywan wafuyta 2013 watapakka, 25% kama waywana.
3.2.4 2013 Watakapakka tuberculosis unkuywan 100.000 wafukkunamantaka 2 wafukkunaman waywana.
3.2.5 2013 Watakapakka mapa yakuta upyashpa wafukkunamantaka, shuk kimsapi chawpishkaman waywana.
3.2.6 Paruk unkuywan, *influenza* unuywan wafuyta 2013 watakama, 18% kama waywana.

- 3.3.1 Hampina wasikunapi wachayta 2013 watakama, 70% kama mirachina.
3.3.2 Hampirina ukukunapi llankayta 2013 watakama, 7 kama mirachina.
3.4.1 Wamrarak chichuyta 2013 watakama, 25% kama waywana.
3.4.2 Wachak mamakuna wafuyta 2013 watakama, 35% kama waywana.
3.4.3 Manarak wacharishpa wafuyta 2013 watakama, 35% kama waywana.
3.6.1 Shukllapi huntarishpa kawsayta 2013 watakama, 33% kama waywana.
3.6.2 Mapakuna illakyuk wasikunaman paktayta 2013 watakama, 80% kama paktana.
3.6.3 Mana kawsaypaklla wasikunapi kawsayta 2013 watakama, 35% kama waywana.
3.6.4 Alli wasikuna illayta 2013 watakama, 60% kama waywana.
3.7.1 Kamachiyta mana uyashka ancha llakirikta 2013 watakama, 23% kama tikrachina.
3.7.2 Mamallakta Chapakkuna chapashpa llankayta 2013 watakama, 7 kama paktana.

4 Paktay:

Pachamamapak hayñikunata kamana, uksikpash iñilyakpash pachamamata ñawpachina

Pachamamapi tiyakkunataka imata rurankapak, surkushpa katunkapak kashkallatami runakumantaka rikushka karka, chaymantami kullkita kuktalla rikushka karka. Mamakamachiymi kashna rikuytaka tikrachin, chaymantami kaypash hayñiyukmi kan nikun, Mamakamachiypak⁴⁸ *Régimen del Buen Vivir* pak II Wankuriy, VII Kapakniki yupaykunapika shinami rikuchikun.

Llaktayukkunapak sumak Kawsaywan arininakushkamantaka, Mamallaktami mitsayta hapin. Shinallatak tukuykunapura rikunakuypika maykanpash, ayllullaktakunapash, llaktakunapash, chikan kawsayta charikkunapash, tawkapurapash, shukllapash, tukuykunami kuyanata, mitsanatapash charinkuna.

Mamallakta pushay yachaypak makipimi yakutapash tawkasami kawsaytapash tukuykunapak charishka kashkapi rikushpa charinatak kan. Kaymantami rikuk ukukuna wacharin, shinallatak tukuykunaman mutsuyta rikushpa chayayta rikunata charin, shina Mamallaktapi shuktak wallpayta chikansami, tawkasami llakta allpakuna kashtata rikushpa rikunata charin. Kay tukuy rikuytaka Mamallaktapash pachamamapi kashkata yuyarishpami yaku paktachitaka rikunatak kan.

Chaymantami, pukuykunata, yaku hapikutatapash utka rikuna mutsuriktak kan, shina pachamamapash yakupash mapayaymanta anchuchinkapak, allpamama tiyarimantapash

⁴⁸ Allpapachapi kawsakkunapak hayñi hawaka Mamallakta Kamachi II Shutipi, VII Rakipimi willakun. Ranti VII Shutika, II Rakipimi Tawkasami kawsay wiñaykuna, tukuy allpapachapi tiyakkunapash, Alli Kawsay Ushaypakta willakun. (N. Del E.).

harkankapak mashkarin. Shinami, Mamallakta allpapacha kunukyayta pushay yachaywan chimpapurachun yanapan.

Llaktaykuna

- 4.1. Chariska allpa tawkasami kawsayta yaku tawkasami kawsaytapash pushay yachay kushka kashkamanta wakichishpa iñilyachishpapash apana.
- 4.2. Charimushka yakuta, yakupampata, tukuy tantarishkatapash yaku charishka pushay yachay kashkata rikushpa apana. Mamallaktapak charishka kakta, runakuna kawsaypak, pachamamapak kakta chanina.
- 4.3. Zirma kutin hapipaklla charirayaypakllarayku, aynichishpa iñilyachishpapah Mamallaktapak Zirma urmata tawkayachina.
- 4.4. Ashtawan alli kawsayrayku pachamama mapayayta kamarayana, rikurana may alli kawsayyukta rurana.
- 4.5. Pachamama kunukyarinata rikushpa, chirikunuk shuktakyarinata amañachirina katikuyta mirachinapash.
- 4.6. Pachamama zalayaytapash chaymanta runakuna zalayaytapash waywachina.
- 4.7. Pachamamata achiklla rikuyta yaykuchina, runakunapak tukuchun katikuyta; tukuylla mañaymashkaypi yaykuchina.

Chayanakuna

- 4.1.1 Wakichishka kawsana llaktata, pachamamata wakaychina ukupi 2013 watakama, 5 iñukama mirachina.

- 4.1.2 Mamakuchapak uku pampata, shinallatak yunka pampa allpata wakichina, 2013 watakama, 2521 km² tuputa yaykuchina.
- 4.1.3 Sachakuna tukuchinapi 2013 watakama, 30% kama waywachina.
- 4.2.1 Chukita llankaypi, antachakraypi rimsi tiyayta 2013 watakama, 0,0001 mg/l kama waywachina.
- 4.3.1 Llankankapak tiyaypi 2013 watakamaka 1.091 MW kama mirachina, kutin 2014 watakama 487 MW kama mirachina.
- 4.3.2 *Huella ecológica* waywana shina ama 2013 watakamaka Ecuador kawsayta mishachun.
- 4.3.3 Ruraytukuypi rikushpaka shuktak pakchi ayniyripi 2013 watapakka, 6% kama paktana.
- 4.3.4 2013 Watakamaka, zirmayuk wasikunataka 97% man paktana.
- 4.3.5 Zirma llankayta kitillakta wasikunapi 2013 watakama, 98% kama paktana.
- 4.3.6 Ayllullaktakunapi zirmayuk wasikunapi 2013 watakama, 96% kama paktana.
- 4.4.1 Watapi rikushpaka mashnapi wayrata mapayachikkunata 2013 watakama, mana mirachishpalla harkarayana.
- 4.4.2 Pachamama llakipi urmayta 2013 watakama, 60% kama hampina.
- 4.4.3 *PBCsta* 2013 watakama, 40% kama waywana.
- 4.4.4 Kurukunata wañuchinapi (COPS) 2013 watakama, 60% kama waywana.
- 4.5.1 Shamuk 2013 watakama, pachamama llika zalayay patamanta chirikunukman 23% kama waywana; shinallatak 69% kama, kutintak chawpikama ñakayman paktana.

5 Paktay:

Awkikayta, kasillatapash kamana; allpapachapi pushayyachay yaykuchinata, Apya-Yala llaktakuna tantanakuchun tankana

Awkikay llaktayukkunapimi tiyan, paypak munayka apukuna imallata ruranatami kun. Mamakamachiypi nikukshina, Mamallakta minkashka ukukunawanpash chikan sami aynirinawanpashmi rurarin. Kaymi Mamallakta kikinllayta paktachichintak.

Awkikaytaka tukuy kawsana llaktamanta kamachiymantapashmi yuyarishka kan. Yallik 2008 wata Mamakamachiymi kay

mawkayashkapash mitsarikpash rikuytaka mishan. Awkikaytaka llaktaymanta, kawsana llaktamanta, mikuykunamanta, sumakruraymanta, kullkiyaymanta, kawsaykunamanta llankachik kaymantami hamutarin. Kaykunata paktachiychika, kawsana llakta awkikay hamutarin, shinallatak llaktay kishpiyrimantapash, Mamallakta ukupi, shuktak mama llaktakunawanpash chariray mitsarayaymi kan.

Awkiyay mushuk rikuyka tawkasami llakta tantanakuykunatami tikra rikun. Kaykunaka kikin llaktayta wiñarinkapakmi kan, shina hatun arininakuykunapi Mamallaktapi apukuna ima ruraypipash yaykurina, Mamallakta pushaykunata rikurayanami kan. Shinallatak tukuykunapak llankachun minkashka ukukunatapash tankakmi kan. Mamallaktapi laychukunalla kawsakta rikuykunatapash washaman sakin, ashtawanpash tawka sami runakuna kawsaktapashmi rikun.

Awkikaypak mushuk rikuyka, runakuna tawkasami tantanakuyta, kikinllatak wiñarinkapak katikukta riksin, tukuylla llaktaypi llakikuna tiyaktapash riksin; shinallatak kamachikkunapak tukuy patakunatami runakuna rikurayachunpash riksin. Tukuy kamaywasikuna, shukpaklla kakamaywasikuna tukuyllaman mitachita kukkunatami riksin. Mishupak kawsay, paykunalla imatapash charinayachiktapash washamanmi sakin, tawkasami kawsayyuk llaktakunata riksin mutsuriktami sinchita riman.

Mamallaktapak kamachik pushay yachayta yaykuchinata mashkan, Ecuador Mamallaktata kullkipi, ista llaktaypi sinchita shayarichunmi mashkan, tukuy llaktakuna awkiyachishka yuyaywan kachun munan; tantanakuchun, kay tantanakuyka shuktak Mamallaktakunawan sumakta apanakuna kan, saywashka allpapi tukuy ayllukunapura riksinakushpa, shinallatak tukuy kamaykunata kuyashpa kampakta shina riksin.

Mamallaktaka, shuktak istallaktakuna mana sarushka kanachu, chaymantami Ecuador Mamallaktapi alli kawsay tiyachun munan (kasikachun), pipash ñukanchik pachamamata ama kichuchun, Sur-Sur shuktak Mamallaktakunawan pachamama hawa chimpapura tantanakushpa rimanakuchun, shina alli ñawpakman apankapak, Sumak Kawsayta, alli yuyaytapash charinkapak sinchiyarina kan.

Awkikay mikuyka shuktak llaktamanta wiñaykawsaymanta kawsamushka mushukyachinata munan, murukunata charinapi wakchalla kashkamanta, mana alli mikunata millpukuna kakkimi sinchita mushukyachina kan. Zirna awkikay mikuyta, yakutapash mana kichuytukunchu.

Mamallaktapak mutsurik kullki hillaykunata imashina mashkana, Ecuador Mamallaktapak, imashina kayshuk Mamallaktakunamanta manushka kullkita kutin apamuna, shinallatak kay llakta wiñarichun shuktak Mamallaktakuna kaypi, paykunapak kullkita churachun nikpi,

paykunaka uyanami kan. Kayka tukuy Mamallakta munashka, Mamallaktapak tiksi kallarimi, imashina Mamakamachiypi nishka shina, kaymi tukuy mushuk yuyakuna kan.

Llaktaykuna

- 5.1. Tukuykuna awkikayta pushana, sumakta tantalla kasilla kawsanata ñawpachina.
- 5.2. Tukuy allpakunata, Mamallaktapak hatun hayñikunata mitsana.
- 5.3. Tukuy ayllullaktakunapi kanlla llakikunamanta, alli mikuykunamanta harkanata ñawpakman purichina.
- 5.4. Tukuykuna mashna llaktakunawan rimanakushpa tantanakushpa kullkita mashkana, kullki hillaykunatapash ñawpachina.
- 5.5. Apya Yala, Caribe Mamallaktakunawan tantanarichun tankana.
- 5.6. Awkikay ista llaktakunawan imashina, paktachishpa, yanapashpa kimirinakuyta ñawpachina.
- 5.7. Mamallaktakunapuramanta tantarishka shuwakuna maypi ama tiyachun makanakuna.

Chayanakuna

- 5.1.1 Chinchay saywapi Kawsaypak Manarak Charishka Mutsurikkunamanta (KMCM) wakchayayta 2013 watakamaka 25% kama waywana, kitillaktapika 50% kama waywana.
- 5.1.2 Kulla saywapi Kawsaypak Manarak Charishka Mutsurikkunamanta (KMCM) wakchayayta 2013 watakamaka 20% kama waywana, kitillaktapi 50% kama waywana.
- 5.1.3 Chawpi saywapi Kawsaypak Manarak Charishka Mutsurikkunamanta (KMCM) wakchayayta 2013 watakamaka 25% kama waywana, kitillaktapi 50% kama waywana.
- 5.1.4 Kamachishka awkakunawan, mana kamachishka awkakunawan Mamallakta awkikay llakikuna ama tiyachun 2013 watakamaka mana tiyachina.
- 5.2.1 Kutashka Punkarasamita (KPs) mana alli wasi ima ruraykunapi mawkayta 2013 watapakka chawpima waywana.
- 5.3.1 Sarata, soya kutata, trigo muruta, cebadatapash shuktak llaktakunamanta rantimuyta 40% kama 2013 watapakka shukpak ranti rantichina.
- 5.4.1 2013 Watapakka Mamallaktapak kullkita yupay yanapayta Mamallakta Kullkipi 60% kama paktana.
- 5.5.1 2013 Watapakka Apya-Yala tantanakuyta 0,4 man mirachina.

5.6.1 Allpamanta surkushka kapukkunahawapi mana punkaramanta llukshik kapukchik wasikunapi rurashka muruku kanchaman katunata 2013 watapakka 0,95 kama mirachina.

5.6.2 2013 Watapakka 0,65 kama tantarishpa mayllaman chayak kanllaman katunakunata waywana.

5.6.3 2013 Watapakka may mamallaktallamanta yaykumuk rantishkakunata 13% kama waywana.

6 Paktay:

Alli llankay kuskata kamana, paktakay, tawka wallpapi allikaytapash kamana

Tukuy ayllukunapak kawsaypika llankaykunaka kallariyimi kan, 2008 watapi killkashka Mamakamachiyka llankay hayni kashkata riksin, tukuy runakuna llankana kashkata riksin. Kullki hayni rikushpaka, kullki tiks kashkata runa kushikuyta taripak alli kashkatapashmi.

Kunan rikuy pika llankaykunaka mana llakichishkachun kanan kan, mana tantachishkachun shuktak ruraykunapi, llankaykunataka mana allinishpa rakishpa churashka shinami rikurin; paykunapaklla karashpa kachun yuyankuna. Shinami kay wiñachiy ukupika rikurin, shuktak kawsaykunamanta mikuykunata apamushpa ayllullaktakunapi churan.

Mushuk Mamakamachiy imashina ayllu runakunapak llankaykuna sumakkay tiyachun, kaypi nishka shina, paykunapak haynikunapi nishka shinami rurana kankuna, shinami yuyankuna, Mamallaktapak kullkita charikkunapaklla paktatak llankakkunaman, paykuna llankashkamanta kuna, tukuy Mamallaktapi llankakkunapak kawsaytapash rikuna kan.

Ecuador Mamallaktapika, mashna chakrushka shuktak samaywan tukuy pukuchinakuna wallpa tantanakunawan churashka, tukuy kaykunaka mana rikurishkachun kashka; shinapash kay pachakunakama pakallapak mana alli nishkami kashka. Mintalay ukukunapi hanakman kawsak runakunapakpash, ayllukuna kay pukuchikunataka pitillata rurashpa katichunkuna. Sapan runakuna tantanakushka, tukuy tantanakushka ayllukuna mashkankunami, tantalla kullkikunata tantanchishpa manarak charinakunami kan, ñawpakman wichiyachikpak kaykunami kan; wiñarishpa ñawpakman katichun, shinallatak ñukanchikpi tiyak yuyaykunatapash imashina makiruykunata wakaychina kanchik. Shuktakkunawan tantanakushpa paykuna shinallatak, kullkikunaka suktak yuyaymanmi

apankuna, Mamallakta ukumanta mana sumakkayta rikushkamantami shina kan.

Kay rurayka, achka sumakmi tukuykunapak yanaparishka, pukuchikkunapak mashna tantanakushkakunapakpash kan, shina: tukuylla llankaykawsaykuna __suktakpalla, tantanakushka, ayllukunapak, wasipi allichishpa kawsakkunapak shuktakkunapakpish, suktak llankaykunapish, shinallatak kikinpakllatak, tukuykuna yaykuna kay runarikuriray__ shinallatak tukuy ayllukunapak, wasikuchupi kawsakkunapak pukuchikunapak alli kachun.

Runakuna yanapayta, kikin kawsana kullkiyay imashina rikurikta, runakuna kamaypash kashkami, kayka tukuy ayllukunapak kullki tiyachun wallpana tiksiki tukun, yanapakpash tiyarin, imatapash paktapakta charik runakuna kanka. Tukuy kaykuna paktashka kachun, mayhan llankaykunapi kullkita wiñachishpa katichunkuna, kay llankaykunaman kimirik runakunaman tukuy ayllullaktakunapi kawsayta allichirichun.

Llaktaykuna

- 6.1. Tukuy llankaykunata chanichishka kachun, llankay alli kachun wiñachina, kay llankana hayninapi nishka shina, sumak paktachun rikuna
- 6.2. Kay llankaykunata kinkunallatak rikichina, tukuy ayllu tantanakushka, shinallatak ayllukuna kikinpaklla tukuykuna kachun, imashina tukuy shuktatakyanata tankana.
- 6.3. Wankurishpa tiks llankaykunata allchinkapaK mirachina, shinallatak mushuk llankaykunata wiñachina.
- 6.4. Kullkikunata paktapakta kuchun chaykunata kuyuchina, shinallatak imashina ñukanchik mikunakunata

- rantinapak kashka shina kachun tiksi kullkita charina.
- 6.5. Tukuy runakuna maypi kullki llankanata charichun mashkana, wiñachina, tankana, kaykunawan llankanata mana charikkuna ashayachun tankana.
 - 6.6. Tukuy pachapak, allikaypi, tantachik muyuntinpi llankayta charichun ñawpachina, tukuykuna mana millaynakushpa, pachamamawan mashiyarishpa kawsachun ñawpana.
 - 6.7. Ashtawan yachashpa katichun, llankay yachayta charichun tankana.
 - 6.8. Ecuador llaktamanta llukshishpa shuktak llaktakunaman rikkunata kutin ñukanchik Mamallaktapi llankayta charichun, kuyurik kariwarmi llankakkunata ukllana.

Chayanakuna

- 6.2.1 2013 watakama 1 sayllapi, kapukyachik llankaypi paktapakta kachun charina.
- 6.2.1 Ista llaktamanta riksinkapak shamukkunata, 2013 watakama, 1.57 hunukama mirachina.

- 6.3.2 Tantanakushka murukunata pukuchikkunata, katushka kawsakkunata allpapi llankakkunata 2013 watakama, iskaykutin mirachina.
- 6.4.1 2013 Watakama, llankaymanta ashatala kullkita hapik runakunata 27% kama waywana.
- 6.5.1 2013 Watakamaka, tukuy Mamallaktapi yalli pachata llankakkunata 10 iñukama waywana.
- 6.5.2 Runakuna mana pakta llankayta charikkunata 2013 watakama, 24% kama waywana.
- 6.5.3 Pakta runakuna 1, 2 ashtawan tukuykunamanta wakchalla kakkunata yachankapak Hatun Yachanawasipi yaykuchun 40% kama mirachina.
- 6.7.1 Kapukkamaypi chawpita llankakkunata 2013 kama, 25% kama mirachishka kanka.
- 6.7.2 2013 Watakama, Mamallaktapi mashnapura llankayman yaykurik runakunamanta 4 kutinpi yachaykunata mirarichina.

7 Paktay:

Tukuylla llaktay kuskakunata, kawsaypura kimirinakuyta, wallpana, sinchiyachinapash

Kawsaypura tinkunakushpa kawsak runakunapakka, tukuylla apanakuna kuskakunata wallpana. Kay kuskakunapi tawka runakuna kawsay yachaykuna, kishpirishka rimanakuchunmi kan; tukuy ayllukuna tantarishpa sumak kawsaymanta rimanakuna kan. Kay tantanakuyka ñukanchik yuyaykunamanta llukshichun yanapankami, shinallatak tukuykuna shuk shinalla kana kashkata yachana, shina kawsashpaka: kawsayllapik, chikanyan, shuktak millinakuykunapash chinkarinkami, kaytaka tukuy llankay ukukunapi mashkana. Kay tukurika, tukuy runakuna, llaktayukkuna chaypi kashpa paktapakta kawsana munayta charichunmi sinchiyachin.

Kay kuskakunapi tukuy ayllukuna tantanakushpa ñukanchik ayllukawsaykunata riksini kanchik; sumak rurayta, willaykunata, tukuykuna riksishka yachashkakaykunami kana kan, tukuykuna kay Mamallaktapi sumakta kawsankapakmi kan, ñukanchikpak ayllu kawsaykunata wichiman wiñachinkapak Mamakamachiyka sinchita

churana kan. Kay Ecuador llaktapi kawsak runakuna aylluyarishpa wallparichun; chaypimi shuklla runa, tantarishka runapash riksina kan, chaymi kishpirishka rimana, kishpirishka yuyana, iñinata charin, ñawpa yachaykunata yachachina, kunanpi wiñarishka allikunata ruranatapash rikuchinatami charin.

Tukuy tantanakushka ayllukuna paykunapak kawsayka sumak, kushilla, ayllukunapura, yanapashpa wakin pachakunata chaypi kanata charin. Shinallatak tantarishpa pachata samarinkapak, takinkapak, pukllanapak rakishpa charina kan, paykunapak ukun chutarichun, paykunapak kawsay kushilla kanchun wiñarina kan.

Tukuylla rimakuykunata tukuy ayllullaktakunapi willana llikata wiñachinaka kallariyimi kan, shinami kayshuk chayshukwan willanakunkapak yanapanka, shina tukuyllapak, shukllapak shuktak mushuk willana ñankuna wiñarishpa katichun; katipika llaktapi chikan chikan kawsayta charin runakunata tantanakuchishpa

sinchiyachichun, wankurichishpa tukuylla willaykunaman yaykuchichun. Shinami, ama shukpaklla willana ñankuna kachun, tukuy llaktakuna rimana, willana, yachana willana ñankuna kachun, achikklla rikuchishpa tiyachinchik. Achka kullkita charikpak willana ñankuna, llaktayukkunata ama manyaman shitachun.

Llaktaykuna

- 7.1. Llaktakuna yaykurichun yaykurichun, tukuylla willana ñankunapi paktapakta kachun kamana.
- 7.2. Paykuna rurana, tukuylla willanakunapi yaykuna hayñita willana.
- 7.3. Tukuylla runa kawsaykuna, samarina, pukllana llankayta mirachina, allichina.
- 7.4. Kay kawsay wallpapi tukuykuna tantanakushpa rimanakushpa kawsayta rikuchichun, paykunalla imatapash rurachun, kikinpak tawka yachaykunata riksina.
- 7.5. Tiyaayak tukuyllapak willana kuskakuna sinchiyarinata, paskarinata tankana, kaytaka tukuykuna rimashpa rantimanta kawsaypurachik tantanakushpa,

runakawsayta sapsikunapi ñawpakman wiñachina nishpa willana.

- 7.6. Mashna tantanakushkakuna paykunapak hayñikunata charinami kan, kawsaypurachik hayñikunawan kayshuk, chayshuk chaypi kashpa willanakuchun kamana.
- 7.7. Llaktakunapi hayñikunata paktachina, tukuykunapak kawsayta, kariwarmikuna, kawsay wallpa sumaychay tiyachun kamana.
- 7.8. Tukuylla kuskakunapi kawsaykamay patakunata allichina.

Chayanakuna

- 7.3.1 Tukuy runakunaman samay kawsayta wiñachina, ñawpakman rina, shinallatak kushka ukukunanapi rikukrichunkuna, (2013) watakama, kimsa kutin paktachina.
- 7.4.1 Kawsaypak shuk hunka pachata, 40% ñawpakman, (2013) watakama mirachina.
- 7.8.1 Antawapi wañuykunata 20% kama, 2013 watakamaka waywana.
- 7.8.2. Yankamanta wañuykunata 50% kama, 2013 watakamaka waywana.

8 Paktay:

Mamallakta kikinkayta, tawkasami kinkikayta, tawkapura kikinyayta, kawsaypura kimirinakuyta arinina, sinchiyachinapash

Ñawpa kawsaypachaka llika shinami kashka, kay pachakunapika imashina tukuykunapak washan washan kayshuk chayshukman willashpa kawsana kashka, shinapash. Kaykunami paykunapak shutikunata chashkikkuna kashka, shinami tukuylla tanatanakushpa rinamakunata yuyankuna, kayshukwan chayshukwan rimankuna. Kay shinami kaypika ninkuna, kaytaka achka pachakunapi rikunami kan, puntapika imashina kay ayllukuna kunan pachakunapi katikushkata, rurakukta rikunami kan. Ñawpa imalla ruraykunata, paykunapak yachaykunata rurakkashkata rikunami, ishkay tantanakuytika tukuy tantanakushka runakunapak kay ruraykunaka paktanmi.

Kawsaywan, runakunawan tantanakushpa ruraytukunmi, kay Mamallaktapi imalla tiyashkakunata wakichi tukunmi, tukuykuna (sapachik, sapsichik), wacharimanta kawsaymanta hayñikunataka charina kanchik. Ayllukunapak llankaykunata ima ruraykunata rikushpa, chapay atikuk Mamallakta

paktachichun, kay killkakunata paktachina kan. Mamallaktawan runakunawan kipikunata rantipak apanakunatami charinkuna, tantalla, unanchaykuk paktachik tukuykunallapi katinakuy ishkanchik yachaykunata chay rimaykunata mirachina.

Tukuy Mamakamachiywan riksishka *Plurinacionalidad* kawsaypura yuyaykunawan, Ecuador llaktapak ayllullaktakuna charikta kutintak arinin. Kaytaka Mamallaktapak kamachik yuyaykunata yachaykunata rurankunami. Chayrak ñawpa yachaykuna, ñawpa rimay kamay rurashkalla sakirinmi, shina, shuktak rimaykuna, shinallatak ñukanchik alli kawsaypak tukuy mashna Mamallaktapi kawsakkunapak, shinallatak tukuy tantanakushka yachaykuna wiñarishpa katichun kachunmi riksina.

Kay mushuk yuyaykunaka shuktak yuyaykunatami rikuchik tukun, shuktak markakunapak yuyaykuna rikuna; kariwarmipak yuyaykunata, tukuy kaykunata allichinkapa,

yanapanakapak tantanakushpa ñawpakman alli apankapak, kawsankapa, tukuylla rimanakushpa wallpana kan.

Shina yuyashpa, kay kawsaypura yachaykuna rikurin, punkupishina kipapuncha tantanakushpa riksirinmi, kay *Plurinacionalidad* tukuykuna alli kawsay kan. Kay paktaykunata tukuy mashna ruraykunata, yachaykunata paktachinkapak charisha ninkunami. Tantanakushka mashna pushak tukuk tantanakushkakunawan, chikankunawanpash, shutakkunawanpash tantanakushpa alli apankapakmi kan. Kay Mamallaktapi tantanakushpa shuk yuyaylla apanakunkapak, alli yuyaywan llaktapurakunawan apanakunkapak, shina kaykuna ñawpakman suniyashpa richun, ima llakikuna tiyakpipash (*Globalizador*) kaykunami ñukanchikta yallitak tukuy allpapachapi llakichikun.

Llaktaykuna

- 8.1. Ayllukunapak alli kawsayta yanapana (*Plurinacional e intercultural*) kaypi tukuylla tantanakushpa, tukuykuna tantalla sumaychashpa kawsankapak, Sumak Kawsaypi nishkata katina.
- 8.2. Tukuy runakuna kawsaypi chullayaymanta llukshirina, tukuy sapalla runakuna, tantanakushkapash, imapipash shuktak

charishkakunawan, kawsaymanta rimaykunamantapash hapina.

- 8.3. Ñawpakman yachaykunata, mutsushkakunata, sinchirikunata, tawkasami imashina kakta tankana; kikin kawsayta, chikan, shuktak ayllullaktakunapi imashina Ecuador llaktapi kawsakta tankana; kariwarmi karullaktakunapi imashina kawsakta riksina, paykuna shuktak llaktapi kawsashpa, Ecuador llaktata hawapi churakta riksina.
- 8.4. Kay kawsay wiñariykunapi, tukuy wallpapi imashina rimay shimikunata sapalla runakuna, tantanakushka ayllu llaktakunapash imashina wiñachikta tankana, yanapanapash.
- 8.5. Tantarishkakunapak, shukllapak yachayta waklchinata, chaninata, sinchiyachinata, harkayta, willay katikuyta yanapana; Mamallakta charishka runapak kawsayta, pachamamata mirachina; tukuyta charikta, tawkasami kakta ñawpachina.

Chayanakuna

- 8.3.1 Mayhan runashimita rimak llaktata 80% kama, 2013 watakama mirachina.
- 8.5.1 Charimuskakunapi llaktayukkuna yaykuyta charichun 80% kama, 2013 watakama mirachina.

9 Paktay: Hayñikuna, paktakay katikuyta kamana

Mamakachiyyuk mushuk Mamallaktaka, hayñikunata, paktakayta riksina, willanata, kamanatami charin, kay shina tiksini paya Mamallaktamantaka chikan kan. Shinallatak Mamallaktawan, ayllukunawan, kashkakunawan rimanakuypi chikan kan, Mamallakta runakuna pachamama tantarishka kan. Chaymantami tukuy runakuna, ayllukuna, llaktakuna paykunapak kawsayta tantalla mashkankuna; Mamallaktata pushakkunapash imashina tantarinata mashkankunami, tukuykuna imashina ñawpakman katinata wallpanakuna.

Mamakamachiya paykunapak hayñikunata paktachichunmi may sumak kan. Kamachiypi tiyak yuyaykunata churan, kaypi tukuy kamachikkuna llankana ukukunapi tiyak hayñikunata paktachin, kamachikkuna mayman chayanta saywata churan, ushay wallpatapash

saywan; pushakkuna tiyanamanta saywakunata churan. Kay ukupimi, imashina hatun pushakkuna masdashkakuna, pipash kaykunata paktachina kankuna, imashina Mamakamachiypi hayñikuna nishka shinami Sumak Kawsayta charinkapak tukuylla llaktakunata paktachin. Tukuy hatun ushaykuna llankayta paktachichun, Mamakamachiy killkakpak llankayta saywan. Kay kamayka kamachiy nikinapi, tukuyapak llaktayta churan, shuktakuna huchapi urmakpi kamachiywan rikun.

Kamachiy llika kamukkunapi niskashina, suktak kamachiy llikata riksina mana yankachu, runa ayllullaktapak, shuk suyupak, suyupurapak, tukuy llaktakupi tiyak kamachiy llikata riksina kan. Kay rikuyka, paya kishpiychik Mamallaktamanta chikanmi kan, chaypika shuk samilla kamachiy llikami tiyak karka, kamachiyta killkakkuna

runapak hayñita mana riksishkachu karka, shinallatak paktakayta Mamallakta willaymanta, chaymantami Mamallakta imatalla runanata rikuchin. Paypak tiksikuna yuyayka, paktapakta kanata ñawpachina, manyayachinata, piñayta anchuchinami kan. Chaymantami kamachiy llikata wiñachina, paktachina kan, paktaka kapuchik llukshichishka pakta kachun.

Tukuypak kamachiykuna, kamay wasikunapash kamachiy tiksikuna may alli kachun mashkan; chaypachapi rurayta, chaniyak, achikllay, mana llulla, mana chullayay kachunmi kamaychi llikapi kachun mashkan. Shukman kayshukman tukushpa wakllirishkakunata allichinatami mashkan, tukuy hayñikuna ama chinkarichun. Kaymanta kallarishpami ashtawanka ayllullakatakunata, llaktakunata, sapi llaktakuna yanapachunmi mashkan, umachishpa tukuykami piñaykunata anchuchin.

Tukuripika, kishpiyta kichushka runakunaman, ayllukunamanpash hayñita charichun rikunatami charin, shinallatak kamanata, ukllanatami yuyan; kaytaka tukuylla ruraywan, shinapashn kutintak runakuna allichirichun; allichirina kakpipash kay yuyaywanmi rurashka kanka, wichkaywasipi kawsakukkuna paykunapak ayllukunawan kawsachun, allitukuchun yanapana.

Llaktaykuna

- 9.1. Tawka kamachiykunata, Mamakamachiyta sumaychashpa paktachina, rurana.

- 9.2. Tawka kawsayyuk Mamakamachiy Mamallakta ukupi nikichik kamachiyta, paktakayta hayñikunapi paktachina.
- 9.3. Kikinllatak kamachiyki nishka shina, chikan, allita utkak, allitak, chay pachatak, mana chullayak, hayñikukta tankana.
- 9.4. Runakunata, llaktakunata, sapi llaktakunata millay ruraykunata anchuchina.
- 9.5. Wichkana wasipi kakkunataka ama kutin chayllamantak kutichunka alli kawsayta charichun tankana.
- 9.6. Tukuy llaktakunaman kamachiyanta yachayta, imashina katinata ñawpachina.

Chayanakuna

- 9.3.1 Imarayku kashkakunata 75% kama, 2013 watakama paktana.
- 9.3.2 Imamanta wanaykuna kullkarishkamanta 75% kama, 2013 watakama paktana.
- 9.4.1 Warmikunata llakichik millaykunata ashayachina: makaypi 8% kama, minaypi 5% kama, llaki yukuypi 2% kama.
- 9.4.2 Yachana wasikunapi yachachikkuna llakichikkunata chinkachina.
- 9.5.1 Achkakuna wichkana wasikunapi kashkamanta 60% kama, 2013 watakamaka waywana.
- 9.5.2 Tuberculosis unkuyta wichkana wasikunapi tiyakta 2013 watakama anchuchina.

10 Paktay: Aynipipash, llaktaypipash yaykurita kamana

2008 Watapak Mamakamachiyki nikuk shina, ayninakushpa arinishkata rikuchik kan, ashtawankarin tukuypimi kan. Kaytaka mana kamachikunalla pushanata charinchu, tukuy runakuna awkikashpa pushachun mashkaytukunmi; runakuna, ayllullaktakuna, llaktakuna, sapillaktakunapash ushayta charinmi. Llaktakuna, runakuna kimiri ushaypi kanaka paskarirkami, 18 watata manarik charikkuna, ñukanchik llaktamanta llukshishpa rik mashikuna, karu llaktakunamanta shamukkuna, awka mishukuna, chapakuna, maykan wichkaywasipi kawsakunapash apuchinata ushanmi.

Ayllullakta ayninakuy, llakta ushaykunata paykunallatak chaypi kachun shuk kutin riksirika

kallarimi kan, kaypika mana shuklla ruranchu kan. Kunanka tukuy llaktakuna, ayllullaktakuna, llaktayukkuna, sapillaktakuna yuyashkata chashkirishpa chaypi kanata ushanmi. Mamakamachiy ukupi kashpami: tukuylla, llankayñanpi kullkita mashnayachik, mañaymashkayta, alli mama allita rikunata tukuyki ushan, shinallatak tukuylla llaktayta rikunapash, tukuy imalla rurashkakunata rikurayana pachami kan.

Tukuykuna tantanakushpa ñawpakman tantadarishpa apanakuyta sichiyachina, maykanpash kay ushayta pushak runakunata kushiyachina, tantanakuykunata, tukuy llaktakuna, ayllullaktakuna, llaktayukkuna, sapi

llaktakuna paykunallatak chaypi kachun, shina ñukanchik Mamallaktata pushashpaka tukuy ayllukunami ñukanchik llakta mayman chayanakashkata yuyarinka.

Mamallaktapak kimirina ushayta charik kamachikkunaka llaktayukkuna, tantanakuykuna chaypikachun mana harkashpalla yanapanatami charin, tukuy ayllukuna tantarishpa yuyariskaman willanami kan. Chaypakka tukuy ayllukuna riksinatami charin, ñawinchinata kamachishpa kay llaktapi shayachinami kan; shina imashina tukuy ayllukuna kawsakukta riksini kan. Tukuy Mamallaktatapi kullikunawan imashina llankakukta yachanami kanchik, shinallatak imashina ñukanchik pushakkuna maykanta akllariypi kariwarmi akllashka kachun rikunami kan.

Llaktaykuna

- 10.1. Llaktakunapi tantanakuykunata ashtawan ñawpachina.
- 10.2. Pushakkunata tapunata, ñukanchik kullikunata apakukta yachankapa ñawinchinata sinchiyachina.
- 10.3. Mamallaktapak akllashka pushakkuna akllaypi, may llankana ukukunapi

imashina llankakukta ñawpachina, tukuylla kamaywasipi llankakta ñawpachina.

- 10.4. Tukuylla willayman yaykushpa imalla tiyashkata riksichun kamana.
- 10.5. Alli willaykuna allikay kachun kipuy tiyachun, allpashuyukamakta ñawpachina
- 10.6. Tawkasami kawsayta rikshishpa llakta chariray yachayta ñawpachina.

Chayanakuna

- 10.2.1 18 Watayuk runakuna tantanakushka ayllullaktakunapi kachun 50% kama, 2013 watakamaka mirachina.
- 10.3.1 Akllarishka llankaykunapi warmikuna 30% kama ayniyarishpa kachun 2013 watakamaka paktana.
- 10.3.2 Wamrakunapish akllashka 30% kama llankaypi kachun 2013 watakama paktana.
- 10.3.3 Kariwarmi Ecuador llaktamanta shuktak llaktakunapi kak akllaypi kachun 0,7 kama 2013 watakamaka 0,7 yupayman paktachina.
- 10.6.1 Apya-Yalapi mashna runakuna llakta ushaypi yanapachun 2013 watakama paktana.

11 Paktay: Runakunata yanapak, kullki allikay llikata shayachina

2008 Watapak Mamakamachiyka, Ecuador llaktapi kullki llikata, runakunata yanapak kullkita shayachin, kayka hatun paktana yuyaymi kan. Kaypachapika: ayllukunata, pachamamapi kawsashkakunata mana wakllichishpa, mana tukuchishpa, alli kawsayman yaykunata rimanakushpa paktana yuyayta kun; ñukanchikpak llakta kawsakka, suktak kullkita charik llaktakuna llapishkamanta awkikayta mana chinkana kan. Kullkita wakllichishka charikkunallata yanapashpa, ñukanchik awkita wakllichishpa kawsanata yuyan, chaymantami kunanka suktak mushuk kawsayta charinkapak, ima llakikunatapash ama charinkapak rimankuna.

Sumak kawsay tukuy runakuna mikuyta charinata nisha ninmi; kullkita charina, shinallatak ñukanchik kawsayta ashtawan achka watakunata kawsana yuyaytami charin. Tukuysami kawsay muyukuna: murukuna kashpa, yurakuna kashpa, runakuna kashpash,

llankaykunawan, pachamamawan paktapakta kanatami nishanin. Chaypakka tukuy kullki muyuytami mushukyachina kan. Kayka kullkipi, murukunapi, mikunapi, llankaykunapipash mushukyarina nishaninmi, pachamamata sumakyachishpa alli allichishpa charina kashkatami willan. Shina llaktakunata riksinkapa muyushpa kawsanatapash ninmi, tawkasami kawsayta, yurakumanta, wiwakunamanta hampita charina ninmi.

Ñukanchik kullkita tiksita riksishpa, hawayachishpa kallarihpami shuktakyachina kan, kaypakka: kapukyachina, kutintak pukuchinata rikunami kan, runakuna alli kawsayman yaykunkapak, tukuy ayllukuna makita kushpa tiyana kan; shinallatak llaktakuna rantinapak, ñukanchik ñawpa yuyakkunapak yachaykunata wakichishpa, yachashpa charinatami yuyachin. Pachamamapi imalla tiyashkakunata wakichishpa, kaykunami ñukanchik murukunata, ñukanchik kawsaytapash

wakaychishpa charirayana ninmi. Kay llaktamanta hatun kullkiyukkunapak, shuktak llaktamanta hatun kullkiyukkunapak munayta sakichinami kan.

Tawka samaykuna, kaykunami alli kawsayta charinkapa apankakuna, ñukanchik kimiri ushaykunapash kullkikamachikpak ruraykuna paktapakta tukuykunapak alli kanka; chaymanta chaki sarunaka tukuykunapa paktapuralla sinchiyachishpa rurakkuna kanka ninchik, shinallatak saywashka allpa, tukuy kullkita wiñachinapak llankaykunata, kaykuna mana tiyashpami ñawpaka ñukanchik llaktata wakcha tukuchun sakishka; chaymantami tukuykuna chaypikay tukushpa kunanka arininakuna kan.

Mamallaktaka mana kullkita rikunallapak kanchun, ashtawankarin paymi tukuykunata tantachishpa kullkiwan imashina llankanata yachachishpa paktapakta rakinata charin. Chaymi kullkiwan paktakay rurashkata rikuchinkapak mutsurik kan, shuk mushuk llankayta rikuchinkapak kanka. Shinami tukuyman rakispha ñawpa kawsaymanta kunan kikin Sumak Kawsayman chayachun ñanpi churanka. Shinallatak tukuyapak rantishkakunaka, murukunata kapukyachik wasikunapi mirachinkapakmi kanka, shinami wakcha ayllullaktakunaman, kawsana llaktakunaman, kuskakunaman yanapay rikurinka; tukuyllapak llankaywasita, tukuyapak llankayta sinchiyachina kanka; kaymi suyupi yaykurina tukunka, shinami kullkikunaka Mamallaktapi alli chashkinaman tankay kanka.

Mushuktashina pukuchina allpata sumak rurakunawan, sumak llankaywan tantarishpa alli pushankanpak nisha ninmi. Shinallatak kullkita charik kamaywasikunawan tantanakushpa wankurinkami; sukpaklla kakkunawan, tukuyapak kakkunawan yanaparishpa, rikurayana kan; tukuylla kaykunawanmi ñukanchik llaktaka kullkikunata wakichi tukunkakuna.

Kullki muyuywan, rurakunapak yuyay ukupi, pachamamamanta yuyaypi, imashina mikunamanta llaktaymi mutsurin. Imashina mana llakita rurashpa millpuna sapimi utkashpa mutsurin, chaymanta mikuna awkikayta charinkapak sinchiyachina, kikin kullkitapash awkiyachishpa sinchiyachinami kan.

Llaktaykuna

- 11.1. Sumak Kawsayta charinkapak kinkin kullki tiyachun tankana, kaymi tukuy hayñikunata chikan chikan allpa

llankaykunata paktachinka, llankashpa shuktak shuktak murukunata wiñachina, kaykunatami tankaykunatami tankana.

- 11.2. Uchilla, hatun kullkimanta llankak tantanakushkakunata tankana, kaykunata charimushka tiyachun, mitachikuna tiyachun tankana.
- 11.3. Sumak pukuchikunata ñukanchik awkichik mikuyta charinkapa mutsurikkunata tankana.
- 11.4. Mushuk pushakyachaykunata mashkashpa, pachamamata mawkayachinkapak, runa kawsakkunata mana wakllichishpa runakuna wiñarikta ñawpakman pushana.
- 11.5. Uchilla wallpa shinallatak tukuylla mitachik chaykunata hatunyachina, chaykunami kullkikunata ashtawan sinchiyachina.
- 11.6. Shuktak shuktakta rantinkapak kullkikunata tawkayachina, alli chani, sumakyakkunawan chikanchishun, chawpipi katukkuna paykunalla ama charikyachun iñisha ninmi, yanapaywan paktarishpa hatunyachun tawkayachina.
- 11.7. Tukuypi yuyasha, kay llakta ukupi katuykunata, shuktak llaktapi katuykunata mirachina; pukuchinakunata, runapak kawsayta yuyaypi charinanta ñawpachina.
- 11.8. Yalli yalli kullkipi katukkunata, kullki hayñipi llakichikkunata, tukuyllapak rantikukpi, tantalla kankapak mirachikukpi llakita ruraktapash riksina, harkana, llakichinapash; chaywanmi paktaypuralla katukkunata rikurayachinka.
- 11.9. Mashna kipa wiñaykunaman yachachishkata, sumak llankaykunata rurashpa katichun ñawpachina
- 11.10. Mikuypak sapita shuktak mushukkunata mashkashpa kawsana, chaywan alli mikuyta charichun shinallatak ayllukunawan yanaparishpa, pachamamata shunkumanta kuyashpa ñawpachina.
- 11.11. Pukuchishkakunata alli, mana unkushka murukunata pukuchishpa, chaykunawanmi kikin kullkitapash, pachamatapash watanta allita charinata ñawpachina.
- 11.12. Tukuy ruraykunata charirayanalla sinchiyay tiyachun, tukuylla kullkikunapi llankayñan, alli rakinakuy, paktachishka harkashka kana, shina kashkata rikuchin.
- 11.13. Kullki wakaychinata, Mamallaktapi kullkita mirachinata, wakichinata ñawpachina, chaymantami kullki llika wasikunaka tukuy ayllukunapak mitachinata ñawpachina, kayka shukpaklla kullkiwasiwan, tukuyapak kullkiwasiwan paktarichun ñawpachina.

Chayanakuna

- 11.1.1 Murukunata istallaktakunaman katuykunata 0.72 kama, (2013) watakama uriyachina.
- 11.1.2 Mana punkara katushka PIB rurashkata 25% kama, (2013) watakama urichina.
- 11.2.1 Tukuylla rantinakunapi MIPYMES chaypikashpa 45% kama, (2013) watakama wichiyachina.
- 11.2.2 Tukuy mintalayashka mikuyta ukupi katukkunata (2013) watakama chikanyachina.
- 11.3.1 Mamallaktapi tukuy mikuy murukunata 98% kama, (2013) watakama mirachina.
- 11.4.1 500.5 hunu puntu punkarata llukshichik (tukuylla, shukpakllapash) (2013) watakama mirachina.
- 11.4.2 71 hunu puntukunata yaku hawrita shuktayakta (2013) watakama paktana, shinallatak 176 hunu puntaman, 2014 watakama paktana.
- 11.4.3 Allpamanta kurita antata kapukyachikta, uchilla chuki allak, pachamamata charirayashpa 79% kama, (2013) watakama mirachina.
- 11.4.4 Mana anta chukita apamunata rantinchina.
- 11.5.1 Mana kipita kamanata 5 punchata, (2013) watakama uriyachina.
- 11.5.2 10% kama, kitipuraman chawpi purinata uriyachina.
- 11.5.3 Sumak llankayta, willayta, willanakunata 3.34 kama, (2013) watakama paktana.
- 11.5.4 Kullki kuyurina tupumanta 8,4% kama, (2013) watakama mirachina.
- 11.5.5 Antankapi purikkunata 6,5% kama, (2013) watakama mirachina.
- 11.6.1 Istallaktaman kachakkuna tantachikpi, kipi kachaytapash 0.06 kama, (2013) watakama ashayachina.
- 11.11.1 Charimushkakunata, mana punkara mitachikunata kanllaman kachakkunata 15,1% kama, (2013) watakama paktana.
- 11.12.1 Patsakrimanta chawpiman pakalla mana kamachishka rantimushkakunata (2013) ashayachina.
- 11.12.2 Mana willasha kipuchishka kanllaman katukkunata 1% kama, (2013) watakama ashayachina.
- 11.12.3 Kullkita mirachikkuna chay PIB shutita 8.1% kama, (2013) watakama mirachinami.
- 11.13.1 Kanchamanta kullkita PIB shutiwan kachun 3% kama, (2013) watakama chayana.
- 11.13.2 Llankachunlla Kachashka kullkita patsakrita kimsakutin mirachina.
- 11.13.3 Tukuylla kulkiwakichina wasikuna llankaykunata 69% kama, (2013) watakama mirachina.
- 11.13.4 Tukuylla kulkiwakichina wasipi mashna kullkita 110% kama, (2013) watakama yapana.

12 Paktay:

Sumak Kawsaypak llakta ushayuk Mamallaktata wallpana

Kay neoliberalismo tantanakuyka, Ñawpa kawsaymi kan, tukuy ñukamchik Mamallaktapak kullkikunakata hapishpa, llaktakuna irkiyachishpa shuklla, ashllakuna tantarishka charikkunapak rmakipi sakirishka; shinallatak kamakwasikunapash llaktakuna charishkakuna hapishpa paykunapak allikunapakllami tukushka. Shinami “predatorios Mamallaktaman chayachishka”

Sumak kawsaypak mushuk pushayyachayta churankapaka, Mamallaktatarakmi mushukyachina nisha ninmi, tukuy ñawpa llakipi kawsakakunata tukuchishpa, Mamallakta awkikayta kutintak tarina, shina tukuy kariwarmipak tukuchun, mana shukkunapaklla ñawpashina kachun, Mamallaktallatak kikin kimirina ushayta charichun.

Kay Mamakamachiypi nishka shinka, chay nishkata paktachinapaka kallariyapika: paktanakuy yuyay, yachayta paktachina, rikurayakta rurunami kanchik. Rakinakunata, tukuyta chikanyachinata anchuchina kan, shina rurashpami ñukanchik Mamallaktaka tukuyapak ushay tukunka, shinallatak pushaytunkuchay, kipaka tukuy ima rurashkakunata rikuy tukuchikman katin.

Mamallaktapi rikshishpa tawka llaktakuna, kawsaypurachik kaykunami kan, ishkay katipika llakta ushaytami rikshina kanchik. Kay tukuyman chayankpakka ñukanchikpak Mamallakta ukupi ayllukunaman riksichina kan, Plurinacional y intercultural imata nisha nishka yachachinana kanchik, kay shina llaktapika ñawpa ñukanchik yayakunapak allpakunamanta rishsina kanchik. Paykunaka, paykunapak

mutshushka kamachikkunata rurashpa kawsakkuna karka; paykunapak kawsana llakta ukupika kaykunami kan: llakta runakunapak, yana runakunapak, yunka runakunapak shuktakkunapakpash sumak yachaykunami karka, paykunapak kawsaykunamanta apurikunamanta rimashpa yachana kanchik. Shuklla shunkuta, tawka rikrata charik Mamallakta kanka.

Sinchi llakta ushayta charik Mamallaktaka llaktayukkunapak kuchullapimi kana kan, paypak tawsami kawsayta charik allpata, llakta ukupi kawsaykuna tiyakta riksinka. Chaymantami kamachikkuna karupi kachun tankana, Gobiernos Autónomos Descentralizados kamachikkunapash karupi llankachun mutsurinka. Tukuylla mañaymashkay runakunapak kuchupilla kachun, kachakpura tinkirinakushpa llankachun, tukuylla llankay paktarichun, Sumak Kawsayta tukuykuna paktana tukuchun. Chaypak tantarishka pakta yanapak saywashka allpata tankana kan, pushakkunaka kikinllatak karupi kamachik kana kan, llankayñankuta sinchiyachik, tawka kamachik patakunawan tinkirishkami kana.

Kay katikuy yuyaykunaka runatami imatapash rurakta chawpipi charin, payllatak tukuylaman llankachun yuyan, chaymanta Mamallaktapi kawsakkunata paykunapak yuyaykunata churanakuchun tankana, llaktayukkuna tuy kamachikkunapak patapi kanata charin.

Mamallaktami tukuyta mushukyachinkapa shunku kan, hatun alli katuna rantina ukukuna awllirichun rikukmi kan, chay ukukunapika hawapi tiyarishpa hatunyashpa shuklla katuna, shukpak makipilla kana mana kanchu. Tukuykuna charina hayñitaka mana shuklla millpuna kanchu. Paypak hawapimi tukuylla mitachikunata paktachina sakirin.

Llaktaykuna

- 12.1. Sumak kawsaypak Mamallakta kawsaypurachik kachun wallpana.
- 12.2. Ñukanchikpak Mamallakta mushuk tantanakuyta rurana; chaypi kutichishpa paypak imashina kawsanata, llankayñanta, patachinata, rikurayanata, taripayta, chaypi kanata sinchiyachichun.
- 12.3. Karupi llankana yuyaywan Mamallakta llankaywan tinkirishka mushuk kawsayta mashnkana, karupi, saywashaka allpa wiñarichun, tukuynaman paktapakta kachun rakinka.
- 12.4. Allí utkak, ushak tukuylla mitachikunata mirachina.
- 12.5. Tukuylla mitachikunata allí, allikay, chaypacha, katirayak kachun mirachina, tukuykunapak kana kan, shinallatak allí allichishka kana.
- 12.6. Mamallaktapak kak tukuy llankaywasikunata allichina, patachina ñankunata allichina.
- 12.7. Karupi llankayñanta, rimanakuy arininakuyta, hayñi yuyaywan kachun tankana.

Chayanakuna

- 12.1.1 Sapi runakuna, yana runakuna tukuylla llankaypi 12% kama, (2013) watakama paktana.
- 12.3.1 Wasikunapi tukuyllapak llikta katishpa tutu yakuta 82% kama, (2013) watakama charina.
- 12.4.1 Tukulla awllikkuna kankapa, runakauna yachashkata kakta 60% kama, (2013) watakama allichina.
- 12.5.1 Tukuylla mitachikunapi allí kachun 7 yupayllatapash mirachina.
- 12.6.1 Zirma rakinapi yalli chinkarikushkamanta 11% kama, (2013) watakama ashayachina.

8. Mamallatapak Saywashka allpata pushay yachay

Mamallakta Kawsana llaktapi pushayyachayka tawka yuyamanta yaykusha, tukuylla llaktaywan tinkirishkata ñanyachishkami kan, kawsana llaktamanta rikurimukmi kan, hatun kuskakunapi mirachinkapa maymutsurikmi tiyarín, kaykunawanmi ñukanchik kawsana llaktakunata ñawpakman pushahun kan. Chaymantami Paktay yuyaypika: paktaykuna, chayanakuna kimirishka kana kan, allí yuyaykunata mashkashpa kawsana llaktakunapi yuyashpa llankayñan, nisha ninchik. Kay kamukkunaka, kay hillayka ñawita pashkashpa allí ñanta purinatami rikunchin

Kawsana llakta llikashka pantarinallami kan, shinallatak watanta mushuyarikmi kan, chay rikushpami kay hillayka hawalla hamutarishpa yaykuchina kanka, chaypi shuktak yuyakunata churanapa, tukuy kay Mamallaktapi kawsak kimiri ushachik kamay wasikunamanta, llaktayukkunamnta shuktak mushkuykuna, yuyakuna samunka.

8.1. Sumak kawsayta paktankapa mushuk shinalaya saywashka allpa

Kawsana llakta, allpashuyupash Mamallaktapak kullki hawa wiñaykawsaymanta, llaktaymanta, runakunamanta, suyumanta yachaykunatamami kullkashpa wakichik kan, kay llakta tukuykuna rikuchik, imashina kullkak, charishkunata rakik, runa kawsayta rikuk, mushuk Mamallakta kachun ninchik. Shinami tukuyllapak llaktayta,

shukpaklla llankayta ruraykunapi rikuchichun ninchik. Kunan Ecuador llaktapak allpata kullkimanta, kawsaymanta, llaktaymanta mushukyarikuyta hamutanata rikuchin. Charishkakunata rakina shina yuyaykuna tiyapimi kawsna llaktamanta kan ninchik; tukuy kapakkamaykuna Mamallaktapak shutipi shukpaklla kakkunata rikuchin.

Wayra⁴⁹ kashkata, allpa kashkatapash mushukyaripika, ñukanchikpak saywashka allpata yuyashpa allichinata munanchik, makimanta apanakushpa kawsanaka: runakuna katinakuy, wiñaykawsay, kawsaykunami kan, runakuna shuktak llaktaman rinakuy, allpamanta yachaykunaka shuk layapaklla kanmi (Santos M, 1992).

Chaymanta kunan punchakunaka ñukanchikpak llakta allpataka pachamamawan kimiriktami rikuna kanchik, mana paypak ñawillata rikuna, ashtawanka tukuy imalla wiñarishkakunata, ñukanchikpak kawsay wallpamanta, ñukanchikpak pachamama kaykunawan tukushpa, mushuk yuyaykunata ñawpakman apaykunatami rimana kanchik (Coraggio, 2009:13).

Kay tukuy yuyashkakunawan, rimashkakunawan paktachi tukunchik; ñukanchikpak Sumk Kawsayta tukuy ñukanchik yuyashkakunata paktachina kanchik. Kayman chayankapaka kullki tiyashkakunata, tukuylla mutsurishkakunata paktachinkapa, tukuy runakunapak kakta, ñukanchikpak pachamamata allí charinkapa yuyanami kanchik.

⁴⁹ Wayra kashkaka sinchi hamutaymi kan, chayraykumi, ima kashkata, ima yuyaypash, sinchi sinchi yuyarishpami, muskuytashinami yuyaypilla rikurin.

Allí yuyarishpa kawsna llaktamanta kallariushpa, tukuy llankaykunata paktachinatami yuyana, kaykunawanmi ima shukta llankana yuyaykunapash llukshina kashkata rikunchik. Kay ukupimi shuktak yuyaykuna tiyashkatapash rikunchik; punchanta kawsaykunata, Mamallaktata rikushpa shuktak Mamallaktakunawan imashina apanakushpa kawsanatapash yachana.

Kay yuyaykunawan, Estrategia Territorial Nacional tukuy Mamallaktata rikuchikunmi, kay Ecuador llakta allpachapi tiyarinapika kitillaktata, paklla kawsana llaktata allita rakinatami rikuchin, tukuy imalla charishkakunata llaktallichik tukuyman rakina kashkata rikuchin, kaykunami ñukanchikpak Ecuador llaktata pushakkuna, tukuykuna tantanakushpa rimanakushpa ñawpakman pushanatami willan. Kay llaktapi mañaymashkaya, llankayñanta rurankapa, tukuylla llaktayta ñanyachinatami mashkan, kaytaka kamachik patakunapi allichirishpa llankanatami mashkan.

Chaymantami sumakruraywan, pushay yachaywan, tantarishpa llankañanta mutsurishkata rikunchik; kayaruray, pushayyachay, tukuykuna tantanakushpa, tukuy imalla yachashhakunata puntapi churashpa kanata rikuchin. Chaymanta tawka kawsay pachakunaka paykunapak kawsaykunata rikuchinkunami, shinallatak imashina paykunapak llakikunamanta llukshinata rikuchin. Tukuy kaykunami mañaymashkaykuna tukuykunapak karuyashka, nikichishka riurin, paktapakta tukuykunapak kawsaymanta rikunka kan.

8.2. Wiñay kawsaymanta Ecuador llaktapak saywashka allpata milkay

Mamallakta allpakunaka ñawpaka kallariupika mana inkakuna kawsarkachu, chaymanta preincario karka: chinchá antikuna urkuwachupi, chaypi ñawpa punchakunaka Quito llaktami chawpi rimanakuna karka. Maypimi inka shayaraykunapimi kapak ñanka shunku karka, kaypimi tiyarirkakuna, kaypimi ayllukuna, llaktakuna tukushka, allí allpakunata, allí murukunata hapishpa tiyarirkakuna. Shinashpaka hatun yachakkuna tukushpa tiyarirkakuna, paykunaka Cuzco Mamallaktamanta Quito llaktamanta chimbakkuna kashka, Cuenca llaktaman shinallatak kunanka markapurapak uma shina karka.

Karu llaktamanta mishukuna shamushpami ñawpa inkakuna manarak inkakuna tiyakpipash wasichishkata killpashpa, paykunapak wasikunata rurashpa, kawsaykunata wiñachishka killpashka, paykunami ñukanchik llakta allpakunata kichushpa, allí sumak allpakunata paykuna tiyarishpa, llapina llkata churashka, llaktakunata chay allpakunamanta llukshichishpa, shinami shinchaman, antisyuyupi chukikuna surkushka, allí pampa allpakunata hapishka, achka kullkiyuy mishukuna tukushka.

Kayka Guayaquil llaktamanmi XVIII patsak wata yunka llaktapi mushuk kiti wiñarirka, mintalaykuna murukunata katunapa yaku hawata rishpa, shuktak llaktakunaman ninkapa Guayaquil kitita mutsurka, kay yunka llaktapi kawsak runakunami allimi kanka yuyashpa chashkishpa, kawsachun sakishkakuna, chaymi kunankama kay mamakucha uraypi tiyankuna.

8.2.1. Imalaya Tukuylla kawsana llakta

Ecuador llaktaka kallariyantami kapukkuna llukshichik kashka, shinallatak hatun mintalakkuna llapishka kashka, shuktak hatun Mamallaktakuna imashina llakichisha kashka, nishka shinalla hapishka kawsakkuna kashkanchik. Chaymantami shuktak llaktakunalla imapipash yanapachun shuyanchik.

Shinami kay Mamallakta ukupipash llakichishka kawsak kashkanchik, kaykunami suk allí imatapash charikkunapaklla hayñikuna kashka. Kaykunami yachakkunapaklla kashka, paykunapuralla yuyarishka, shinallatak llakichishkakuna, rakishkakuna kashka; kaymi saywashka allpa ukupi tantachishka shukpaklla yuyaywan rurashka kashka.

Allpata achakata hapikunaka, allí allpakunata charikkunapak, mana allí allpakunaka wakchakunapak allpa kashka; kay llakikunami tiyashka. Shinami kay llaktaka wiñarirka. Paykunaka llakichik Mamallaktakunapak yuyaywan, hatun mintalayay llaktakunapak yuyakunawanmi churashka. Kay llaktapipash, shuktak llakta shinallatak chulla chulla wiñarichun churashka. Kay 1980 watakunapi, 1990 watakunapipash yalli llakikuna tiyarka'. Kaypimi kay llakikunaka Quito - Guayaquil tukurishka rikurin. (Verdesoto, 2001), paywan tantalla, saywashka allpapi chikan chikan yuyaykunatami paykuna rikuchin.

Shinallatak kay tukurik XIX watakunapi chunka pishka markakunata charirkanchik, chunkaka chiri llaktapi, pishkaka yunka llaktapi,

kaykunami XX watakunapi kallarirka. Mayhankunaka kunanlla wiñarishka shinami, kay markakunaka mana allpa shuyuman kimirishka kanchu, kaykunaka ñawpa charik runakunapaklla yuyaykunawan rurashkakunami kan. Shinallatak XX chawpi watapi paktapakta 1950–2001 watakunapi wiñarirkunami, shuktak Mamallaktakunapi shinami kankuna.

Ecuador llaktapi runa kawsay tiyarishka llikakaunaka, paya wiñaykawsaypak shamushkaman kimirin, shinami imalapash charishkakunata apashka. Shinallatak, kaykunatami yunka llaktakunaka patas murukunata shuktak llaktaman kachakkuna kashka achiklla rikunchik, chay kullikikunawan yunka pampakunapi kitillaktakunata wiñachishka. Kipa watakunataka palanta katuna wasikunatami yaku patakunapi rurashka, chaymantami shuktak llaktakunaman llukshinkapa kuskakunata wiñarishka, punasuyu pampakunapi kapukyachik wasikunata rurashka, chaymanyata hatun ñankunata rurashka. Shinallatak, Chinchay Antisuyu llaktakunamanta punkarakunatami llukchirkakuna, chaypakmi maytapash hatun ñankunata pashkashpa rishkakuna, chay ñan manyapika kitikuna, shulkakuna wiñachishpa katishka. Kay ñan llikakunami llaktakuna allichirina, kullikikuna mirarishpa ñawpakman wiñarisha katichun yanapashka.

8.2.2. Ecuador llaktapak allpashuy kuskakuna⁵⁰

Punasuyupak urkuwachukunami Ecuador llaktapak allpakunataka chikanyachin, kimsa suyukunapimi rakinkuna: yunka llaktapi, chiri llaktapi, antisuyu llaktapi rakinkuna. Kaykunami tukuy mayllapi llaktakuna kawsakta rikuchin. Kaykunami karikuna, warmikuna chikan chikan churarinakunata rikuchin; kawsaykunata, mikuykunata patsak watakunapi runakuna, sachakuna, mayukuna, wiwakuna, urkukuna, chirikunuk tiyamushkata rikuchin. Imashina sapan llaktakunapi kullikikuna wiñarishkata rikuchin.

Kay suyukuna rakishka llakikuna tiykipipash runakuna rakirinata mana yuyankunachu, antikunapak urkuwachukuna chikanyachikpipash

shuklla Mamallaktami kan, tukuy kay ayllukunapak kuyurikunata wiñarikunata Mamallakta mushuk kachun, achiklla llankay kachun yuyankuna paktanmi.

Yunka llaktakunami alli kullikikunata hapinkuna, paykunanka shuktak llaktaman murukunata kachashpami achka kullkita charin, kay antisuyu llaktapika punkarata llukchishpa kullkita charinkuna. Shinapash llaktapi kawsak runakunaka imata mana hapinkunachu. Kay ayllukunaka mana chikan chinkan rakikunata chaskinkuna. Chaymi suyupika yanapaykuna mana pakta pakta chayan.

Allpata rakinakuymanta paktachi, shinallatak kaypimi ishka chawpi rakirikunata charinkuna: chinchayta charin, kaypika: Guayaquil, Manta, Puerto Bolívar y Esmeraldas tukuy yunka llaktakuna kan, Apya-Yala hatun ñanpi kak kitillaktakunaka: Quito, Ibarra, Ambato, Cuenca, shuktakunapash kan.

Kay ishkanti llaktapak shunkumi imashina wiñarikunata mashkankuna (tantarishka, llaktayupak), antawakuna purichun ñankunata rurana, shinallatak kay yunkakunaman chayankapak tukuy tarpushka murukunata pukuchishkakunawan kimirikkunata mirachina. Ashtawanka shuktak llaktakunaman kachana punkukunata hatunyachina. Punasuyupi Apya-Yala hatun ñanka Español mishukuna rurashkamanta kunankama mana chinkarishka kan, punasuyu llaktakunata tantachin, shuktak llaktakunaman chayan.

Ashtawanka kay ishka markakuna shuktak llaktakunamanta yalli wiñarishka, Quito, Guayaquil yallita wiñarishka, paykunami yallik watakunamanta kullkitapash yallita charinkuna. Kay llaktakunami chikan chikan yuyaykunata charin, shukka hatun pushakkunata kapak wasi ukuta charin, kay shukka tukuy karu llaktakunamanta kullikikunata chashkik, instantin tantarishpaka 30% llaktayukkuna kan.

Instantin hatun kitillaktakunna tantarishpami ñitirishka llaktayukkunata charin, kay llaktayukunami ashka kawsak runakunata charin, ishkantinmi hatun kitillaktakuna kan, Quito, Guayaquil shunku ñanta charinkuna,

⁵⁰ Kay killkayka Jean Paul Deler tawka killkashkakunapimi sapiyashka; payka chaypimi imashina Ecuador Mamallakta allpakuna kashkata killkashka. Chay killkaymi Ecuador allpakunata imashina kashkata, imashina awarishkatapash rikuchin.

tinkirinakushka kan, chaymantami utkashpa wiñarinkuna, kay shunku ñankunapak kuchupika kitillaktakunata, uchilla kitillaktakunata chariktami kanchaman kakkunaka rikshin, kay llaktakunapi achka runakunami kawsankuna. Paykunaka Quito llaktamanta, Guayaquil llaktaman yaykuchik ankishinapimi taririn, kay llaktakunapak kanchamanka sachakumi tiyan, ashalla llaktayuk saywa allpakunami taririn. Ishkay hatun kitikunapak chawpipika, achka runakunayuk kiti llaktakunami rikurin.

8.2.3. Mamallaktapak saywashka allpata kutintak allichinaman

Mamallakta allpakunapi suktak mushuk mañaykunata tukuylla allita rurankapak, mushuk llaktaykunami mutsurin, kaykuna kawsana llaktakunapak mutsuyma kimirichun mashkan; shina tantanakushpa wiñariykuna ñawpakman richun mashkan, suyupura, sapan suyu ukupi kawsana llaktakunataka kunami kan, shukpaklla ima ruraykunapakpash kaymi, mana shukapaklla kachun, ashtawanka tukuykunapak kanchaman kawsakkunapak kachun. Kitillaktawan, paklla llaktawan ama chikan chikan kachun. Ukupi kawsakkunapakpash paypurakunapakpash kachun, tukuy imalla mutsurishkatapash allí kawsayta charichun alli kanka; yachaykunata, mikuykunata, kawsankapak shuktaktapash charinakunata ñawpachina kanka. Kaypika shukkunaka hapikkuna, shukkunaka mana hapikkuna mana tiyanachu kan, chay pakirishka yuyaytaka mana yuyanachu kanchik. Mishak, mana mishak yuyaykuna mana tiyanachu.

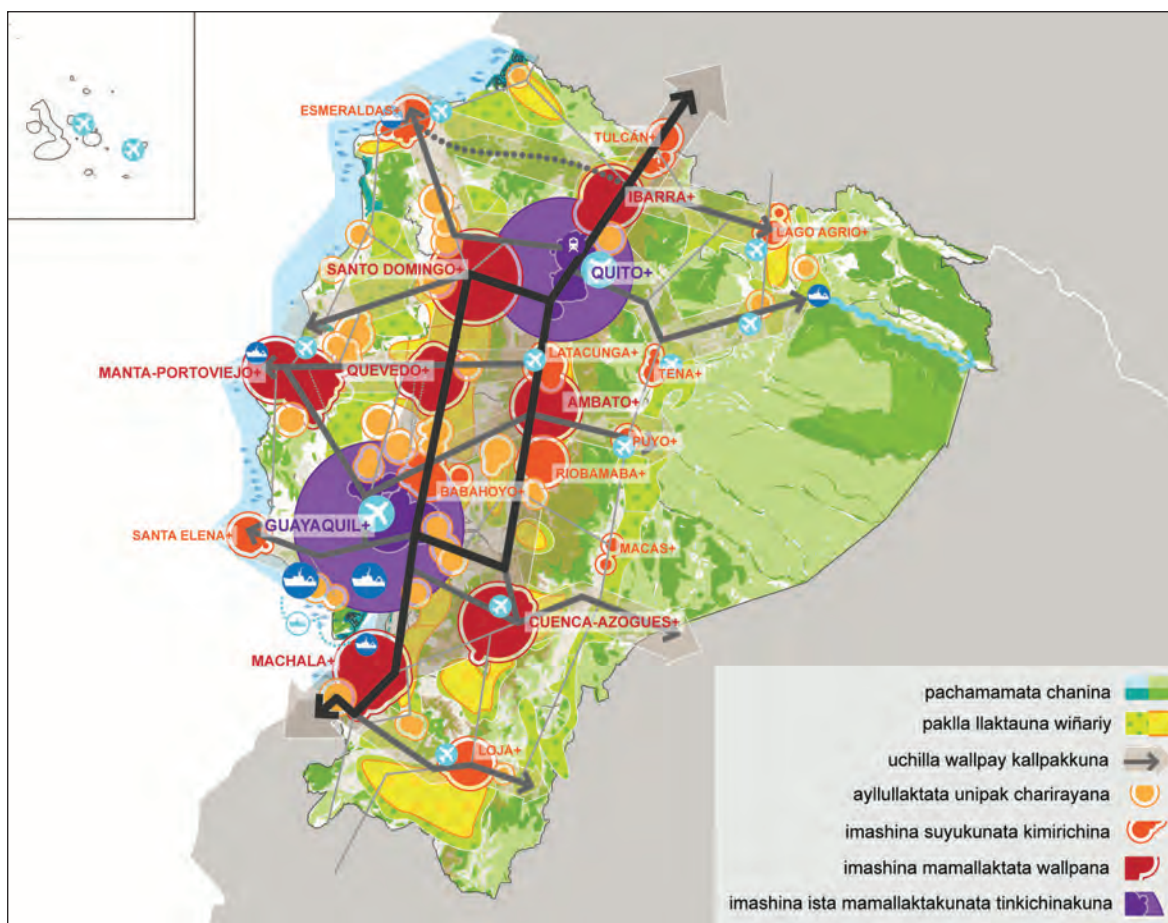
Mamallakta allpapi wiñachinaka hatun kuskakunapak llaktay, mahanpaklla tukuylla tantaripak patakunapak mashna tiyankuna, Mamakamachiywan kimirikmi kanka, Plan Nacional para el Buen Vivir yuyayta charinkapak paktana yuyaykuna tiyanmi; tukuylla allí

ruraykunata llakta allpakunapi charinkapak alli yachaykuna tiyan. Kay ruraykuna rurarichun, awlli willaykuna, kapuchik wiñarimuk tantanakushpa llankayñan, mañaymashkay lkawsana llaktakunapi rikurichun humpinami kanchik.

Kaytaka masmay kwsana llaktakunata tukuykunapaklla kachun rikuchina kan, mañaymashkay ñankunata sinchi kachun, tukuy tantanakushkakunapak alli utkak ruraykuna kachun rikuchinami kan. Shinami kaypika imapipash tantalla richunkuna, tukuy imalla yuyashkakuna, kay kanchish yuyaykuna Mamakamachiypi nishka shina, kanka:

- Tantanakushpa kawsakkuna, rimanakushpa tukuy ayllullaktakunapi kachun Yanapana, sinchiyachina.
- Sumak Kawsayta paklla allí allpakunapi, awki mikuyta ñawpakman tankana.
- Kuyurinkapa utka alli ruray kachun hatunyachina, tinkirinakuyta, ushaytapash hawayachina.
- Pachamamapi tiyakkunata charimushkata rikushpalla kuyaywan kamana, wiñarik, mana wiñariktapash rikushpalla hapina.
- Tawkasamiyayta, kawsay charimushkata hawayachina.
- Yachay pushayta yaykuchina, allpapachapi awkikayta, Apya-Yala llaktakuna tantarichun mirachina.
- Imalaya mañaymashkay karuyachishka kachun, tiksi llankayñan tinkirishkapash, kawsana llaktapi mañaymashkay ayninakuchunpash sinchiyachina.

8.1. shuyu: Mamallaktapak kawsana llaktakunapi shuyushkawan llankay⁵¹

Sapi: SENPLADES, 2009.

Rurashka: SENPLADES.

8.3. Mamallaktata shuk shunkupilla wallpayta, tinkirishka, runakuna tiyarichun paktachik kachun yanapana, sinchiyachinapash

Kay shuk shunkupilla wallpayka, tukuylla tantalla paktapakta rakinakushpa hamutarinka, runakunapak saywashka allpakuna llankana hamutarinka(CE; 2004). Kaypika tukuy markapi llaktakunatami tikillakta tinkirishkata rikunchin, kutin kaypika shuk layakunatami rikunchik, kay paktachikuna, shinami ruraykunaka kullkimanta, pukuchik murukunata tukuy ayllukunapak, kawsana llaktakunapak tukuykuna kulkita Sumak Kawsaypi nishka shina charinkapa kan.

Shinallatak hayñikunata paktachina, kay tukuy ruraykunata imallata nishka shina hatun yuyaykuna yanapaymanta paktachina; imalla ruraykunata tinkishpa muru tarpuykunata kuyuchina, ashalla tukuyta tarpunkapak harkana. Kaykunaman ñukanchik pachamamata ama achka wakllichikkuna tiyachun; shinallatak wiñaypata tapuykuna. Tukuy yachaykuna, sumakllankay mutsurishka hamunchashka saywashka allpakuna kachun mashkan.

Mamallaktapika utkashpa llaktachillikkunami achkatak wimñarishka, shuktak llaktakunamanta runakuna chayashpami kawsankuna, shinami ñapash llaktalichin. Shuktak markakunapak yuyaykunaka shuktaklayami kankuna, shinallatak karuman kawsak runakunaka shuktak llakikunata

⁵¹ Kay Mamallakta Allpa imashina kakta shuyukunapika, rikunkapakllami kan, shuyu rikuchipika Coremas sisan shina tullpushka, tukuy mamallakta allpata rikunkapa, shina mutsuy llakikamayukupak paktay yuyaykuna, wiñarinkapa paktana yuyaykuna, sapan allpamamapi uchilla paktay yuyaykunapash cartografía shuyupimi ashtawan ima ruray kashkata rikuchinka.

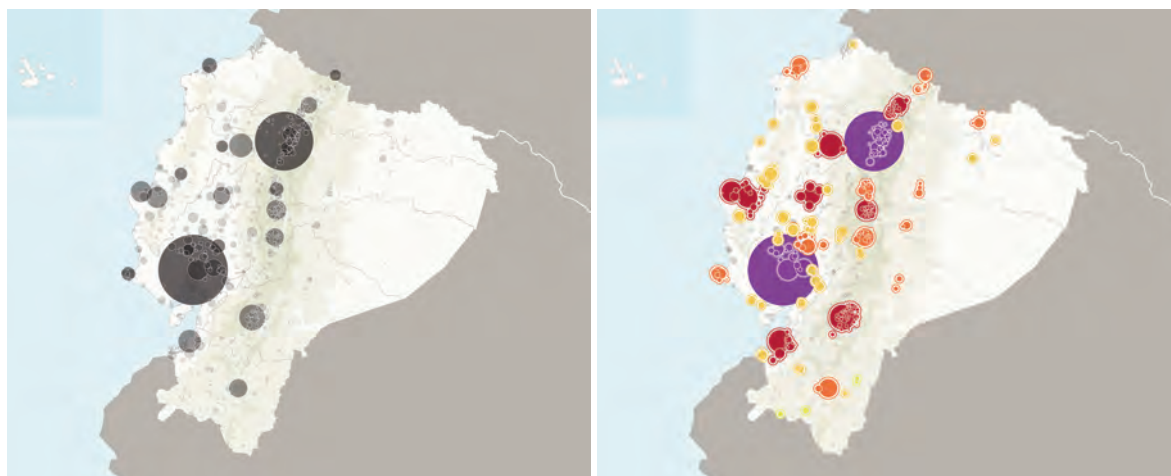
charishka, mana kuchulla shina kawsayta ushanchun llaki tiyashka, paykunapakka imapipish ashtawan llaki wakchayari rikurin.

Quito, Guayaquil kitillaktakuna ishkantin ñawchirishka, ñawpa llakikunata mana rikushpalla llukshirishka, chawpi kitipi uchilla kitillaktakunata rakishpa achka runakunata mirachishpa llakichishka, Mamallaktapi allpasuyukunata rakikpimi ñawpa tantarishka kitillaktakuna rikurishka, tukuy ruraykunapi, kawsaykunapi, kullki charinapi rurashpa allí ñawpakman katinakuyumi, Ecuador llakta allí rikurichun, shuktak allí kawsay kachun, shina kitillaktakuna runakuna huntakpi ama ñawchirishka kachun.

Mamallaktapak kawsana llaktakunapi sumak kawsay tiyachunka, mana achka kawsakkunaman tantalla kankapa rikunachu kan, chushku paktaywan, kitillakta allí kawsayta

charichunkuna mitachikunata, ushayta harkana. Kay kitillaktapi kawsakkunaka: 20.000 runakunawan, 50.000 runakama muru kullka shina, katuna shina kan; suyukunawan tantarishpa, 500.000 runakunamanta 1 000.000 runakuna kama, murukunata rantichi shina, shukniki kapuchik wasishina rikurin, Mamallakta wallpata charin, kay llaktakunami taripayta, achiklla rirpuyta, sumak ruraykunata, yalli ushashka llankaywasikunata charin. Shina kashpa tawka kapukkunatapash charinkuna, 2 000.000 runakunamanta, 3 000.000 runakunakama, shuktak karu Mamallaktakunawan kimirinakuyta charinkuna. Paykuna tantarina wallpa ukupi kashpaka: ruraykunapi, kullki mitachikunata, kamachiykunata, karu Mamallaktakunawan rantinakuyta, katunakuyta charinkuna. Kitillaktapi tantarishka kawsakkunaman yapa mitachikunata kunkuna, shinapash wakinpika kaykunatami saywan.

8.2. shuyu: Runakunapak kawsana kuskata allinta rikuy; llaktakunawan, awlliwanpash kimirinakuy

Rikuy: kitillaktapi tantarishka kawsak shutirishka:

- Charirayaypak, 20.000 runakunamanta 50.000 runakunakama tantanakushka runakunami paktana yuyankuna, tantanakuy ukuman ruraykunata yanapak rikurin.
- Suyupi kimirinakuy, 200.000 runakunamanta, 500.000 runakunakama, suyukunawan kimirinakuna kuskata charin, shukniki kapukkamaykuna shuk patapi charinkunapash.
- Mamallaktapi rakinakuy, 500.000 runakunamanta, 1'000.000 runakunakama, kaypika achkakamami ukuchawpi taripay, rantinchikunata, sumakrurayta, yalli ushashka llankaywasikunata katichina, tawka kapukkuna hatunyachina.
- Ista llaktakunawan tinkirinakuy, 2'000.000 runakunamanta, 3'000.000 runakunakama, paypak wallpa ukupi kashpaka kullki mitachipi, kamaypi, rantinchikuyi karu Mamallaktakunawan yanaparishpa kimirinakuna.

Sapi: INEC, 2001. Proyección de población, 2009.

Rurashka: SENPLADES- Dirección de Planificación Territorial/Subsecretaría de Planificación.

Kaykunaka mana shina rurashkachu kashka, shinapash imashina kay yuyaykunata rurankapakmi allichikunchik. Shinapash saywashka allpakunata imashina allí ruray tukunkapa, imashina Mamakamachiypi nishka

shina paktachina kan. Kay yuyaykunaka kankunapak yanapayta tukuy ayllu llaktata pushakkunapak mutsurinmi; uchilla kitillikunapi kawsakkuna, kaykunaka paykunapakpash, tukuykashkatami yuyana kanchik.

8.3.1. Hayñikunata kamana, mitachik tiksikunatapash mañachina

Runa kawsay nikakunawan ayninakuywan tiyachina, killka tinkichishkakunawanpash allí mutsuykunata charinatami yanaparin, tukuy runa llaktakunawan ñawpakman rinkapakka, ñankunatami mashkashpa tukuylla tantanakushpa rina kanchik. Chaymantami Kaypika ishkay yuyaykunata charinchik:

- Ashtawan willashpa rinami hayñikunata hatunyachinapak; shinami, charinchik hampinamanta, yachakuyamanta. Ashtawankarin rikunami mashna llaktakunallatak paykunapak wiñaykawsaypi kunarishka, shitashkakuna karka shuktak runakunamnata. Chaimatami mañankuna ashkata yuyarichun, hanikunawan kallarishpa paktachinkapak.
- Shinallatak allíchishpa churana yakumanta mitachikkunata, larkamanta, paykunapak imalla wiñarikuna yaku hawa

allichina, sinchi kupakunata makinchi tiyachun.

Mishu llaktakuna tantanakushpa llankana ñanta mashkanami kankuna, allí ñawpa yuyay mañaymashkayta rurankakuna; allí kawsana llaktakunata ushayta paktankapak mañay mashkana, ima mutsushkakunawan paktachina. Shukmanta rikushpaka, karupi kikinllatak kamachik karuyashka llaktakunapi tiyachun, chayka: allíkawsay, yachaykuna, waylla pampakuna, pukllana pampakunata rikuna, imalla mutsurishkakuna wakaychishpa rikunata charin.

Sapan ayllukuna kawsay, mishu llakta kawsakkunapash paykunapak mutsurikunatami charin, shinallatak chikan chikan mutsuykunata charishpami Mamallaktapika rikuchinkuna tinkinakunata, ushaykunata, wiñarik llankaykunata charinchun, katipi rikuchik tukuy llaktakuna, shinallatak mishu llaktakunapash imalla ruraykunata rikuchin, imashina ñawpakman apanata rikuchin.

8.1. milka: mishu llaktapi tawka sami runakunaman llankaykuna

Kashkata rikuchik	Mishu llakta imalaya kak			
	Kawkayta	Tukuy shuyukunapi	Mamallaktapi masmay	Istallaktapi tinkirinakuyta
2025 wataman runakuna mirarimanta	Pata:75,000 manta, 100,000 kaman runakuna	Pata: 250,000 manta, 500,000 kaman runakuna	750,000 manta, 1'000,000 kaman runakuna	Pata > 2'000,000 runakuna
Yachay	Kallari yachay, chawpi yachay, Sumakruray Yachay, makiruray yachay, mashkayyachay taripay wasi	Sumakruray Yachay, makiruray yachay, mashkayyachay taripay wasi, yachakuk munashka pukuchiwan pakta	Hatun yachana wasi; achka Sumak Yachanawasikuna, 50.000 manta 100.000 kaman yachakukkunapak ushaywan	Hatun yachana wasi; achka Sumak Yachanawasikuna. 100.000 manta 250.000 kaman yachakukkunapak ushaywan
Allikay	Tiksi hampina wasikuna, utka hampik ukukuna, punchanta hampik wasi, hampikta tapuna ukukuna, kiru hampina ukupash	Tiksi hampina wasikuna, utka hampik ukukuna, punchanta hampik wasi, hampikta tapuna ukukuna, kiru hampina ukupash, ukun hampirina wasikuna. Hatun hampirina wasikuna, shuktak hampirina wasikuna	Hampinata yachana wasikuna	Akllashka hampina wasikuna, hampina yachana wasikunapash
Pukuchina yachaykuna	Kullkana wasikuna, muyu wakaychina kullka, murukunata katuy	Kapukyachik wasikuna, makirina wasi, llankaywasi kullkari	Sumakrurak kullkiyay, murukunata pukuchik pampakuna (Hatun yachawasiwan kimirikkuna)	Kullki mitachikuna, hawa sumakruray kullkiyay, Kapukyachik wasi pampakuna
Kuyuk, ushay, tinkirinakuy	Ishkayniki ñan llika, ishay ñanpi chawpishka	Ishkayni ñan llika, ishay ñanpi chawpishka	Antanka tiyarina hatun pampa, ishkayni ñan llika, ishay ñanpi chawpishka. Mamakuchapi manyapi hatun punkuna	Antanka tiyarina hatun pampa, Istallaktapak, tawakalaya hatun punkunawan, ishkayni ñan llika, kimsa ñanpi chawpishka

Maymanta: SENPLADES,2009.

Rurashka: SENPLADES.

8.3.2. Kapukyay, tawkasami kapukyachi, saywashka allpakunapak chanita mirarayay

Kapukyachik kawsana llaktakunaka allí murukunata pukuchinkapak, tawka pukuchikpura llika wankurikunata mutsun, pakllamanta, mishullaktamanta tantarina mutsurin; paykunami kikin kullkita mirachina kan. Shinallatak shuktak pukuchinakunatapash illak chayachin, tukuy kanchallapi, ukullapi kawsakkunapak imashina kullkikunata hapichunkuna; ashtawanka kay tarpuykunata shuktak karu llaktakuna shina imashina mirachina; paykunawan awllirishpa richunkuna, wiñariy kachun, paktachiyak allí kawsayta ama paykunalla hapichun. Kaykunaka imashina tantanakuna rikunmi, tukuylla imata mañashka shina wiñarikuy *globalización* tukuyta shukllayachik kan.

Mishullaktakunawan, rakirishkakuna ama tiyachunka, shuktak Mamallaktakunaman kachankapak murukunata pukuchinami, mishullakta kuchullapi kawsakkunapakpash mikuna murukuna ama illachunka. Shinallatak mishullakta ukupi kawsakkunaka shuktak murukunatapash charinmi, mishullakta shunkupi kak ayllukunaka mutsurikunata charinkunami, chaymanta llankay chanikuna wiñarichun yuyashpa rurana kan, kayka llankayta charirayanatami shuyan. mishullaktapi kawsakkunaka tukuy rakikunata charin, paykunaka ashtawan llankaykunata mirachinata ushan. Suyupi kawsak runakunaka maypi, llankaywasikuna tiyakpi, makiruraykuna tiyakpi, chaymanmi kimirinata charin, chaymanta ashtawan kallariپی usharishka kapukkunata surkuna kan, chaypi tawka kapukkunami kanka, kapukyachik wasikunaka sumakrurayta yachak, amawta llankayta yachakmi kanka. Chaymantami tukuy yanapaykunata, tukuy llakta pukuchik murukunata, maypi wiñarik chakrakamaykuna tiyana kan. Shinallatak shuktak ruraykunapash sumakllankay hamunchashka kanka, kaypimi shuktak hamunchashka, ayllullaktakunapi rikuykuna tiyanka.

8.4. Sumak kawsayta paklla kawsana llaktakunapi tankana, awkikay mikuytapash tankana

Kawsana llaktakunapi imashina Sumak Kawsayta kutin tarinapak, kikin llaktapi tiyak murukunata

pukuchishpa mikunami kan, tukuy runakunami kayta rurana kanchik. Tantanakushpa ima ruraykunatapash wiñariپی sumakta paktachun, shinallatak kay allpa llankaykunapi wiñarishpa richunka kikin murukunatami tarpuna kanchik, kullkikuna allí utkachun, tiksi chapuchik pukuchikunata tarina kan. Shuktakmantaka: wiñaymanta llankachishkakuna, ima muyutalla tarpushkamanta, paykuna kullkita hapichun (Brassel, 2008: 11).

Kay shuktak kushtak laya tarpunakuna, pukuchinakuna hatunyachunka mutsurin, ayllullaktapak allpakunapi Sumak Kawsayta charichunka pukuchik wasikunata charina, kuchullapi pukuchikkunata, tawka murukunata, tantarishapa pukuchikkunata kimirina ushaytami mutsurin. Shinallatak tawka murukunata chaypi tantachina, charisspaka tukuy imalla murukuna kuyuchi tiyachunka ushachi ushachikta charimani kan. Shukmanta rimashpaka pakllapay kawsakkunaman tiksi mitachikunata allichina, mintalaykunapak yuyayta utkachishpa kutin mirachina; sapak pakllapi kawsak ayllukuna, sapan markamanta paklla llaktakunami paypak ushay kapukkunata rikuchun mutsunkuna. Shinallatak tukuy llakta allpakunapi rurana imashina pukuchinamanta tukuy markakunapi, ayllullaktakunapi yanapanakuna.

8.4.1. Saywashka allpa tiksi, paklla tiyashpa wiñarishpa katichun

Mañaykunata awllirishka rinakan, kay tinkinakuy yuyaykunata mirachishpa, tawkasami pukuchi ruraykunata, kay tiksichina:

- Akllashka karmakuna tawkasami achka murukunawan tiksi paktachina patata charinkapa, pukuchina kuskakunata, kapukta pakchikkunata charina; shinallatak mikunkapak, makirurarikunatapish rantichun kayana kan.
- Llaktakunapi imalla ruraykunata, tawkasamikawsay chawpi ruraykuna kikin pukuchik llankaykunata kallariپی churana, kaytaka imalla shuktak tawsami pukuchikkunata ushachina, runa kawsaykuna charikta riksina, yuyaykunata yachana.
- May uchilla mitachita rikuchi, ashalla pukuchik kuskakunapi kullkikuna yaykuchun uchilla mitachikunata ukuman wiñachina kanchik, kaymanta kullikuna ayllullaktakunaman rina kan, shinallatak ashka millpuykuna tiyachun tiksi pukuyta charina.

- Paykuna rikuchun tantachik paktata charinami kan, pukuchikkuna yanaparishpa mitsana, wacharik mamakullki wiñarikukta richun, rakinakuy pukuchishkakunata mintalanayay tiyachun kapukkunapash tiyana kan.

8.4.2. Chakramanta mikuna murukuna tawkasamiyay: awkikay, uksi, may alli murukuna

Pakllamanta, kallarik murukunaka kay kimsa mintalay ruraykunatami charina, wasipi mikunata mikuna awkikay tiyachun charina kan, Mamallaktapak kapukkamay tiyachun murukunata charina kan, kay muru mirarikunaka llankaykunatami wiñachinka. Chani kullkitapash yapankami, allpapachapi mikuna awkikay tiyanka, yuyaykunatapash sinchiyachina. Llakta uku mikuykuna hañikuna nishka shina, allí mikuykuna tiyachun, wiñaypata llankaykuna tiyachun kamana.

Kapuchik shunku tikrachun allí tantachina, allí charishkakuna tukuy paklla llaktapak puskakunaman kullki yaykuy tiyachun. Shinallatak kullkikuna yaykuna kuskakunata shuktakyachin, ashtawanka ñukanchik kullkikuna mintalayay ukupi wiñarishpa katichun, shina uchillapak, hatun mintalaykunamanta, ista mintalaykunamanta kishpiyrishka kachun. Karu Mamallaktakunawanpash, ashtawanka chay pukuchik wanukunata mana churashpa allí mikuykuna kachun, chaypakka shuk llaktakunapi ñawpa yayakuna imashina pukuchikkuna shinami tarpuykunataka rurana kashkanchik.

Ashtawankarin kawsana llaktakunapi awkikay mikuykunata mirachina, imashina kay hayñikunapi nishka shinami, allí mikuy paktashkata charina kanchik. Allí kawsankapak, allí mikunkapak, kikin kawsaykunapi, allí pukuchinkapak hayñikunata riksichun munanchik, mikunakunata imashina rakinata, imashina millpunata yachanami kan.

Kawsana llaktakunapi llankayñankuna, llankayñankunata rurankapami tarpuna allpakunata uchilla suyukunapi kuskachina kan, chay llaktakunallapitak tarpunata yachakkuna tiyakta riksiniami kan, imashina mawkayachinata churashkata paktachinami kan. Shinami llakta ushaykunawan tantachina, chawpi pukuchikuna (allpa, yaku kullki mañachi, mentalayay) llankaykuna mirachina, shinallatak mañaymashkay wakichikuna, llakikunamanta

imashina alli kuyurita paktanakunata. Tarpukkuna alliyachik yanapakta yachachina, allí taripak chakra wiwakamay tiyachun.

8.5. Kuyurik hillayta allikachina, chakramanta mikunakunata, ushaykunata, tinkirinakuyta hatunyachina

Kuyurik rurashkakuna, ushaykuna, tinkirinakuykuna, hatunyachishkakuna kanka, kaykuna mayllata rikta rantimpak alli kallpakkuna kachun wiñarichun; sapan allpakuna hatunyay imashina kakkipash shinami rurana kan. Shinallatak, maypimi alli kuskakunata rikushpa akllankapami rikuchin, chaypi kullkita churankapa yanapachun; shina shamuk watakuna Mamallakta allichirishpa katichun, allpakunapi wakllichllakikuna ama tiyachun.

8.5.1. Kuyurik: shayak shunku, sirikkunawan tinkinakuy

Kay tukuy kuyurikunapika paykunalla maymanpash runakunapak mutsuykuna tiyakpi riksina, chayta kushiyachina yuyaytami charin, may uchilla llaktakunamanpash willankapak kishpiylla kuyurishpa rinallami kan. Tukuylla mitachikkunata kuyuchishpa tantanakushpa allpapi pukuchikunata, mintalaykunata rurallami, kunanka kuyurinata charirayanata rimakunkunami; shina ashalla pachata, ashalla kullkita shitana kachun, mana allikunata shitashpa ñukanchikpak kawsayta allikachinami kan. Ecuador mamallakta ukupi alli kana, kanchamanpash mutsurin alli kana, kay munayta paktankapa tukuy runakuna llakta kanllaman, llakta ukuman kuyurinatami mutsurin.

Kuyurinkapak mañaymashkayka kunanpi imashinatakipikunata aparik antawakuna, purikkunapash mayman rikta yachana nisha ninmi; kachaykunata, tiyashkakunata pukuchishkakunata yanapaykunata mayman chayanata riksiniami kan. Kay aparikkunaka purirayanami kan, kachankapakpash allitami rikuna kanchik, aparikkuna shayarina kuskata, yatata rikunami kan, anta kashkamanta payayashka allpakunata ama wakllichichunpash rikunami kan. Ecuador llaktapak allpapi, pachamamata manchachik achka mapakunami ñitirishpa, wakllichikkuna tiyan, chaykunami ranti runakunata llakichishpa wakchayachin.

Ñan linchi llika ankunamanta ñukanchikpak Ecuador llaktapi tiyashkata rikuchin, kaykunami

llaki wakllirishkakuna, antawakunapask 60 km/h purishka ninkunami, mana allí ñankuna kashkamanta kayllatami kallpay tukun. Ñukanchikpak Mamallaktapika shuktak ñanmi kan: Colombia llaktaman, Perú llaktaman chayankapak shuktak ñanmi tiyan; chaymantami ñukanchik llaktapika ñankunanataka shukshinalla yuyanchin, ñawpa yuyaykunata hapishpa Mamallaktapak ñankunaka, allí chaki ñankuna kachun munanchik.

Ishkaynikipika utkatantachik kinriman suniman kallpak tiyakta yuyarinchik. Paykunaka tukuylla kuyurikuna kuchuyankunami nin, paykunami Mamallaktapi wallpayta tantanakuchin, mama ankupi tinkirishpash shinami kan. Kay ñankunamii pukuchin wiñariyrinata yanapan; wiñariy kuchuyashpa pukuchinkunata, ashka allí wiñariykuna tiyachun yanapan.

Shul kimsa nikipika, kuturipika Mamallaktapak ñanllikata paktachin. Kay shinami hatun kallpak ukupi, hutu muyurik kan, ishkayniki, shukniki ñankunata paktachin, Mamallaktapi tinkirishka, hatunyashka ñankuna ñawpakman wiñarinka.

Ashtawan tukuy ñanllikta yachachinkapaka, kaykunatami hamutana mutsurin, shuktak may mutsurik hatun ñankunata riksini mutsurin: wampuk chayana, llukshina kuskata, maypi antanka runakunata, apana, sakina kuskata riksina kan. Shinallatak antawa shayarinata, antakurupak ñanta, shayarinata, chakakunata riksina kan. Antakuru ñankunawan sumak riksika kuskakuna wiñarichun tankana allimi kan.

Wayra, antanka chayana pampapika punkutami hatunyachinata mutsurin, kaykunapika alli mitachikunata wayra rinda kawsaykamayta charinapi kamachiyta paktachina, shayana, pawana pampakunata mirachina, mushukta rurunami kan, ima llakikuna ama tiyachun, shinami sumak kushkakunata rikuchun wiñariy ñawpakman allita rinka.

Antanka chayana punkuta, shayana pampakunata allita hatunyachinkapaka, karupi kikinllatak kamachikkunawan mañaymashkaymanta rimankapa yuyarinami kan, paykunawanka kipikunata churankapa kuskakunamanta, mitachimanta rimankapa kanka. Shinallatak kay mishullaktakunapi ñawparik ruraykunata, tukuylla samarina pampakuna, tukuylla aparikkunata, shuktak llika

kuyukkunata churankapa kamachiyna mutsurinka.

8.5.2. Achikyachikta mirachina, yallichina, rakinapash

Ecuador llaktapika zirmata rakikkuna wiñarichun hatun kuskakunata charina kan, yakuzirma ushaymanta wiñariykuna achikkunata imashina paktachikukta rikuna kan, zirna mankakuna achkata kushpa imashina llaktakunaman chayakukta rikunami kan, zirmakunata imashina katuna, rantinamantapash rikunami urman. geotérmica, de biomasa, mareomotriz hillaykuna zirmata kachakukta rikunami kan; shuktak yuyaykunata imashina kay achikkuna tiyachunka mashkanami kan: intimanta hapishpa zirna ushayta rurana, wiñaypata zirna ushay shinallatak shuktak mushukyachinallakunata zirna ushaykunatapash chaparayanami kan.

Tukuy kay llankaykunami pachamamata mana wakllichina kan, tukuy kawsaykunatami pakta pakta charirayana kan, chaypakka uchilla kamachiykunata rurashkatami sumaychana kan. Kay tukuykunami zirna rakina llaktawan tantarishka kanka, ñukanchikpak Mamallakta ukupi wiñariykuna ñawpakman richun, tukuykunaman zirmata rakina kanchik.

Uchilla llaktakunamanta, tukuyllapak achik tiyachun mañaymashkayta rurashpa allichishpa, hatunyachinami kan, ñawpamanta shamuk kitillaktakunaman uchilla kamachiykunata rurunami kan, imashina zirmata charinkapa kay uchilla amachiykuna paktachichun. Shina zirna linchi llika ukupi achikkunata churachun, shinallatak shuktak llaktakunapipash wiñachishpa katichun.

8.5.3. Karuman willaykuna, tinkinakuypash

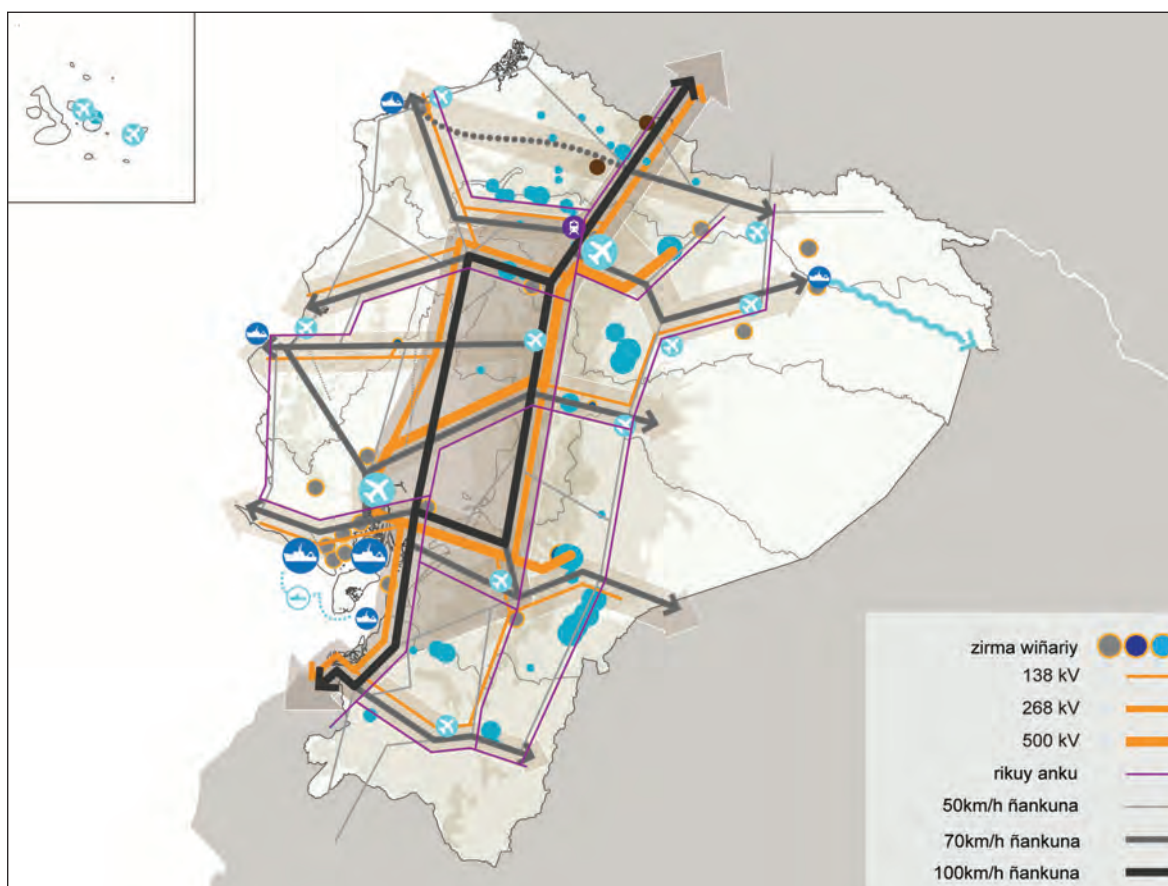
Ecuador llaktapika karumanta willanakunaka kay tukurik watakunapi tukuy llaktakunaman wiñarishka, ashtawankarin karupi sapan runaman uyariykuna achkata wiñariy tiyashka, shinallatak wasipi tiyak uyariykuna ashka harkarishkami rikurin. Allpachamanta rikukpika, mushuk sumakruraymanta katishpa, wasimanta kayana karu-uyarikpash, shuktak mushuk karu-uyarik (televisión, telefonía e Internet), mitachikunawan mawkayarinka. Shina

sumakllankay tiyachun, ashtawanka hatun llaktakunapimi Internet willak yallitak winarishpa willaypi runakunata yanapanka.

Shinallatak shuktak llaktakunapika kay internet mutsurikkuna illanrakmi, tukuy Mamallakpi

kayman yaykunkapa wasipi tiyak karu-uyarikmi mutsurin, mashna kuchullapi kawsakkunapak, kanllaman kawsakkunapak, llakta ushaykunapi, ariniy yachana wasikuna tukuylla hatun pushakkunapak ukukunapimi, kay mushuklaya willanakunataka mutsurin.

8.3. shuyu: Kallpak hillaykunapak hatunyachishka, tinkirinata, ushaypash

Sapi: Energía eléctrica (Plan de expansión del sector eléctrico-MEER y Transelectric 2008), Conectividad-fibra óptica (Corp. Nac. Telecomunicaciones, Fondo Solidaridad, 2009), Vialidad (MTOP, 2008), Puertos (Dig. Mer, 2005; IGM, 2003), Aeropuertos (DAC, 2003).

Rurashka: SENPLADES

8.6. Pachamamapak charimushkata rikushpalla mawkayachishpa charirayayta kamana, pachamamapi wiñarik, mana wiñarik tiyakkunata sumaychachun kamana

Ecuador llaktaka tawkalaya waykunata, pachamama charimushkata, riksinakunata

charikmi kan. Ecuador llaktapak pachamama charimushka Sumak Kawsayta charinkapak tiyakkunami kan, pachamamapak hayñita rikushpa ama wakllichishpalla tukuy Mamallaktapi mawkayachina kan, kaytaka Mamakamachiy churashkata katishpami rurana kan. Ecuador llaktapi riksinakunaka ashka pampakuna, tarpuykuna, wiwakuna, mishullaktakunapash tiyan. Kaykunataka shuk allpay yuyashpa chikan chikan mawkayachitami

kuna, kutintak wiñarik, mana wiñarikpi yuyashpami llankana kan, shinallatak tukuykuna paymanta kawsayta charinata yuyana kanchik, kaypika ancha llakikunapash kishpirinami kan.

8.6.1. Allpapachapi wiñak kawsay tiyakkuna

Ecuador llaktami, allpapachamanta 17 hatun llaktakuna ukupi, shuk hatun kan, tawkalaya kawsaykuna ñirishka llaktami kan, chaykunamanta 5 y 10% patsakri tawkasami kawsayuy sachakuna, wiwakuna, tiyakkunami kawsan. Shuktak llaktakunapika mana shina tiyanchu, allpapash chawpi yallimi pachamama killpashka⁵² kan, pachamamapak ukupika chayrak achka mana shuktak llaktakunapi tiyakunami kawsan. Ñukanchikpak Mamallaktaka *Archipiélago de Galápagos* llaktapi achka shuktak llaktakunapi mana riksishka wiwakunata, sachakunatami charin, Antisuyupash shinallatakmi kan, kay allpakunaka allpapachapak wakaychishka pachamamami kan. Kay kawsaykunataka mana tukuykuna riksishka kashkachu.

Mana riksishka achka pampakuna tiyakpipash, kunanpika shuktak kawsaykunaka wakichinmi, Patrimonio de Áreas Naturales del Estado (PANE), Mamallaktapika chayrak sumak rikunakuna tiyankunami, kaytaka Mamallaktallatakmi wakaychinta charin, mana

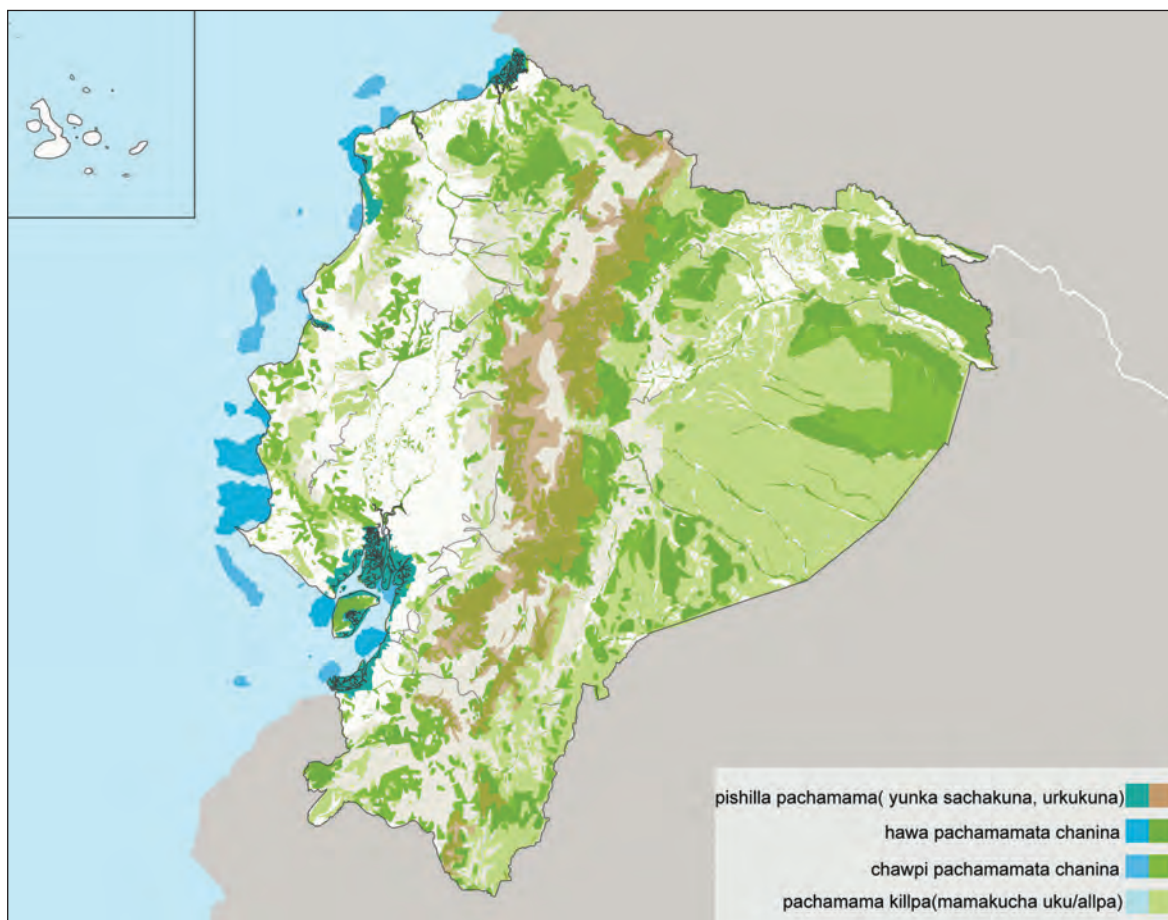
(PANE) ukupi saywarishkatalla rikunata charinchu, tawkasami kawsana pampakunaka pachamamapak pakta pakta tinkirinakuytami mutsun, runakunapak kawsay, shuktak tiyakkunapak kawsaypash pachamama pakta pakta kawsaytami mutsun.

Pachamamapak kawsayka katinalla ruraykunatami charin, tukuy ayllukuna, wiñay kawsay tiyakkuna, yachay taripaykuna sumak llankay kullkimanta yachaykunatami charin; tukuy mikuykunata paktachik, awkichikmi kan. Shinallatak rikuykunaman pushashpa rikkunapash tiyan, kanllamanta shamukkunami ñukanchikpak llaktata riksishpa ashka kullkikunata sakinkakuna. Ashtawanka allpapachapi imashinami bonos de carbono yuyaykunamanta kullkita sakin, shuktak llaktakunaman katunkapak yuyarinakunami.

Allpa pampakunapi, yaku ukupi allpapash tawkasami kawsay mañaymashkayta mañanmi, shina tukuy ayllu llaktakuna, llankaykuna mañaymashkayta charichun. Ashtawankarin, pachamamapak kawsay ukupi, imashina kaykunata kuyuchinata yachana; wakllirishka allpakunata allichinkapak sachakuna tarpuyta mirachina, allpata allita rikushpalla llankashpa chariyana. Shina yurakunata tarpuna, allí tarpuna allpakuna tukuchun. Allpakuna allí pukuykunata charichunka, tarpuy yallitak mirarishkakunata sinchita harkana.

⁵² “Tukuy Ecuador allpapi payllatak wiñak sachakunawanka 52% patsakri allpatami killpan, chaykunamantaka, 17% patsakri payllata wiñak sachakunaka “Patrimonio de áreas naturales del Estado” (PANE) ukupimi wiñankuna, shinallata kayka Sistema Nacional de Áreas Protegidas y bloques protectores ukupimi wallparin. Shinallata Mamallaktapak mamakuchapika protección marina kusha kashkaka 1.164 km (cuadrado), chayka Archipiélago de Galápagos” rikurayankapa kamachishkapash kan (MCPNC, 2009).

8.4. shuyu: Allpata mamakuchata payllatak killpak, chanikuy

Sapi: Apla-yalapak puchuk kawsaypacha sachá (PROMSA 2002, Pachamama Amawta1999). Ecuador allpa llaktakunapi tawkasami kawsayta chushaklla kuskakunata rikuy, wakaychina kallariپی kay. (EcoCiencia, TNC, CI, MAE, 2006).

Rurashka: SENPLADES.

8.6.2. Yakuñan allpakuna, yaku tiyaktapash pushay mañay

Mayuka, runapak tiksi hayñikunami kan, Mamallaktami paypak yakuta hapinata, rakinatapash charin. Shuktak mutsuykunapak hapinkapapash runakuna hapinami kallariپیka kanka, chakrapi tarkunkapa, mikuna awkipak hapinkapa, shuktak kapukyachiy llankaykunapa hapishpapash runami kallariپی kanka, kay llankaykunapak hapishpapash mayukuna, pukyukuna ama mapayachunmi allita rikuna kan.

Yakuta hapinkapak tiyakka Ecuador llaktami kallariپیka kan, shinapash llakta ukupika mana pakta pakta rakishkachuk kan, chaymi wakin uchilla suyukunapika yaku illak rikurin. Shinaka hatun mishullaktakunapika achka runakuna kawsakpimi yaku illak rikurin, llaktayukkuna yakuta mana alli hapinata yachashpa, yanka hichashpa tukuchishkamanta, mana

wakaychishkamantapash, kipataka yaku illak sakirinkuna. Tukuy mamallaktapi, markakunapi, kitikunapi, shullkakunapipash, mikuna yakuta, parkuna yakuta, kuyuchik yakutapash, yakupukrukunata rikurayashpa tiyarayachun. Ashtawankarin mapa yakukuna, shuk mapakunapash ama chuya yakukunata, pukrukunatapash wakllichichun allichina.

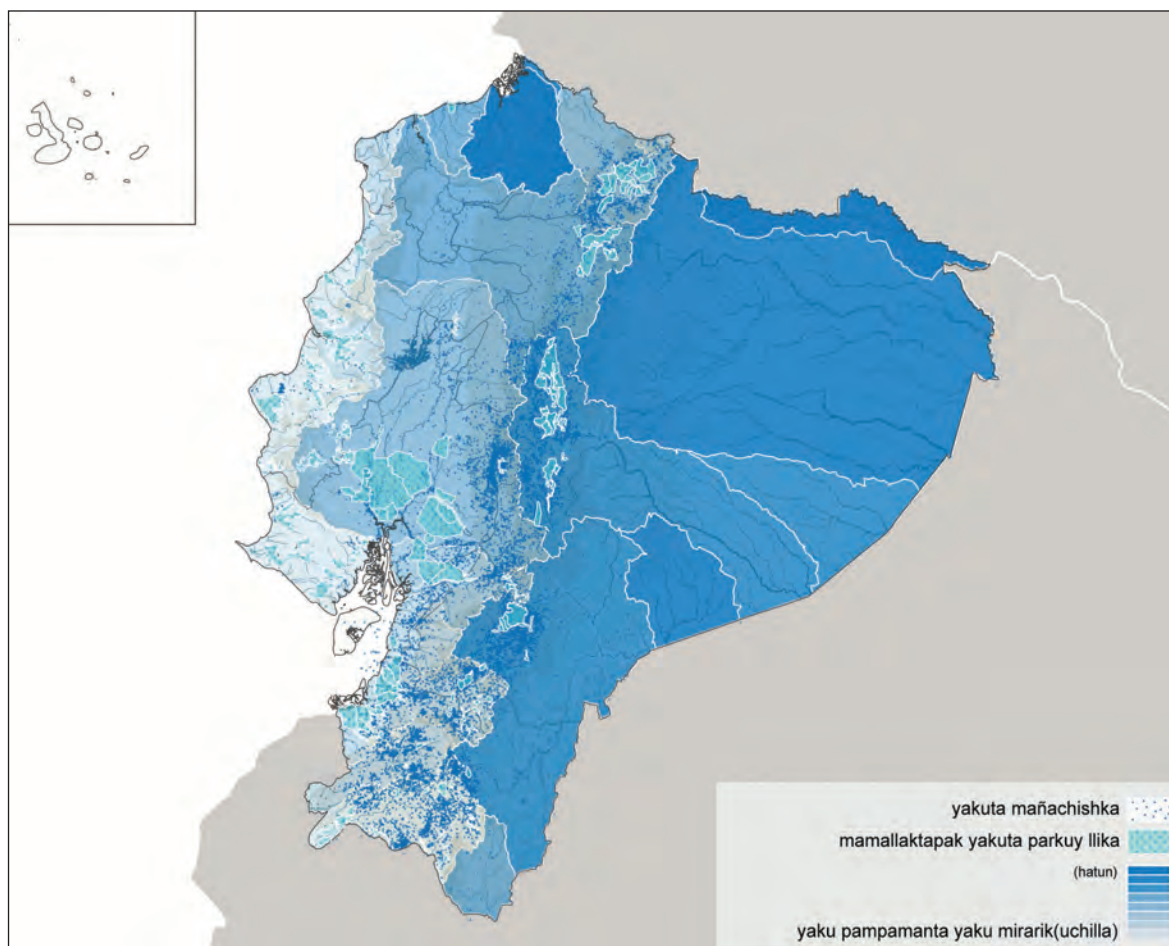
Pukrukunapi yakukuna pishiyashpa, uriyay tiyashka, 1994 watapika 58% patsakri rikurirka, 2006 watapika 42% patsakriman uriyarka, allichinkapa mana kullkita churashkamanta, shina zirna ushay tiyachun; zirna mankapi yaku illakpi achik illan, chaymi, kay Mamallaktapika mitanta mitanta zirna pitirikuna tiyarka. Kay llakita allichinkapa, Mamallaktaka may shuk zirna sapikunata mushukyachina, zirkunawan ushayta mirachinata yuyanmi. Shinaka, yaku achik tukuchunka alli rikurayana, yachakunapash kan.

Yakuka tukuyman mutsuri kashkamanta, tukuy runakunami kawsaypachapi imashina tiyak yakuwan sumak kawsayta charina, ama sinchi usiyaykuna, yapa tamiyapash tiyachun. Kay tukuykuna ruray paktachunka, tukuy kamaywasipura yuyarishpa llankayta kallarina mutsurinka, kay yaku achka chanishkata

allichinkapa. Tukuripika, yakuta alli kamankapa runakunapak tantanakuy mutsuriktami yuyana kan, mayupanpakunata, pukrukunata, alli rikurayashpa, ama wakllichishpa, tukuy mutsurikunaman paktachishpa, tukuyllapura allita rakinakushpapash.

8.5. huyu: Mayu patakuna, paypak kallpak yakukunapash

Sapi: SENAGUA 2009.

Rurashka: SENPLADES.

8.6.3. Mana kutintak wiñarik tiyakkuna

Ecuador llakta allpapak shuk pichkaniki allpapilla, mana kutintak wiñarik kapu tiyakkuna tiyan: wakaychishka punkarakuna, pampashka antachukikuna, mana antachukikunapashmi tiyan. Chaykunata llukchinkapak, allimanta rikurayashpa llukchikipash, allpapachaka wakllirinkatakmi, shinapash mamallaktata kawsachinkapak, antachukikunata katunatami kanka, tukuy llakta runakunaman karankapak.

Kashna kakpipash, Ecuador Mamallaktaka chay llankaykunata ruranallatakmi charin, shina kullki tiyachun, chaymanka hatun kamachikunawan, uchilla kamachikunawanpash alli kamachishpa, ama allpamamata wakllichinkapak. Shinallata chay anta llukchina kuchukunapi kawsak ayllullaktakunaman alli kawsayta kushpa, allpamama wakllirishkakunata, kutin allichishpa. Shinallatak chay llukchinakunamanka, wasilaya ruraykunapi ayllullaktakunawan rimanakushpa, yuyarishpa, paykunawan tukuy ruray ushaypi llankashpa kana kan.

8.6.4. Tukuy Mañaymashkaykuna, llakikunata ashayachinapash

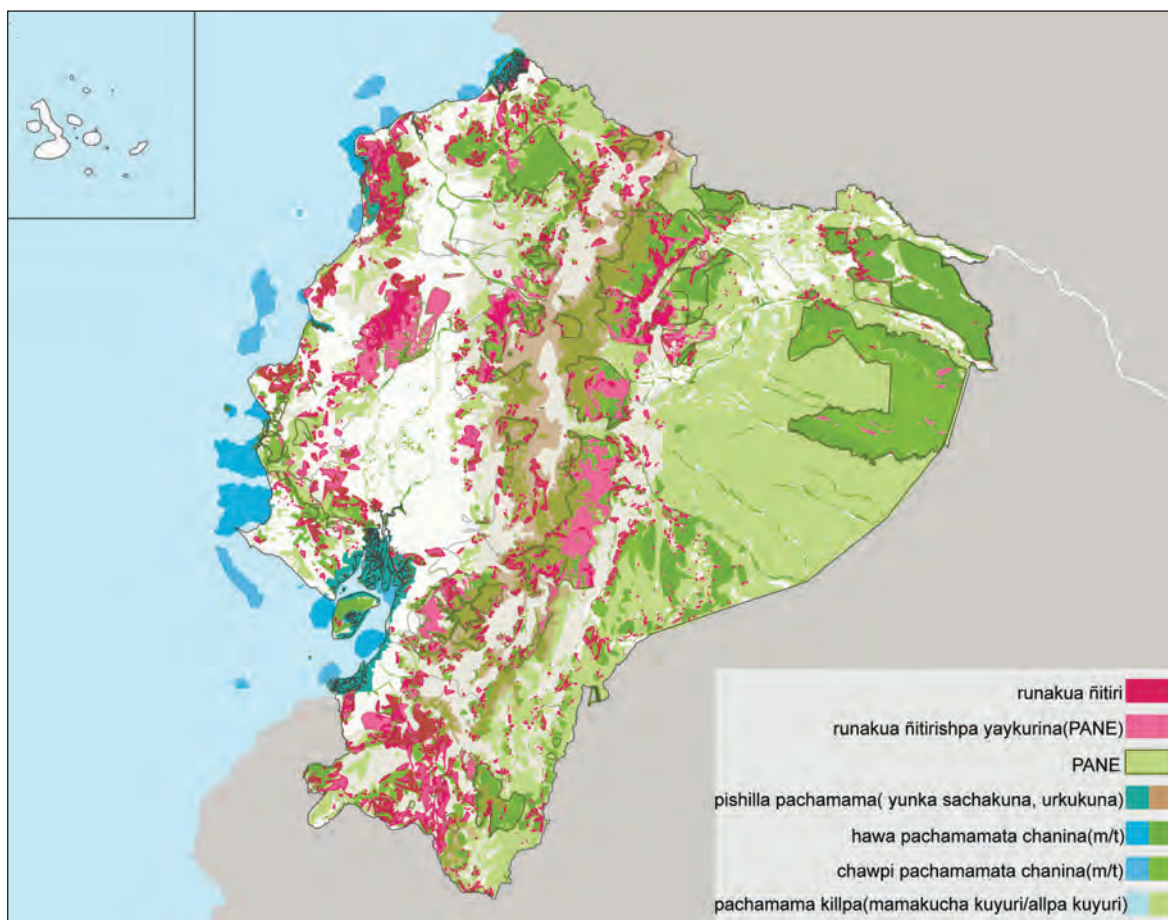
“Ecuador llaktapika tawka llakikunami manchayta chayachin. Achka hatun manchanayay yakukuna mirarishpa llakichin, hatun suni yaku larkakuna tukushpa, kakakunamanta urmashpa tarpuna allpakunata wakllichin; kipaka chakishka purun allpa tukuchun hawalla sakirin, mayu pampakuna (Guayas mayu pampashina) pishilla tukun, allpapachapi rikupika, imashinami kullasuyu Apya-Yala uku allpawan Nazca uku allpawan (pachamamapi ashtawan kuyurik) allpa chukchuykunata rurak, hatun urkukuna wiksa ukumanta tinpukyaku kacharishpa, shukunatapash rurak” (Trujillo, D Ercole, 2003: 111)

Kay llaki pampakuna hawapimi runakuna kawsay, wasi ruray llankaykuna, achik, yaku, rimanakunapash tiyan; shinapah llaki shamunatapash mana riksishpa, allpa chukchuy shamuyta, shina shuk llakikuna

shamukrikuktapash kunkashpa kawsankuna. Chay hatun allpa chukchuy llakikunamanta kishpitiyta ushanchikman, allpapi tiyashkakunata riksishpa, imapak alli kakta saywashpa, maypi kullki churana paktay yuyaykunawan, ima llaki tiyakrikuktapash alli yachashpa, imashina kishpirinata sinchiyachishpa, chay llaki tiyakrikkunata rikurayashpa, ama sinchi llakikuna urmachun. Shinapash, llakikunaka shukuna sinchi, shukkuna hawalla, tiyanataka tiyankami, chaymanta mamallaktaka, chay llakikuna shamukrik hawa, sinchitami llankana kan, ama inchi llakipi urmankapak. Shina rurashpallami, chay hatun llaki hapikpipash utkalla runa llakikunata, kullki llakikunatapash allichinata usharinka.

Chaymanta, chay pakta yuyakunata rurashpa, ñapash llankaykunata rurashpash, chay llakikuna shamukrikta, alli yuyashpa, taripashpash runakunapi urmak llakikunata, wasi ruray llankaykunapi urmak llakikunatapash hawalla allichinata usharinka.

8.6. shuyu: Pachamama killpa, achka runakuna kawsaymantapash

Sapi: Mapa de multiamenazas (DINAREN-MAG, INFOPLAN, INAMHI, IGM, IG/EPN, IRD, CEC, 2000).

Rurashka: SENPLADES.

8.7. Tawkasami kawsayta, kawsaypi charimushkatapash hawayachina

Tawkasami hatun Mamallaktata ruray yuyayka tawsami shukllapi wankurina yuyaytami charina kan; maypi tukuy Ecuador llaktapi kawsakkuna, runa ayllukuna, yana ayllukuna, yunka karu llatakunapi kawsakkunatapash, riksishpa paykunapak hayñikunata yachashpapash kana kan. Tawkasami hatun Mamallaktata paktankapakka, shina kikin yuyay hayñikunata charik kashkata riksichun, kamachichun, tukuylla pakta pakta kashpa, pipash mana shuktak hawapi kanata ushanka. (Chuji, 2008: 11).

Kay yuyaywanka, Mamallaktapak may hatun ruraykunaka kanmi, ayllu runakunapak allpakunata, shuklaya kawsayta riksishpa, hayñikuwan kamashpa, chay runa ayllukunaman saywashka allpakunata imashina Mamakachiy nikta paktachishpa; maypimi ñawpa kawsaykuna paktarikta rantinpara sumaychana, charimushka pukarakunata kutintak riksina; maypimi ñawpa mankakuna tiyakta, ayllullaktapi ñawpa kawsaykuna paktarik kuskata ukllanami musturin. Llaktakunapi tawkapura kawsaymanta yachayta mirachina, tukuy llaktakunapi, istallaktakunapi riksinaakuna tiyachun yuyachina kanmi. Kaytaka saywashka allpakunata

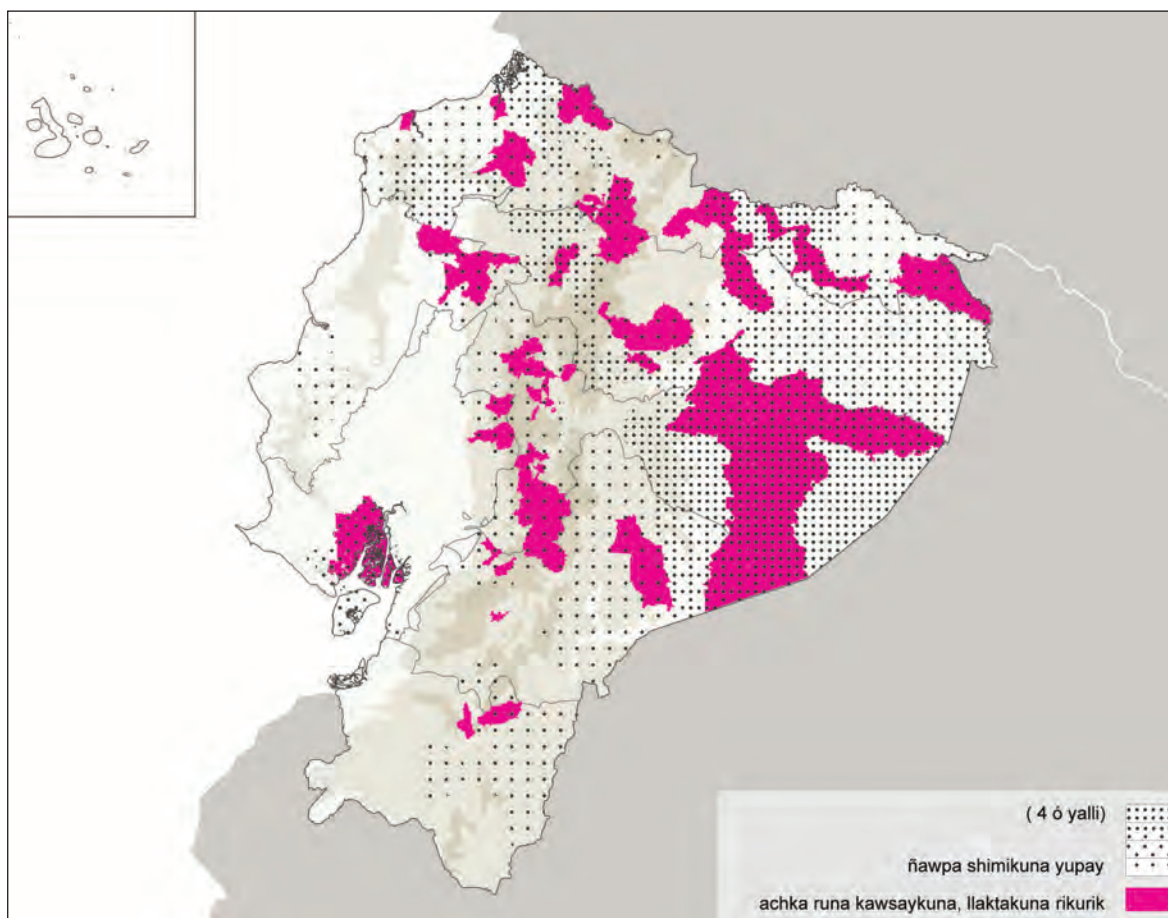
sumaychachun, ukllachun yuyachinapashmi; tukuy kawsana llaktapura tantarishpa allichirinkapa mashkanata kallarichun, kaypakka kamachik chikan llankana kuskakunapi, patakunapi achiklla ruray katikunata kallarichunmi kan.

8.7.1. Ecuador llaktapak runa ayllukuna, sapillaktakunapash

Ecuador llaktaka 14 sapillaktayaykuna, 18 runa ayllu llaktayaykuna, yana runakuna, yunka runakunawanpash wallparishkami kan. Paykunapak saywashka allpakunapika 14 shimikunata riman, chaykunaka riksichunmi mutsunkuna, Ecuador llaktapak kakta, ñawpamanta charimushkata riksina, ushachinatami mutsurin.

Mushuk pushay yachaywanka llaktakunapak, sapillaktakunapak hayñita riksik Mamallakta kachun mañarin, shina paykunapak kawsay rurari, yachaykuna, pacharikuyupash rantinpak rakinakushka, chanishka kachun. Ecuador llaktapak tawkasami kawsaypak yachayta mirachinaka llaktakuna, sapillaktakuna allita kawsankapa tiksi nipakunami kan, imashinami: allpakunata mayta saywana, paykuna kawsana llankay ñankunata rurana, kay Hatun Mamallakta Paktakuyupi, allimanta, allimanta churashpa rinkapak.

8.7. shuyu: Sapillaktakunapak, ayllullaktakunapak,ñawpa shimikunapash ashtawan tiyakta

Sapi: SIISE 4.5, Shimikuna: INEC, 2001.

Rurashka: SENPLADES

8.7.2. Charimushka kawsay, kushi riksinapash

Ecuador llaktamanta rikuripak, mana rikuripak kawsay charimushkaka paypak shimikunamanta, chikan chikan rimaymantami wallparishka kan; pukaruna, kuskakuna, kitillakta tantarishkakunapash kanmi; killkashkakuna, mankakuna, mulukuna, tantachishka pankakunapash tiyankuna; makiruray wiñachishkakuna, amawtay, sumak ruraykunapash tiyanmi. Tukuy kay nipakunami Ecuador llakta kawsaypak may sumak achka kipimi wiñarín. Shinapash, kawsay hawa ukumanta charirayashka shuk yuyaymi illan, runakunakuna kawsaypak suktak riksikunawan kimirinami illan, kayak kullkimanta, runakuna wiñarínamanta, llaktaymanta, pachamamawan llankayta, yachaymanta, allikawsaymanta, shuktakkunamantapash illanmi. Chaymantami payllatak kawsaypak hillaykuna, mana hillaykunapash payllatak asha asha chinkarikuy

wiñarín. Kayta chimpapurashpami kawsay llankay tukuyllapak kachun uktashpa riksina kan. Shina mushuk chani llikata sinchiyachina yuyaywan riksina kan, kayantinmi chikan chikan kawsayta charik runakunapak kikin kayta willashka kanka, chaypimi tukuy runakunata riksina urman, ñukanchikpak yayakuna yallishka sumak yachaykunata ushachina.

Saywashka allpamanta rikushpa tukuylla llaktaykuna kawsayta pakta pakta allpapi wallpana mutsurik kanka, ashtawan ashalla riksishka ruraykunapi, pakta pakta, hawayachishpa kullkita churashpa..

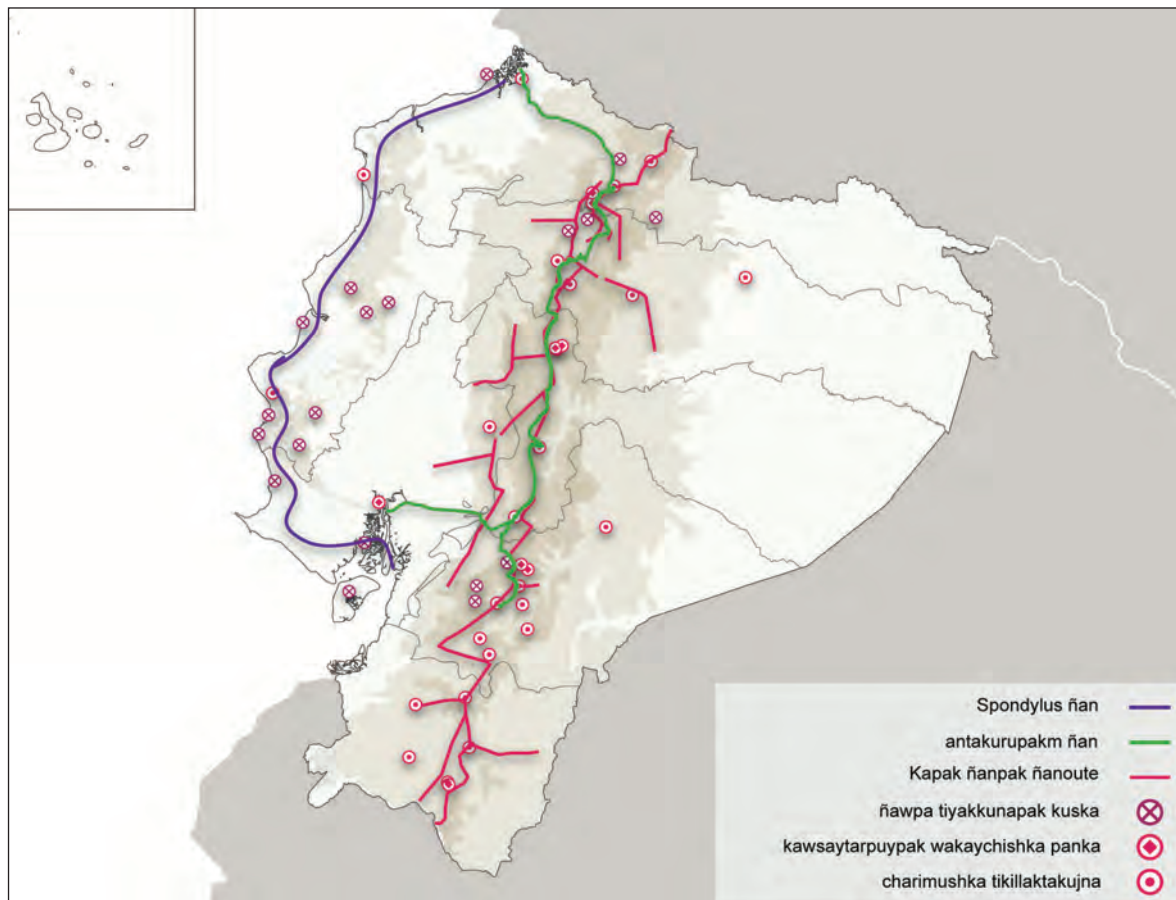
Kawsaypak charishkakuna, payllatak hatun tawkasami charimushkatapash, Ecuador llaktapak aklashka riksini tukun. Shinapash, achka riksina charik allpakunapi kawsashpapash runakunaka wakchami kan, paykunaka mana mitachikunata charinchu, riksina

llankaykunamanta kullki yaykukpipash chaymantaka nimatapash mana yanaparinchu. Chayta rikushpami shuk kutin yalli riksinallankayta charirayashpa chayllamantatak kullkita hapina mutsurin, shina chay allpakunapi kawsak runakunapak kachun, chay yanapay ñankukuna kawsayta sumakyachichunmi kanka.

Tukuripika, Ecuador llaktakuna wiñarishpa, kitikuna wiñarishpa riksinakuna wallparishkata wañita washaman churashpa mana kunkarina

kanchikchu; tawka mitakunapi pirkashkakunata, maymanta shamushkamanta mana kunkarinachu. Paypurakunamanta 22 kitillaktakunata Mamallaktapak kawsaykuna charimushkata riksinami kanchik, paykunamanta ishka: Quito llaktata, Cuenca llaktapash Patrimonio Cultural de la Humanidad, Kapak shutita kushka. Wakaychina, allichina, kay charimushkata allichishpa charina llaktayta yuyayta rimachinami mutsurin.

8.8. shuyu: Charimushka kitillaktakuna, kushi riksinallankuna, tawkasami kawsaykunapash

Sapi: Riksinallankuna (PLANDETUR, 2008), PAI Plurianual, MCPNC, MINTUR, 2009.

Rurashka: SENPLADES

Saywashka allpa ukupi llankayñanta ruray katikushpaka kay charishkapuramantami riksinallankuna; chanita, kutintak tarinata, ñawpa yachaykunata ruraykuna rikuchinami may mutsurik kan, shina: tarpuymanta, allikawsaymanta, wallpachik yachaykunata tarinami alli kan; kawsaytura ishkaishimi yachayta yanapana, ñawpamanta tiyak kuskakunata, ayllullaktapak kawsaytapash ukllana kachun.

8.7.3. Runakunapak tantarishka awarishka kawsayta sinchiyachina

Chayllamantallatak kullkita hapina mirarichunka runakuna tantarishpa llankachunmi mutsurin, tantarishkakuna awarishpa llankana, tantarishkakamanta tawsami runakuna punchanta yuyarichunmi mutsurin. Tukuylla runakunami rikuna llankaykunata kallarina kan, shinallatak tukuylla kamay

wasikunatapash runakunallatakmi rikurayana kan.

Runakunapak awarinata sinchiyachina, kaypakka llaktayukkuna chaypi kanami mutsurin, tawkasami llankakkuna tantarichun shuk kuskata charichun yanapashpa wiñachina, chaypimi: rikuykunata, pushayyachayta, paktana yuyayta, kawsay yachayta paykunallatak allita rakinakuchun. Kaytaka Mamallaktawan, runakunawan llakta ushaywan kimirinakuchun yuyaywanmi kanka, kamachikkunapak tukuy patakunapipash shinallatakmi kanka. Runakuna sinchiyarishpa tukuylla llankaykunapi yaykurichun, chaypi mashiyarina, rimarinakuna wiñarichun; ayllullaktapi, Mamallaktapi mushuk llankaykuna kikinpak tukuchun.

8.8. Apya-Yala mamallaktakunawan Pushayyachipi, allpapachapi awkiyashpa tukuykunawan tantarina

Kulla Apya-Yalapika tawka mushukyaykunatami kawsakun, chaymantami mushukyan, shuk kuskapi wiñaykawsaymanta akllarishka mushukyaymi kawsakun. Lluqi llaktayman tantarishkakuna llakta ushaykunata pushashpa akllariman chayankuna, sinchi llankaykunata yapashka kan, mushukyarikuna katikukpi runakuna yaykurishpa kullki ushaymi paykunamanka urmashka.

Allpa llaktay atinakushka paya ushakkuna washaman sakishkatami kunanpika rikuchishka kan, achka ñawiyuk ñanpampata paskan, ña mana mushuk kullkiyukkunapak muyuntinpi shuk muyukta sakinchu. Kay mushukyaripika Ecuador llaktaka yanapak llaktami rikurin, chaypakka pushayyachay, suyupi awkiyak, allpapachapi mushuk yaykurimi rikurin.

Ista llaktapura kimirinakuy, Mamallaktamanta ista llaktayman yuyarishpa mushuk llankayñanmi kan, kaytaka tukuy runakunapak sumak munaypi yuyashkami kanka, umamanta llapikpak, ashalla rakishpa llapikkunapak munay kankachu. Llaktakunapak sapipi shayachishka kashpa hatun llaktapi riksishkami kan. Yallik watakunapi mushuk kullkiyukpak makipi kashpami ashalla charikkunapak tantarishka chikan munayta Mamallaktaka kurka, chay watakunapika imashina patachina ushayta, llankayñanta ruranata mana chinkarkuna, kunanpi awkiyak ushayta kutintak tarinatami willamukun, kaytaka tukuykunapak llakta ushaywanmi shuk ruray kanka.

8.8.1. Apya-Yala llaktakuna tantari

Saywashka allpakunamanta, yaykurinakuy ñankunaka harkashka kawsanata yuyayta charikkunapakka llaktakuna, kimirina ushay, rikurimuy, shuktakkunapash kutintak atinakuyami kan, kamachikkunapak ukupi mushuk kuskakunata wallpana, suyukunapi allita pushanaka paya Mamallakta kawsayta atirishpa mishay nisha ninmi. Shinanmi, kunan llapishka kawsayta shitankapa kulla Apya-Yala llaktakuna mashiyarishpa tantarina yuyaytami kun, kayka pushakkunapak allpa llaktay ushayta yuntankapakmi allichirikun. Ecuador llaktaka kariyashpami llaktakuna mushukyarikuy, pushay ushaywan kana kan, imashinami UNASUR tantanakuyta pushachukkunata churarkanchik, shinami rurana kan. Quito llaktata paypak yata kachun rikunami urman.

Apya-Yala yaykurina muskuykunata wallpanaka kamaywasi tukuy, runakunapash hawalla llaktayarinata ushanka, Kulla Apya-Yapi (UNASUR) riksiyarina, yanapak yaktayukkuna, Chaypakmi Ecuador llaktaka paypak saywashka allpakunata tukuy Mamallaktapi kitillikuna tukuchun yallitami hamutana kan, Latin Apya-Yala llaktakuna, Caribe llaktakunawan yallita yaykurinatami yuyana kan, Alternativa Bolivariana para las Américas (ALBA) hatun tantanakuna mushuk ñankuna tukuchun, Ecuador llakta suyu ukupi kariyashpa sapishina atik rurarichun.

Shinami, saywashka allpapi llankaykunaka mushuk ruraykunawan takarin: Mamallaktapak uchilla suyukunata, kikinllatak saywarishka allpakunata kikinpak llakikunata, ushaykunata chariktami rikuna kan. Kipaka shuklla tukushpa Mamallaktapi allikuna tiyachun kallari rikuyta charichunmi rikuna kan. Shinallatak kipaka shuk suyumanta kashpaka anti llaktakunapi yuyarishpaka ishkay Mamallaktapi kawsana yuyaytami charina, saywakunapika kasilla rimanakuna kuska tiyachunmi yuyana, kipaka kaymi kulla Apya-Yala tukuy hatun lika ukupi shina wiñarishpa sinchiyarina kan, ashalla kuskakunapi shukmanta mana rakirishpa allichirina kanchu, Chawpi Apya-Yalata, Caribe llaktatapash kimirishka llaktakuna kaktami yuyarina.

8.8.2. Allpapacha kawsaypi yaykurina

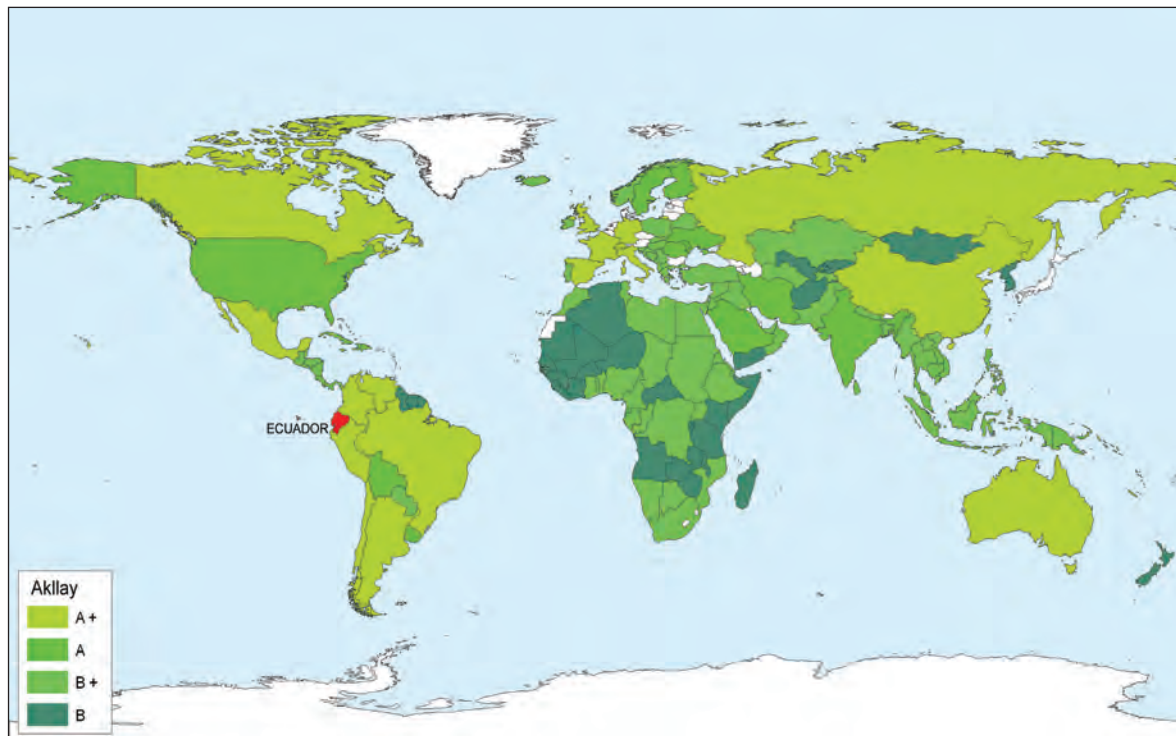
Ecuador llaktaka Apya-Yalata yallishpami pushak tukunata munan, paypak kikin ushaywanmi allpa pachapika pushak tukunataka munan, Ecuador

llaktaka Mamallaktapi tiyakwan mushuk llankaykunata rikuchishpami chay pushaytaka rikuchishka, kayka Pachamamata kamana katikillami kan, Yasuni ITT kuskapi tiyak punkarata allpa ukupi wakaychishpami rikuchishka, shina rurashpaka sachakuna, wiwakuna ama wañuchun nishpami shuktak llaktakuna kullkiwan yanapachunmi mañanka. Kayka ukunmanta runakunawan, pachamamawan kawsaypi kimirinakuy rikuyami kan.

Kay mushuk kawsay yachaymantaka Ecuador shinallatak shuktak llaktakunapash tukuy Mamallaktakunaman rikuchinata ushanmi, kay mushuk yachaykunata paya llankaykunawan chimpapurana ushanmi, shina Europa, África, Asia y Oceanía llaktakunawan kimirichun yanapakmi kan, shinami Sumak Kawsay yuyaykunata sinchiyachinka, chaypakmi ista llaktakunawan yanaparinkapa tawka runakuna kay yuyayta churashkanchik.

8.9. shuyu: Allpapacha shuk mamallaktakunawan tinkirinaman rikuy akllay

Sapi: SENPLADES, 2009.

Rurashka: SENPLADES.

8.9. Mushuklaya karupi llankayta, mana ñitirishkatapash sinchiyachina, llankay yuyay ushaywan, kawsana llaktapi llankaytapash sinchiyachina

Mana pakta pakta saywashka allpami rikurin. Kawsaypi alli kachun mutsuykuna tiyashpa, tiks mutsuykunata paktachishpa kushichikpimi saywashka allpakunapi kullkimanta tawkasami rimaykuna anchayarishpa tiyashka, chay llakipak kullkita churakpipash hatun kamachikkuna mana kimirishpa, mana pakta yuyaykuna

tiyakpika ashtawan llakimi rikurishka, karupi kawsak llaktakunawan, umayashka llaktawan mana paypurashina apanakushpa, shuklla yuyayta charishkamantaka llakimi rikurin (Barrera, 2006).

Ecuador llaktapi, karu llaktapi kawsak llaktakunawan kamachikkuna llankayka kay chunka watakunapi mana allita llankarishkachu, mana kamaywasi tukushkamantami mana alli kashka; alli kamachiykuna illashkamanta, kamaywasikuna awllikunata mana kushkamanta, llaktakunapi llankak kamachikkuna mana alli rurashkamanta, mushuk ushaykunata saywashkamanta kullurishkami rikurin.

Kawsana llaktapi llankanaka shuk kuskalla llaktapi tiksi tukuylla llaktayta imashina mirachinatami nisha nin; karupi kamachinaka may alli llankaytami waktan, tukuylla llaktaytami mana alli paktachichin, kay tatikunata shuklla rurakkuna, tukuylla rurakkunatapash mana yanapanchu. Imashina kaykunaka yuyayta paktachinkapak tantarin, shinallatak saywashka allpapi llankayñanta, mutsurik kullkita, pushayta, katikuyta, ruraykunata alli mana allita rikunata, churashka llankayñanpi paktana yuyayta rikuchin.

8.9.1. Uchilla llaktakunapi sapan sapan pushay ushay⁵³

Shuktak uchilla llaktakuna ushaypi mushuk llankanata rikuchinaka, shuktaksami chikan Mamallaktapi yuyanata kun, kawsana llaktata rurankapa llakta ushay llikata ukuman apachunmi yuyachin, akllashkapash kachun ninmi, Mamallaktapi shuktak llaktapi kamachiynaka tukuypi yuyachunmi nin; tawkasami paktayta paya wallpawan tukuy llankayta pushaypi chimpapurana, payllatakmi chichan chikan llankayta rurachun rikuchin; allpa shuyupi ushaykunata, patapi kachun kullkita mashkanata, llankayta alli rikushpa willakta rikuchin. Ashtawankarin llaktakunapak mutsuyta paktachichun, shuk illuyta tikrachichun mañan, shina tukuy llaktakuna mushukyari katikukta pushashpa chaypi llankachun.

Shuk uchilla llaktakunapi ushay, mana wankurishka llankayta sinchiyachinkapaka, karupi kikinllatak kamachikk pushakkunatami sinchiyachina kan (GAD), Mamallakta wiñarina paktaywan, llankayñanwan mukuyarichunmi mutsurin, GAD kamachikkuna sinchiyachunpash mutsurinmi. Shina katinkapa llankanata wallpanka; chayta paktachinkapa, pakta yuyay wiñarichunka llaktaymi tankana kan. Kawsana llaktakunapipash kamachiyta churanami kan, runakuna chaypi kanchun kuskakunata mirachina, llaktayukkunapak ushay wallparichun tantarina, rimarinami kan.

8.9.2. Mañaymashkayta ushana, saywashka allpapak llankayñanpash

Achka kikinllatak karupi kamachikkunaka llankayñanta charinkapa tawka wiñariyna

hillaykunatami wiñachishka, kaykunaka tawka llakikunmantami saywashka allpakunapi llankaykuna paktayta mana chayachishka, chay hillaykunami achka alli achikllata payman chayachishka, yachana yuyaykuna chay punchapi kashpapash ashataalla willashka kashka, urayyachishka kashka. Paykunaka mana mañay mashkayta, rikurayayta, llankay katinata rikurkachu; mana ukumanta llaktay nayapayta charirkachu, mana Mamallakta kamchikpak saywashka allpapi llaktay ñanta wakaychirkachu, ashtawankarin tukuylla rurakkuna, shukpaklla rurakkuna mana paypakta shina hapirkachu.

Cahaymantami Paktay Yuyayka mashna kullkita tukuchina yuyayta kushpa tiyarin, tukuyllapi kullkita churanata, mashna kullkita manunata, tukuylla llaktayshina tawkasami kamachikkunapak patapi llankaypi kimirinakuchun yanapan. Yallitaka llaktakuna wiñariyna llankayñanpimi yanapan, kay llankayñanka hayñita kamana shinami rikurin, saywashka allpapak shuk mukuyachik shina nipami rikurin.

Shinallatak, wiñarina llankayñantaka, saywarishka allpapak kamachiyta Sistema Nacional Descentralizado de Planificación Participativa ukupi churanami mutsurin. Llankayñan katikuyta, Mamallaktapika kunanmi hillaykuna chayrak wallparikunkuna, saywarishka allpa wiñariypi kallariپی tiyarichun hillaykuna rurarinakun, murukuna rikurichun, arinishpa yuyarinkapa willaykunaman yaykurina tiyarikun, kullkita churana, tukuylla llaktayta mashkana, Mamallaktapak sapan saywashka allpapi tantanakuyapak patakuna imashina alli mana alli rikurishkata yachana.

Kawsana llaktapak kamachiywan, wiñariyna paktay yuyaywan kichkillak kimirinakuy tiyayka, tawka llankaykuna yaykurishka katikuymanni churan, kayka tukuyllapak kullki alli tukurichun, saywashka allpapak kamachiy alli kachunmi patachin, kayka llankaykunata tantachishkamantami shina kan, llaktayukkuna llankaykunapi chaypi kachun, chaymi alli kanka, allitak kankapash.

Chaymantami wiñariyna llankayñan, kawsana llaktapak kamachiypash chaypakllatak shuk katikuk tiyarin, muyukupash kan, kayka tawka chikan chikan patakuna ushaytami charin,

⁵³ Kayka “waklli shunku, waklli ushay, waklli yuyaymanta llukshinkapakpash mashkayka” Falconí y Muñoz, 2007 killkashkapi sapiyashkami.

muyukuk llankayñantapash charinmi, kawsana llaktapak llankaypi rikurayay punchanta katikuypi rikurinka, paktachy, alli mana allita rikuyupash tiyanka, kay yuyayka llaktakunapak kawsayta allichinkapami mashkan, chaywan shuk llaktayta, ruraykunata, saywashka allpapi ñawpakman llankanata churankapami mashkan.

8.1. shuyu: Katikuy ruraykuna, llankayñan muyuypash

8.10. Kawsay llakta llankayñanpak yuyachiykuna

2009-2013 watakunapak “El Plan Nacional para el Buen Vivir” llankayka kawsana llaktakunapi llankayñanta rikukuna milkami kan, Estrategia Territorial Nacional yuyayka ñankunata, tukuy kamachikpak rurana patakunapi llankayñanta hatun paskana kuskami kan. Llankayñan awlli ushaypi, kikinyayta, ushaykunata mana urayyachik kakta rikuna kan. Kayka alli

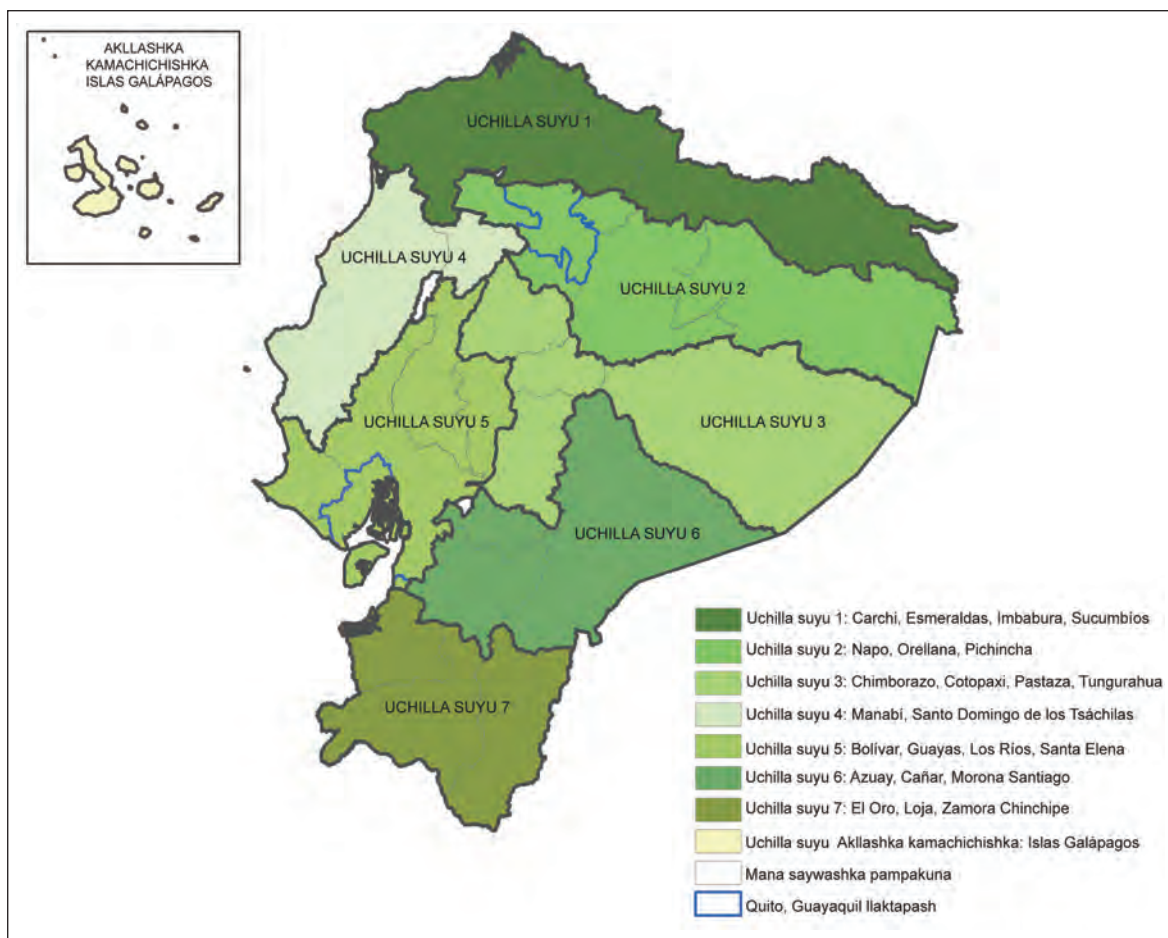
llankaykuna rikurichunka saywashkami kana kan, shina paykunapak saywashka allpapi llankaykunata charirayana kachun.

8.10.1. Uchilla suyukunapak katikilla

2007 watapi llaktayta mushukyachinaka Mamallaktapak niñitishka tukuylla ruraykunata paskanatakmi kan, shina kamachikkuna, runakunapash karuyashka kawsashkata ashayachishpa kichkiyachinkapami alli kan; kamachikkunapak kamana patakunapi mukuyashka llakikunata allichina. Chaymanta hatun kamachikpak kamaykunata paskashkankapa tatikikunata tankashkami kan; kaypaka kanchis llankayñankunata wiñachishka kan. Uchilla suyupak llankayñanka hatun kуска kimirinakuy tiyachunmi hillaykunata mirachin, kayta llankana kullkitami rikuchin, tukuylla kullkita imapilla tukuchinata, istallaktakuna yanapayta, shuktakkunatapash, Mamallaktapak ruraykuna paskarichun rikunmi.

Mushuk Mamallaktata uchilla suyu wallpawan karupi rurana chusku hatun chimpapuraykunatami charin, shina: 1) Tukuylla llaktaykunata llaktakunaman kachankapa, chaywan chikan chikan llaktapak mañaykunata chaskina kachun. 2) Saywashka allpakunapak awllikunamanta, ruraykunamanta shamuk yuyaywan kamachiya churana. 3) Plan Nacional para el Buen Vivir llankayta chayachinkapa yanapachun, suni mitapi pushayyachayta, rakinata paktachichichun uchilla suyukunapi uktachun mirachina. 4) Mushuklaya wallpana kamayta yanapana, chay uchilla suyu allpakunapi tukuylla llankaykunata mukuyachishpa yanapana.

8.10 shuyu: Suyukunapak llankayñan shuyukuna

Rurashka: SENPLADES

Mamallaktapak kawsana llaktapak mushuk llankaypak yuyari, uchilla suyupak llankayñanpak katikillata wallpayka, shinallatak ruraytami hapishka, ishkantimpimi kimsa patapi hapishka, shina: 1) Kawsana allpata allinta rikunaka, kunan kawsana llaktapi imayala kanata rikushpami tukuchin; paypak ushayta, llakikunatapshmi rikun. 2) kayaman kawsna llakta imashina kanatami rikun, mushuk ñankunata rikuchunmi yanapan, mañashka saywa allpata wallpanatami yanapan, 3) uchilla suyuta katishpami ruranakunata, ñawpaman llankanakunata rikuchin.

8.10.2. Wiñariynapak llankayñan, saywashka allpapak kamachiypash

Imashinami, Plan Nacional para el Buen Vivir llankayka, llaktayta, mushuk llankayta churan,

kayka kikinllatak karupi kamachikkunapak hatun ñankunatami rikuchin, sapan patakunapak ushaywan, awlliwan yuyarishpami willan. Ñawpaman rikushka yachaykunami chayllatak yuyarina katikuyta, kishpiylla chaypikanata paskan, maypimi kamachikpak tawka patapak llankayñankuna Hatun Paktay yuyaypak paktachik hillaykunashina mukuyarishpa rinka, chayllatak mushukyachinkapa, chaninkapa allikankapash, kawsana llaktapi mushuk llankay, uchilla suyupi kitikillapash kan.

Shukmantaka, Paktay yuyay, Estrategia Territorial nishkapash Mamallaktapak ushay llankaykunapimi yaykuchin, payka kikinllaktak karupi kamachikpak allpa chawpipimi yatata charin. Mushuk rurayta Mamallaktapi rikushishkapash sapan kawsana llaktamanta hapishkami kana, kayka sapan kawsana llaktakunapi llankayñanta rurashpaka tawka

rimaykuna tiyaktami yuyana kan, kayka
Mamallaktapi ñawpaman paktana mirachinaman
kimirishka kanka, shukmantaka mawkayachinata
chimpapurunami kan, allpa pampakunata
Mamallaktapak alli kachun ruraykunata
hawaman churana. Wiñariyna llankayñanpaklla
ñawpak ñankunata rurana, shinallatak kawsana
llaktapak kamachiykunaka kamachikpak patapura
mukuyachun yanapanka, kipuyta rurashka

willayta tantachishka kanka, llankayñanta rurayta
ushachichun allpashuyutapash tantachishkami
kanka. Chaypimi kikinllatak karupi
kamachikkunawan llankak kamaywasikunapak,
runakunapak ushaykuna sinchiarichun yapa
mutsurinka, llankayñanpak hawpacha paktay
yuyay wallparikukpi mutsurik kachun, Sistema
Nacional Descentralizado de Planificación
Participativa ashtawan sinchiarichun kanka.

9. Llankayñanta rurankapa yuyaykuna, tukuypak kullki yaykuy kallariپی kachun

Sumak Kawsaypak kikin mushuk llankayka ushaykuna wiñarichunmi mashkan, paypak mutsuykuna chayakpi, kushiyari tiyakpi, chanikuna wiñarishkamanta runakunapak llankay pacha alli kachun; chayka llakta ukupi mañaykunawan rimashkamantami kanka. Kaymi achiklla muyuy wiñarichun ñanta paskan, shinami kullki kawsayta pukuchichun ñanta paskan, runakuna mutsurishkata paktachin, pachamamapak hayñita sumaychan, murukunapi yapashka chani mirarin, sumakyan, ushaykunapash wiñarin, kullkirayku allpa ukupi tiyakunata llukshina ashayarin, wasipi charinakunata rantina ushay paskarin. Istallaktamanta apamushkakunata rantinallami kan, tukuylla arinishkawan Ecuador llakta allpapachapi awkiyashpa yaykurishkamanta paktaymi kan.

Tukuyllapak kullki churaymi mushuk llankaypak tawkamanta shuk kallariپی hillay kan, kullkita wakaychinata, kullki kuyurimanta kushkamantami shina kan, achka murukunata charinkapa ushachishkamanta kullki kullkayashkamantami shina kan, shina achka murukunata mirachichun paktachin.

Shinallatak, llaki tiyak pachakunamanta llukshinkapa tiksi yanapaymi kan, imashina rikuchimushka shina kikin kullkita charichunmi llankayta kun, i) manarak ushaykuna, llankaypachakuna tiyakpi kullkiwan paktachichun yanapan; ii) maypimi murukunapak chani ashtawan mirarik hatun kuskakunapi kullki kuyurichun, kullkarichunmi yanapan.

Kay pachakunata mana chinkankapa yuyaykunata churanami may mutsuy kan, tukuylla kullki churayta rurankapa, tukuypakpash ñanta rurunami kan; kuchulla pachapi, suni pachapi rurankapa yachaykuna rurana kan.

9.1. Ushayta, llankay pachatapash mirachinkapak, tiksi mutsuykunata kushpa kuchuyachina.

Shukniki mañayka kari warmi llaktayukkunata atikkuna kachun ushayta, llankaypachata charichun sinchita tantachina; runakunaman llankachun, shina Sumak Kawsayman chayachun. Tukuylla kullki churaymi, mutsurik tukuylla mitachikuna tiyachun kamanata kun, kay mañaykunata paktachichunmi yanapan, runakunapak ushayta yanapanakapa ñantarak ruran, shina: mikuymanta, yachaymanta, mana unkuchik alli kawsay, kawsana wasi, mana unkuna tiksi hillaykuna, ukllay, kawsay kamaytapash yanapanka.

Manarak imatapash rurashpa mañana yuyayka llankaypachapi mañayta hatun yachinami kan, kaytaka llankanakunata wiñachishpa murukunata mañankapa yaykunami kanka. Tantachik mushuk yuyayta, yanapaynakuyta sinchiyachinami kanka, yanapaynakuy llankayta warmikuna tankamushkatami ashtawan sinchiyachina; murukuna tiyachun tukuylla hillaykunata sinchiyachina, kikinllatak llankayta

ukllana, kikinllatak llankashpa, runakunata rikunata sinchiyachina.

9.2. Pukuchik hatun kapullankaykuna, chanita wiñachik kullkita kullkachinapash

Ishkayniki yuyay, chanita wiñachik pukuchik hatun kuskapi llikashpa kullkita kullkachina, kayka kamachikkunami pushashka kanka. Kaymi Mamallaktapak kullki wallpata kushka kanka, kimirik hatun kuskakuna kallariپی allpa ukupi tiyakkunata llukshichinata rikuchin, chaymi ashalla pachapi kullki churay tikramunka; kay hatun kuskakunapi kullki tiyarinaman yuyan; shuktak hatunkuskakunapi hatun yapa chanikunata wiñachikkunata harkan.

Chani wiñarik hatun kuskakunapi kullki kullkari yuyay, kay hatun kuskakunapi mashnay kullki churay ñanchishkata wallpakuna ashayachinatami paktarin; paypak kullki mirarikta sinchiyachina, Mamallaktapak pukuk llikakunata sinchiyachina. Kaysami kullki kullkayta kukpika kimsa patakunatami tantachinata ushanka, shina:

(1) Llikayay kapukyaykunata yanapachun tumpirik hillaykunata churanka, shina: wiñaypi, rakinapi, zirna ushayta tukuchinata, murukunata rupachishpa ushayta charina; uyariikkunata, ñankunata rurana; aparikkunata rikuna, puñunata, mikunata rikuna; taripak mushuk wasikunata pampakunata, ruraykamay wasikunatapi, sumakllankay tiyakkunapi wiñachina, kamanapsh kan.

(2) Sumak yachay ushaykunata shayachina, kaykunaka: taripayta, amawtata, sumak rurayta shayachina, mushuk yuyayta wiñachinami kan. Kapuk kamaywasi hawa yachayta, sumakruray hawa yachayta, chusku pata hatun yachayta, sumakrurayta tikra yachayta shayachina.

(3) Kapuk kamaywasikuna kay yuyaywan mirarichun:

- Tiksi mutsuykunata kuna, chayka: mikunakuna, away, ushuta ruray, kawsana wasikunata rurana, rurashka hampikunatapash kuna.
- Mikuna awkikayta, ushayta charik sumak rurayta sinchiyachina; Mamallakta wakllirikukta, shuktak llakta ukupi kakta ashayachina, sacha hampiwan, wiwa

hampiwan hampina, shina Ecuador llaktapi tarpuykuna awkiyachun, punkara chakllichik ushay awkiyayta kamachun; hardware y software hillaykuna, utkachik anta hillaykunapash yanapachun.

- Ayllullakta riksina mitachikuna, pachamama mitachipash.

Shina kullkita churay yuyaykunata kallariپی paktachinaka, kullki kullkachinata rantinchishpa mushukyachinapimi tiksirin, shinapash, yuyaypash pachata kallariپی churankapa allimi kan, mañashkakunatarak paktachinaka kullkikuna kullkarichun shuk tatkiמי kan, shina paykuna munashkata charichun.

Kallariپی kullkita churanata allichinami yapa mutsurik rikurin, chayka kay yuyaykunatami paktachinka, shinallatak llankaykunata wiñachichun ashalla pachakunapakmi churashka kanka, suyukuna pakta pakta kachun tiksi mutsurikkunata rantina tukunka, saywashka allpakunapi kapuk llikakunata, runakunapak kullki tukuchun yanapak kanka, charirayana kankapash.

9.3. Tukuylapak kullki churayta imashina aklashpa churankapa yachayñan

Mushuk yachayñanka Índice de Prioridad de la Inversión (IPI) wiñarichunmi yaykuchin, imashina ñawpaman kullki churana yuyaytami charichin, kunan pushakkunawan kullki churayta mushukyachishkami kan, kaytaka chusku kallarik yuyaykunata rikushka kan:

- Llakaykunata wiñachina
- Suyukuna pakta pakta kay(NBI)
- Kapukkuna llikayay
- Pachamamapi tiyashkata charirayana

Sapan ñawpak yuyayman mayman kimirishka kashkamanta kullkita churarin, mashna kullkiwan ushay wiñarinatami rikuna kan.

Kawsana llakta paktapakta kachunka, chaypi kak ñawpakyuyaytami allikakta chanishpa tupurin, may pampapi mana tiksimumsuykunata kukpi ashtawan wakcha runakunakuna tiyakpi (NBI) tukuna kan; ñawpaman suyukunapi imashina llankaykuna rurari mitakunapi katikukpi rikuna kan.

Kapukyay llikaka mamakullki mirarikkunatami rikun, kawsana llaktakunapi imashina

llankaykuna katikushkatapash rikunmi.
Mamallaktapi, aylullaktapi kikinpak kullki
tiyachun, mikuna kapukkuna rantinchirikukta
yanapakushkatapash rikunmi, kanchamanta
apamukushka kapukkunapak ranti tiyarikukta,
mushuk llankay wiñarikushka kuskatapash
rikunmi.

Pachamamata charirayanaka, pachamamapi
tiyakkuna rikushpalla hapina yuyaytami
mirachin, hawapipash churan, pachamamata
mana wakllichishpa alli llankaywan murukunata
pukuchinatami ruraypitak alli rikun, istamanta

apamushka kapukkuna pachamamata ama
wakllichishpa kupayachichunmi rikun.

Tukuripika, mana kallarikpi mañashka hatun
yuyaykuna, mamakullkita kullkachina, kallarik
tukuylla kullki churay tiksi rikuchik imashina
llaktawan paktan, kayka kullki llaki tiyakpimi
allichishka kana kan, kullkita tupuna
kichkiyachun, kayka kullkita rikushpalla
tukuchinatami rikuchin, sumakruray ushay,
churashka kullkikuna wiñariychun, shina
Mamallakta shamuk watakunapi kullkita
charichun.

10. Sapikuna⁵⁴

- Achion, P., Williamson J. *Growth, Inequality and Globalization, Theory, History and Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
- Acosta, A. "La trampa de la dolarización", en *Dolarización: Informe Urgente*. Quito, Abya-Yala, 2000.
- Acosta, A. "El Buen Vivir, una oportunidad por construir" en *Revista Ecuador Debate*, 28 de diciembre del 2008.
- Agenda del Consejo Sectorial de Política de Patrimonio, 2009-2010. Ministerio Coordinador de Patrimonio. 2009.
- Andrade, P. "Democracia y economía", en *Revista Íconos* # 8. Quito, FLACSO, 1999. "Continuidad y cambio de la dominación oligárquica en el Ecuador", Inédito. Quito, UASB, 2005.
- Araujo, M.C. "Crisis y políticas de ajuste", en *La Ruta de la Gobernabilidad*, Informe final del proyecto CORDES – CIPIE. Quito, 1999.
- Asamblea Constituyente 2008. *Constitución de la República del Ecuador*. Ciudad Alfaro, 2008.
- Ávila Santamaría, R. "Estado constitucional de derechos y justicia", en *La Constitución del 2008 en el contexto andino, análisis de la doctrina y el derecho comparado*, Serie Justicia y Derechos Humanos. Quito, Ministerio de Justicia y Derechos Humanos, 2008.
- Báez, R. "La quimera de la modernización", en *Ecuador: pasado y presente*. Quito, Libresa, 1995.
- Banco Central del Ecuador. *Boletín Anuario* No. 24. Quito, 2002.
- Banco Central del Ecuador. *Ecuador: Evolución de la Balanza Comercial, Enero – Diciembre de 2006*. Quito, 2006.
- Banco Central del Ecuador. *Plan Macroeconómico de Estabilización*. Quito, 1992.
- Barrera, A. *Acción colectiva y crisis política: el movimiento indígena ecuatoriano en los noventa*. Quito, Osal-Ciudad-Abya-Yala, 2001.
- Barrera, A. *Un Estado descentralizado para el desarrollo y la democracia*. Documento de discusión. ILDIS. 2006.
- Bobbio, N. *El tiempo de los derechos*, Bogotá, Fondo de Cultura Económica, 1991.
- Brassel, Frank. *¿Reforma Agraria en el Ecuador?: viejos temas, nuevos argumentos*. Sistema de Investigaciones de la Problemática Agraria en el Ecuador, SIPAE, Quito, 2008.
- Bresser-Pereira. "Estado y mercado en el nuevo desarrollismo", en *NUEVA SOCIEDAD* No. 210, julio-agosto de 2007. 2007. Disponible en: <http://www.nuso.org>
- Campbell, T. *La justicia: los principales debates contemporáneos*. Barcelona, Ed. Cedisa, 2002.
- CE. *Informe intermedio sobre la cohesión territorial*. Comunidad Europea, 2004.
- CEPAL. *América Latina y El Caribe. Crecimiento Económico, Población y Desarrollo*. Serie Población y Desarrollo No. 2. Santiago de Chile, 2000.
- CEPAL. *Balance preliminar de las economías de América Latina y el Caribe*. Santiago de Chile, 2008.
- CEPAL. *Protección de cara al futuro, financiamiento y solidaridad*. Montevideo, 2006.
- CEPAL. *Transformación productiva con equidad*. Santiago de Chile, 1990.
- CEPAL. *Una década de desarrollo social en América Latina 1990-1999*. Santiago de Chile, 2004.
- CEPAR. *Encuesta Demográfica y de Salud Materna e Infantil – ENDEMAIN 2004*. Quito, 2005.
- Chiriboga, M. *Diseño de las políticas nacionales de desarrollo rural territorial*. Quito, MIES-PRODER, 2008.
- Chiriboga, M. *La crisis agraria en Ecuador: tendencias y contradicciones del reciente proceso*. Quito, Corporación Editora Nacional, 1985.
- Chuji, M. "El Estado Plurinacional", en *Yachaykuna: saberes* N° 8. Quito, Publicación del Instituto científico de culturas indígenas, 2008.
- CISMIL (SENPLADES-FLACSO-PNUD). *Los ODM en el Ecuador: indicadores y disparidades cantonales, notas para la discusión, Estrategia nacional de desarrollo*. Quito, SODEM-CISMIL-COSUDE-ONU, 2006.
- CISMIL (SENPLADES-FLACSO-PNUD). *Segundo Informe Nacional de los Objetivos del Milenio en el Ecuador. Alianzas para el Desarrollo*. Quito, 2007.
- Conaghan, C. *Restructuring Domination: Industrialist and the return to democracy in Ecuador*. Pittsburg, University of Pensilvania Press, 1984.
- CONAMU – INEC. *El tiempo de ellas y de ellos. Indicadores de la encuesta del uso del tiempo – 2007*. Quito, 2008.
- CONELEC. *Estadística del Sector Eléctrico Ecuatoriano Año 2008*. Quito, 2009.
- Coraggio, J.L. "La Economía social y solidaria como estrategia de desarrollo en el contexto de la integración regional latinoamericana" <http://www.coraggioeconomia.org/jlc/arc> hivos para descargar/ponencia_jlc.doc. Reconstrucción de una parte de la ponencia presentada en el 3er Encuentro Latinoamericano de Economía Solidaria y Comercio Justo organizado por RIPESS en Montevideo, 22-24 octubre, 2008. Disponible en: <http://www.coraggioeconomia.org>.
- Coraggio, J.L. "Territorios y economías alternativas". Ponencia presentada en el I Seminario Internacional Planificación Regional para el Desarrollo Nacional. Visiones, desafíos y propuestas. La Paz, 30-31 de julio 2009.
- Coraggio, J.L. *La gente o el capital*. Quito, ediciones Abya-Yala-CIUDAD, 2004.
- CORDES. *La ruta de la Gobernabilidad*. Informe Final del Proyecto CORDES-Gobernabilidad. Quito, Corporación de Estudios para el Desarrollo-CIPIE, 1999.
- Cosse, G. "Reflexiones acerca del Estado, el proceso político y la política agraria en el caso ecuatoriano, 1964-1977", en *Ecuador: Cambios en el agro serrano*. Quito, FLACSO-CEPLAES, 1980.
- Cueva, A. *Las democracias restringidas de América Latina. Elementos para una reflexión crítica*. Quito, Planeta, 1989.
- De la Torre, C. "Populismo, cultura política y vida cotidiana en Ecuador", en *El fantasma del populismo*. Caracas, ILDIS – FLACSO, Nueva Sociedad, 1998.
- De Sousa Santos, Boaventura. *Renovar la teoría crítica y reinventar la emancipación social*. Buenos Aires, CLACSO, 2006.
- De Sousa Santos, Boaventura. *Socialismo do Século XXI*. Brasil, Mimeo, 2007.
- Delcourt, L. "Retour de l'Etat. Pour quelles politiques sociales?", 2009. Disponible en: http://www.cetri.be/spip.php?page=imprimer&id_article=1216&lang=fr.
- Díaz Polanco, H. "Los dilemas del pluralismo" en Dávalos, Pablo (comp.) *Pueblos indígenas, estado y democracia*. Buenos Aires, CLACSO, 2005.
- DNP. "Fortalecer la descentralización y adecuar el ordenamiento territorial", propuesta para discusión. Colombia, Dirección Nacional de Planeación (DNP), 2007.
- Falconí, F. "La construcción de una macroeconomía con cimientos ecológicos", en Acosta, A.; Falconí F.; eds. *Asedios a lo imposible: Propuestas económicas en construcción*. Quito, FLACSO-ILDIS, 2005.
- Falconí, F. y León, M. "Pobreza y desigualdad en América Latina", en *ICONOS*, No. 15. Quito, FLACSO, 2003.
- Falconí, F. y Oleas, J. (ed). *Antología de la economía ecuatoriana 1992- 2003*. Quito, FLACSO, 2004.
- Falconí, F., Muñoz, P. "En búsqueda de salidas a la crisis ética, política y de pensamiento", en *La descentralización en el Ecuador: opciones comparadas*. Quito, FLACSO, 2007.

⁵⁴ Kay sapi killkakunaka Kichikishka Killkapi hapishka shutikunallami kan.

- Fraser, N. "Repensando la esfera pública. Una contribución a la crítica de la Democracia actualmente existente", en *Revista Ecuador Debate*, No 46. Quito, 1999.
- Gudynas, E. "Crisis económica y la crítica al desarrollo extractivista", 2009. Disponible en: www.rebelion.org
- Harvey, D. *Breve historia del neoliberalismo*. Madrid, Akal, 2007.
- Herrera, G. *Hacia un régimen social del cuidado más justo*, mimeo. Quito, 2009.
- Hidalgo, Francisco. *Apuntes para la formulación de políticas públicas en materia de soberanía alimentaria*. Quito, SENPLADES, 2009.
- Houtart, F. "Quelle éthique sociale face au capitalisme mondialisé ?", 2001. Disponible en: <http://www.cetri.be/spip.php?article520&lang=fr>.
- Ibarra, H. "Análisis de coyuntura política", en: *Ecuador Debate*, Quito, CAAP, No. 38, 1996.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *V Censo Nacional de Población y IV de Vivienda 1990*. Quito.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *VI Censo Nacional de Población y V de Vivienda 2001*. Quito
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *Encuesta de Empleo, Desempleo y Subempleo -ENEMDU*, 1995, 1998, 1999, 2005-2006, 2007, 2008. Quito.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *Encuesta de Condiciones de Vida*. 1995, 1998, 1999 y 2005-2006. Quito.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *Encuesta de Uso del Tiempo*. Quito, 2007.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *Anuario de Egresos Hospitalarios*. 1990 – 2005. Quito, 2007.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *Anuario de Recursos y Actividades de Salud*. 1990 – 2005. Quito, 2007.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *Anuarios de Estadísticas Vitales. Nacimientos y Defunciones*. 1990 – 2005. Quito, 2007.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos. *Ecuador: La desnutrición en la población indígena y afroecuatoriana menor de cinco años*. Quito, 2009.
- Instituto Nacional de Estadísticas y Censos, Ministerio de Agricultura y Ganadería del Ecuador –Servicio de Información y Censo Agropecuario. *III Censo Nacional Agropecuario*, 2001.
- Katz, R. "El Papel de las TIC en el Desarrollo: Propuesta de América Latina a los retos económicos actuales". España, Fundación Telefónica, Ariel, 2009.
- Korovkin, T. "Globalización y pobreza: los efectos sociales del desarrollo de la floricultura de exportación". en *Efectos sociales de la globalización. Petróleo, banano y flores en Ecuador*. Quito, Abya Yala-CEDIME, 2004.
- Larrea, A.M. *La disputa de sentidos por el buen vivir como proceso contra-hegemonico*. CLACSO, Grupo de Trabajo Hegemonías y Emancipaciones. 2009.
- Larrea, C. "Dolarización, exportaciones y pobreza en Ecuador", en *Efectos sociales de la globalización. Petróleo, banano y flores en Ecuador*. Quito, Abya Yala- CEDIME, 2004.
- Larrea, C. *Pobreza, dolarización y crisis en el Ecuador*. Informe de Avance de Investigación. CLACSO – IEE. Quito, 2002.
- Larrea, C. y Sánchez, J. *Pobreza, empleo y equidad en el Ecuador: perspectivas para el desarrollo humano sostenible*. Quito, PNUD, 2002.
- LATINOBARÓMETRO. *Informe 2007*. Disponible en: <http://www.latinobarometro.org/>
- LATINOBARÓMETRO. *Informe 2008*. Disponible en: <http://www.latinobarometro.org/>
- León, J. "Análisis de relaciones funcionales de los asentamientos humanos en Ecuador". Quito, SENPLADES, documento de consultoría, 2009.
- León Trujillo, M. "Lo que vale el trabajo doméstico gratuito de las mujeres", *Boletín La otra mitad* No. 7, Quito, Fundación Mujer y Sociedad – CONAMU, 1999.
- Mancero, A. "Transición a la democracia ecuatoriana", en *La ruta de la Gobernabilidad*. Quito, CORDES, 1999.
- Ministerio Coordinador de Desarrollo Social. *Agenda de Desarrollo Social*, documento borrador. Quito, 2009.
- Ministerio Coordinador de Desarrollo Social. *Informe de Gestión*. Quito, 2009
- Ministerio Coordinador de Desarrollo Social. *SELBEN*, Quito, 2007.
- Ministerio Coordinador de Seguridad Interna y Externa. *Agenda Nacional de Seguridad Interna y Externa*. Quito, 2008.
- Ministerio de Desarrollo Urbano y Vivienda. 2007. Disponible en <http://www.miduvi.gov.ec/>.
- Ministerio de Desarrollo Urbano y Vivienda. *PRAGUAS*. 2007. Disponible en: <http://200.105.234.210/sitiopraguas/indice.htm>.
- Ministerio de Educación. *Informes Aprendo*. Quito, 2007.
- Ministerio de Energía y Minas. *Agenda Energética 2007 – 2011*. Quito, 2007.
- Ministerio de Relaciones Exteriores. *Relaciones del Ecuador con sus países vecinos*. Quito, MRE – PLANEX 2020, 2006.
- Ministerio de Salud Pública – CONASA. *Marco General de la Reforma Estructural de la Salud en el Ecuador*. Quito, 2006
- Ministerio de Salud Pública – CONASA. *Plan de Acción. Política de salud y derechos sexuales y reproductivos 2006 – 2008*. Quito, 2006.
- Ministerio de Salud Pública, Subsecretaría de Extensión de Protección Social en Salud. *Plan Operativo Anual*. Quito, 2007.
- Ministerio de Salud Pública. *Dirección de Control y Mejoramiento de la Salud Pública*. Quito, Programa Ampliado de Inmunizaciones, 2007.
- Ministerio de Salud Pública. *Indicadores Básicos de Salud*. 2005, 2006. Quito, 2006.
- Ministerio de Salud Pública. *Lineamientos Estratégicos del Ministerio de Salud*. 2007.
- Ministerio de Salud Pública. *Manual para la Vigilancia Epidemiológica e Investigación de la Mortalidad Materna*. Quito, 2006.
- Ministerio de Salud Pública. Micro Área de Salud de la Niñez. *Proyecto Fortalecimiento de la atención integral de la niñez*. Quito, 2007.
- Ministerio de Salud Pública. *Proceso de Normatización del Sistema Nacional de Salud*. Quito, Planes y Programas de Salud, 2007.
- Ministerio de Salud Pública. *Subproceso de Epidemiología. Coberturas de los Programas y Estadísticas de Salud*. Quito, 2005.
- Ministerio de Salud Pública. Subsistema de Vigilancia Epidemiológica e Investigación de la Muerte Materna. *Propuesta de Norma Técnica del Manejo Activo del Tercer Período del Parto*. Quito, 2006.
- Ministerio de Salud Pública. *Unidad Ejecutora de la Ley de Maternidad Gratuita y Atención a la Infancia*. Quito, 2007
- Ministerio del Ambiente. *Análisis de las necesidades de financiamiento del Sistema Nacional de áreas naturales protegidas del Ecuador*. Quito, MAE, 2006.
- Ministerio del Ambiente. *Plan Estratégico del Sistema Nacional de Áreas Protegidas del Ecuador 2007-2016. Informe Final de Consultoría*. Quito, Proyecto Sistema Nacional de Áreas Protegidas (SNAP-GEF). REGAL-ECOLEX, 2006.
- Ministerio del Ambiente; EcoCiencia; Unión Mundial para la Naturaleza. *La biodiversidad del Ecuador: Informe 2000*. Quito, MAE; EcoCiencia; UICN. Quito, 2001.
- Montúfar, C. *Hacia una teoría de la asistencia internacional para el desarrollo: un análisis desde su retórica*. Quito, UASB - Corporación Editora Nacional, 2002.
- Montúfar, C. *La reconstrucción neoliberal. Febres Cordero o la estatización del neoliberalismo en el Ecuador 1984-1988*. Quito, Abya Yala, Universidad Andina Simón Bolívar, 2000.
- Moreno, Leonardo. "Hacia políticas sociales con enfoque de derechos humanos garantizados", en *Políticas públicas para*

- un Estado social de derechos, Vol. II. Santiago de Chile, LOM Ediciones, 2008.
- Muradian, R. y Martínez-Alier, J. "Globalization and Poverty: an ecological perspective", en *World Summit Papers of the Heinrich Böll Foundation*, No. 7. Berlín, The Heinrich Böll Foundation, 2001.
- Nazmi, N. "Failed reforms and economic collapse in Ecuador", en *The Quarterly Review of Economics and Finance* 41. Holanda, 2001.
- Negri, A. y G. Cocco. *GlobAl – Biopoder y luchas en una América latina globalizada*, Buenos Aires, Paidós, 2006.
- North, L. "Implementación de la política económica y la estructura del poder político en Ecuador", en *Economía Política del Ecuador. Campo, Región, Nación*. Quito, Corporación Editora Nacional, 1985.
- Nussbaum, M. *Las fronteras de la Justicia. Consideraciones sobre la exclusión*. Barcelona, Paidós, 2006.
- Ministerio Coordinador de Patrimonio Natural y Cultural. *Objetivos de Desarrollo del Milenio. Estado de Situación 2008. Nacionalidades y Pueblos Indígenas del Ecuador*, 2008.
- Offe, C. *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*. Madrid, Editorial Sistema, 1988.
- Páez, P. "Democracia, lucha contra la pobreza y políticas alternativas de estabilización", en *Cuestiones Económicas*, Vol. 16 No. 2. Quito, BCE, 2000.
- Paz y Miño, J. et al. *Asamblea Constituyente y Economía: Constituciones en Ecuador*. Quito, Editorial Abya Yala, 2007.
- Peemans, J.P. "Le développement des peuples face à la modernisation du monde", Bélgica, Bruylant-Academia, LLN, 2002.
- PNUD. *Informe sobre desarrollo humano*. Madrid, Mundiprensa, 1997.
- Prebisch, R. "El desarrollo económico de la América Latina y algunos de sus principales problemas", en *El Trimestre Económico* No. 249. México D.F. 1996.
- Prebisch, R. *Capitalismo periférico, crisis y transformación*. México D.F., Fondo de Cultura Económica, 1987.
- Rabotnikof, N. *En busca de un lugar común. El espacio público en la teoría política contemporánea*. México, UNAM-Instituto de Investigaciones Filosóficas, 2005.
- Ramírez, F. "Equateur: la crise de l'Etat et du model néolibéral de développement", en *Problèmes d'Amérique Latine, Trimestriel* No. 36. La documentation Française. París, 2000.
- Ramírez, F. "Mucho más que Dos Izquierdas", en *Nueva Sociedad*, No. 205. 2006
- Ramírez, F. y Ramírez, J. *La estampida migratoria ecuatoriana. Crisis, redes transnacionales y repertorios de acción migratoria*. Quito, CIUDAD-UNESCO, 2005.
- Ramírez, F. y Rivera, F. "Ecuador: crisis, security and democracy", en *The Andes in Focus. Security, Democracy, and Economic Reform in the Andes*. Baltimore, Western Hemisphere Program, Johns Hopkins University –SAIS, 2005.
- Ramírez, R. et al. *Objetivos de Desarrollo del Milenio. Estado de situación 2006. Provincia de Pichincha*. Quito, CISMIL, STFS, CONCOPE, FLACSO, PNUD, AECEI, Banco Mundial, 2006.
- Ramírez, R. "Desarrollo, desigualdad y exclusión: los problemas nutricionales en el Ecuador (1990-2000) desde el enfoque de las capacidades humanas", en *Versiones y Aversiones del Desarrollo*. Quito, CIUDAD-SIISE, 2002.
- Ramírez, R. *Igualmente pobres, desigualmente ricos*. Quito, Editorial Ariel, Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo, 2008.
- Ramírez, R. *Pseudo-salida, silencio y ¿deslealtad?: entre la inacción colectiva, la desigualdad de bienestar y la pobreza de capacidades (estudio de caso de la participación política en Ecuador)*. México. FLACSO, 2002.
- Ramírez, R. y Minteguiaga, A. "¿Queremos vivir juntos?: entre la equidad y la igualdad", en *Ecuador Debate*, No. 70. Quito, 2007.
- Ramón, Galo. "Estado, región y localidades en el Ecuador (1808 – 2000)", en Báez, Ospina y Ramón, *Una breve historia del espacio ecuatoriano*. Quito, CAMAREN – IEE, 2004.
- Rawls, J. *A theory of Justice*. Great Britain, Oxford University Press, 1999
- Revista Ecuador Debate No. 47, Quito, CAAP, 1999
- Revista Gestión. "Las 50 de Gestión, y los principales grupos económicos del Ecuador", en *Gestión*, No. 120. Quito, Dinediciones, 2004.
- Revista Gestión No. 47. Quito, Dinediciones
- Revista Vistazo Edición No. 667. Guayaquil, Editores Nacionales S.A., 1998.
- Revista Vistazo Edición No. 779. Guayaquil, Editores Nacionales S.A., 2000.
- Riechmann, J. y Recio, A. *Quien parte y reparte... el debate sobre la reducción del tiempo de trabajo*. Barcelona, Icaria editorial, 1997.
- Romero, M. "Coyuntura nacional: se profundiza la recesión y la incertidumbre", en *Revista Ecuador Debate*, No. 47. Quito, CAAP, 1999.
- Santos M. *Espaço e Método*. Sao Paulo, Editorial Nobel, 1992.
- Schumpeter, J.A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper and Row, 1950.
- Secretaría Técnica del Frente Social. *Sistema Integrado de Indicadores Sociales del Ecuador (SIISE). Versión 3.0*. Quito, 2001.
- Secretaría Técnica del Frente Social. *Sistema Integrado de Indicadores Sociales del Ecuador (SIISE). Versión 4.5*. Quito, 2007.
- Sen, A. *Desarrollo y libertad*. Barcelona, Editorial Planeta, 2000.
- Sen, A. *Nuevo examen de la desigualdad*. Madrid, Alianza Editorial, 1992.
- SENACYT. *Indicadores de actividades científicas y tecnológicas*. Quito, 2009.
- SENPLADES, et al. *Notas para la discusión de la Estrategia Nacional de Desarrollo Humano*. Quito, Editorial Delta, 2009.
- SENPLADES, *Elementos para el Diseño de la Política del Deporte de la Revolución Ciudadana*, Documento Borrador. Quito, 2009.
- SENPLADES, *Estrategia Nacional de Desarrollo*. Quito, 2009.
- SENPLADES, *Estrategia para el buen vivir rural*. Quito, 2009.
- SENPLADES, *Informes de Veedurías ciudadanas*. Quito, 2008.
- SENPLADES, *Metodología de priorización de proyectos de inversión pública*. Quito, SENPLADES, Subsecretaría de inversión pública. Documento interno, 2008.
- SENPLADES, *Plan Nacional de Desarrollo 2007-2010*. Quito, 2007.
- SENPLADES, *Talleres de Participación Ciudadana de Quito y Guayaquil. Notas de la sistematización*, Quito, 2009.
- SENPLADES, *Varios documentos y presentaciones*. 2008-2009.
- Stiglitz, J. *El malestar en la globalización*. Buenos Aires, Taurus, 2002.
- Thoumi, F. y Grindle, M. *La política de la economía del ajuste: La actual experiencia ecuatoriana*. Quito, FLACSO, 1992.
- Trujillo, Mónica, D Ercole, Robert. *Amenazas, vulnerabilidad, capacidades y riesgo en el Ecuador. Los desastres un reto para el desarrollo*. IRD, COOPI, OXFAM, 2003.
- UN-ECLAC. *Development Problems in Latin America*. Austin, Institute of Latin American Studies, Texas University Press, 1970.
- Verdesoto, L. *Descentralizar, grados de autonomía para enriquecer a la democracia*. Quito, Abya-Yala, 2001.
- Vos, R. "Ecuador: economic liberalization, adjustment and poverty, 1988-99", en Rob Vos, Lance Taylor y Ricardo Paes de Barros. *Economic Liberalization, distribution and Poverty*. Latin America in the 1990s. Cheltenham, Edward Elgar - UNDP, 2002.
- Vos, R. et al. *Ecuador 1999: Crisis y protección social*. Quito, Ediciones Abya Yala, 2000.
- Vos, R., Lance, T. y De Barros, R. (Editores). *Economic Liberalization, Distribution and Poverty: Latin America in the 1990s*. Cheltenham, Edward Elgar – UNDP, 2002.
- World Bank. *Ecuador Poverty Assessment*. Washington D.C., WB, 2004.
- Wright, E. O. "Los puntos de la brújula. Hacia una alternativa socialista", en *New Left Review*, No.41. Madrid, AKAL, 2006.

11. Mushuk Shimikuna

achiklla = claridad
 achikllay = transparente
 achka usuy = productividad, rendimiento
 alli mana allita rikuy – tupuy = evaluación
 alli shunkuyuk = ético/a
 antisuyu = oriente, amazonía
 awkiyay = soberanía
 awkiy = soberano/a
 ayni = participación
 ayninakuy llika = sistema de participación
 chakllichik = químico, química
 chakray mushukyari = revolución agraria
 chayana = meta
 chikan kay = diversidad
 chikan watayukpura = intergeneracional
 chuki = mineral
 chuku = extraño, extranjero
 chulla chulla = desigualdad
 deuda = manu
 hamutay = entender, comprender
 hatun kуска = gran sector, sector grande
 Hatun Sumak Kawsay Paktaykuna = Plan
 Nacional para el Buen Vivir
 hatunyariy = crecer, engrandecer
 hawayachina, hatunyachina = destacar
 hayñikuna = derechos
 hillay llankay = instrumento de trabajo
 hillay willaykuna, willanakuykuna = medios de
 comunicación
 hiwlla = transparente
 imashinaruray = estrategia, método
 iñilyay = sostenibilidad
 ishkanchina = duplicar
 ista = ajeno, particular, extranjero
 ista llankay uku = empresa privada
 kamachik = autoridad
 kamachiy = ley
 kamaywasikuna = ministerio, institución
 kapukkamay = industria
 kapukkamak = empresario
 kapuk mushukyari = revolución productiva
 karma = ámbito
 karu uyarik = teléfono
 kashkata mana kanchu niy = contradicción

kati ruray = programación
 katikilla, washanruray = agenda
 katicuy = proceso
 kawsana llaktakuna = territorios, comunidades
 kawsaykamay = seguridad
 kawsayllakta paktay yuyaykuna = planes de vida
 kawsaypak manarak charishka mutsurikkuna
 KMCM = necesidades básicas insatisfechas NBI
 kikinllatak hatunyariy = autorrealización
 killkakamayukkuna = secretarías nacionales
 kimirina ushay = democracia
 kimirina-ushachimuy = democratización
 kipapushak = vicepresidente
 kiti = cantón
 kulla = sur
 kullki chimpapuray = tipo de cambio
 kullki illaypi llaki kay = inestabilidad económica
 kullki llaki = crisis financiera
 kullki tiyaypi alli kay = estabilidad económica
 kullki mushukyari = revolución económica
 kullkipilla yuyal = liberalismo, neoliberalismo
 kullkipilla yuyay llankayñan = política neoliberal
 kullkipura rantinakuy = cotización
 kуска = sector, lugar
 kуска katikilla, kуска washanruray = agenda
 local o sectorial
 kуска llankayñan = planificación local /teritorial
 kуска llankayñan = política local /territorial
 kуска paktayyuyay = objetivo local o territorial
 kutashka punkarasami KPS = gas licuado de
 petróleo GLP
 kutin pakta rakiy = redistribución
 kuyuchik yaku = gasolina
 llakta llullak = populismo
 llakta paktay yuyai = plan territorial
 llaktay = política
 llaktayuk = ciudadano/a
 llaktayuk ñawinchina = veedurías ciudadanas
 llankayñankuna = políticas
 llankaywasi = empresa
 llumi = duro
 Mamallaktapi Tukuy Sami Tiyakkuna (MTT) =
 PIB
 Mamallakta kullkikamay llika = macroeconomía
 Mama kamay = Constitución

Mamakamachiy = Constitución Política de la República
 Mamallakta paktay yuyai = plan nacional
 Mamallakta = Estado, país
 Mamallakta kamachikkuna = funciones del estado
 Mamallakta kullki alli kay = equilibrio fiscal
 Mamallakta kullki churay = inversión pública
 Mamallakta umallapi ushay = centralización
 Mamallaktapak killkakkamayukkuna = secretarías nacionales
 mana ushayriy = desafío, incapacidad
 mana paktaypak = desafío
 mañaray = demanda
 mañaymashkay = gestión
 masma = espacio
 mintalana = comercializar
 mishananakuy = competencia, competitividad
 mita = período
 mitachi = servicio (por período)
 mushukyay = revolución, renovación
 mutsuri llakikamayuk = sectorial, sectores
 muyuri = ciclo
 nikiklinchi = internet, página web
 nipa = elemento
 pakta kay yuyaylla = imparcialidad
 paktachi rikuchik = indicadores
 paktak kullkimanta illak = déficit
 paktak kullkimanta yallik = superávit
 paktakay = justicia
 paktay tupu = meta
 paktakayta paki = desequilibrio
 paktay = objetivo
 paktayñan = planificación
 paktay tupu, paktana = meta
 paktay yuyay = planificación
 patachina = regular
 patas = cacao
 patma = parte, sección
 paya yuyay = ortodoxo, conservador
 punkara = petróleo
 pushak = presidente
 pushak yachay = estrategia
 pushay yuyal = orientación
 ranti ranti = reciprocidad
 rawra = combustible, gasolina

rikuchina = mostrar, plantear
 rimsi = mercurio
 ruray yachay = técnico
 runa kawsaykamay = seguridad social
 runa kawsay mushukyay = revolución social
 sampalla, kiwiriklla = flexible
 sapi = origen, fuente
 suyu = región, sector
 shinalaya = paradigma, modelo
 shuk llaktakunapi ushay = descentralización
 shulka = parroquia
 sumakyachay = tecnología
 tantarichina = inclusión
 tantariy, wankuriy = integración, unión, unificación
 Tawkasami Kawsaypura Mamallakta = Estado Plurinacional e Intercultural
 tawka sami pushay ukukuna = instituciones multilaterales
 tiksí = base, fundamento
 tinkichik wasikuna = ministerios coordinadores
 tinkiriy willanakuy = conectividad
 tsirapana = descongestionar
 tinkirinakuy = inserción, combinación
 tisis = discapacidad
 titi = estaño
 tikrachimuy = reivindicación
 tukuyapak kak = lo público, sector público
 tukuyapak kak mañaymashkay = gestión pública
 tumpina = respaldar
 uchilla llaktapak kamakkuna = gobiernos autónomos descentralizados
 ushay = energía, potencia, potencialidades, poder
 wallpay = creación, estructuración, formación
 wankuriy = cohesión, organización
 waywana = disminuir, reducir
 willanakuchik antay = telecomunicación
 willayllika = página web
 wisisiy = aceite: combustible, comestible
 yaku zirna = energía hidroeléctrica
 yanka karay kullki = subsidio, bono
 yanuna sami, waksi = gas
 yayuna = desconcentrar
 yukuy = sexual
 zirna = electricidad, energía eléctrica